UNIVERSITATEA „AL.I.CUZA" IAȘI
CATEDRA DE FILOSOFIE ȘI LOGICĂ

Petru Ioan

ANALIZA LOGICĂ A LIMBAJULUI

- 1973 -

Scanned with OKEN Scanner

UNIVERSITATEA "AL.I.CUZA" - IAŞI
CATEDRA DE FILOSOFIE ŞI LOGICA

Asist.drd Petru IOAN

C U R S
d e
A N A L I Z A L O G I C Ă A L I M B A J U L U I

Biblioteca Academiei Române - Iaşi
C183016

Cota Sl Trinia/0859
ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAŞI
BIBLIOTECA
Inv.: 183016

Centrul de multiplicare al Universităţii "Al.I.Cuza"
I a ş i 1973

Scanned with OKEN Scanner

Cuvînt înainte

În anul universitar 1971/72 s-a introdus la secția de filosofie cursul de Analiza logică a limbajului, revenindu-ne sarcina elaborării sale pentru studenții anului al IV-lea.

Greutăților inerente începuturilor noastre în activitatea de predare li s-a adăugat, în cazul de față, deficitul bibliotecilor din Iași la bibliografia de specialitate, mai ales în privința studiilor cu caracter sistematic.

Obstacolele n-au fost insurmontabile, însă; în cei doi ani de la disumarea cursului credem a fi reușit să prezentăm studenților idei reprezentative pentru mișcarea analitică din gîndirea contemporană asupra limbajului.

În selectarea și dezvoltarea problemelor am căutat să ne integrăm sistemului disciplinelor logice prevăzute în actualul plan de învățămînt. Nu am rezervat ca atare un capitol distinct semanticii limbajelor formalizate, cu care studenții vin în contact la cursul de Teoria logicii.

Pe de altă parte, am ținut să ne sincronizăm cu problematica cursului de Filosofie contemporană, urmărind direcțiile din analiza limbajului în legătură cu doctrinele filosofice care l-au inspirat, sau împreună cu care evoluează și suplinind astfel studiul unuia din cele mai prolifice și controversate curente din filosofia contemporană: empirismul logic.

La rigoare, cursul nostru reunește problemele logice și filosofice ale analizei limbajului, dînd un contur didactic parțial și provizoriu Logicii limbajului.

Multiplicarea în forma sa primă vine să ofere studenților de la secția fără frecvență un material informativ de primă necesitate, înlesnindu-ne, în perspectivă, redimensionarea travaliului descriptiv în beneficiul argumentației critice și al actualității ideilor discutate cu studenții de la zi.

Împărtășind aceste motive care ne-au grăbit în redactarea notițelor de curs, solicităm cititorului circumstanțe atenuante pentru unele lacune ale tematicii sau eventuale neconcludențe în argumentarea critică pe care o propunem.

Încheiem aceste rînduri lămuritoare exprimînd mulțumirile noastre cele mai vii colectivului de analiză a cursului, profesorului titular Dr. P. Botezatu cu deosebire, pentru observațiile formulate la adresa con-

ținutului prelegerilor de față, ca și pentru recomandările prețioase privind concepția de viitor a cursului.

Mulțumim de asemenea conducerii catedrei de Filosofie și Logică, respectiv conducerii facultății, pentru înțelegerea arătată în ducerea la sfârșit a sarcinii de față, ca și în formarea noastră în domeniul specialității.

Expresia gratitudinii depline o adresăm și Bibliotecii „M. Eminescu", în persoana tov. prof. Gr. Botez, director, și a tov. L. Bugahiu, șef al serviciului de împrumut și schimburi interbibliotecare, - pentru sprijinul acordat în procurarea, din străinătate, a unora din lucrările consultate.

Iași, 30 septembrie 1973.

Asistent doctorand
P. Ioan.-

Introducere:

LOGICA CA TEORIE A LIMBAJULUI

În La logique et son histoire d'Aristote à Russell (1970, p. 356), R.Blanché distinge printre înnoirile şi caracteristicile logicii din ultima jumătate de secol avîntul formalizării şi recunoaşterea sistematică a ierarhiei limbajelor.

Aceste coordonate ale evoluţiei logicii trebuie înţelese în legătură cu eforturile de fundamentare a matematicilor şi cu conturarea, sub auspiciile programului formalist al lui Hilbert, a metamatematicii.

Spre deosebire de Russell, Peano sau Frege, Hilbert concepe studiul discursului matematic independent chiar şi de semnificaţia intuitivă a simbolurilor logice ale acestuia, luînd în consideraţie doar forma combinaţiilor dintre semne în constituirea şi transformarea expresiilor.

Ar trebui să ne întrebăm dacă această "tehnică a

semnelor" configurată în viziunea formalismului hilbertian, la care face aluzie logicianul de la Toulouse, ne pune în fața unei opțiuni nominaliste.

După Blanché, avem de a face, cel mult, cu un nominalism metodic, care "nu afectează decît punctul de vedere al metamatematicianului, și lasă, din contra, toată libertatea matematicianului pentru a reda simbolurilor sale conținutul lor logico-matematic" (op.cit., p. 357).

Tezei formaliste că "la început a fost semnul", J.Largeault îi asociază în Enquête sur le nominalisme (1971, p. 32o) două intenții nominaliste: 1) repudierea ontologiei logiciste, marcată de platonismul lui Frege și de alternanța între platonism și empirism a lui Russell ; 2) subminarea distincției riguroase a lui Frege și Dedekind dintre număr și semnul numeric. Măsura în care concepția hilbertiană asupra formalismului se întîlnește cu nominalismul este precizată de autorul citat în următoarele concluzii : 1) "problema fundamentelor matematice este pusă (de Hilbert) în termenii obiectivității și în legătură cu respingerea obiectelor abstracte" ; 2) "entitățile abstracte sînt excluse în bloc, cîtă vreme nominaliștii procedează mai curînd în mod obișnuit, la eliminarea lor progresivă" ; 3) admiterea propozițiilor ideale (considerate de Hilbert ca vizînd transfinitul) este conformă nominalismului ; 4) scopul asumat de Beweistheorie (teoria demonstrației) pare să fie prezervarea transfinitului cantorian, adică a unui "non-sens abstract"... (op.cit., pp.326-327).

Ceea ce ne interesează pe noi, însă, este faptul că sub influența metamatematicii se impun preocupări de metalogică (introducerea termenului datorînd-o lui Łukasiewicz și

Tarski, coautori la un memoriu din 1930).

În contextul importanței pe care o capătă tot mai mult asigurarea valabilității sistemelor logicii simbolice (consistență, completitudine, decidabilitate) ca și interpretarea acestora, studiul metateoretic al logicii se dedublează în sintaxă și semantică.

Cei grăbiți să vadă în logică doar limba ca "sistem de semne cu regulile întrebuințării acestora" (R.Carnap, în primul rînd, căruia îi și aparține expresia) ajung să constate că sistemul formal nu este încă Logica, îi transcende într-un fel acesteia dar este astfel construit încît se lasă tradus în termeni de logică : el apare, în perspectiva semanticii, ca o "structură generatoare" (N.Bourbaki), o "formă abstractă" (H.N. Lee) cu mai multe interpretări chiar și în logică, altminteri realizabilă în matematică și în alte științe.

Observator de mare finețe și adîncă înțelegere pentru confruntările din logica contemporană, care nu s-a instituit, după afirmația prof.P.Botezatu, nici în adversar al logicii simbolice moderne și nici în predicator al reîntoarcerii la logica clasică [1], R.Blanché formulează, într-o altă ordine de idei, concluzii pe deplin acceptabile în respingerea interpretărilor denaturante ale logicii moderne, ținînd de un reducționism lingvistic. La rigoare, ni se atrage atenția, sistemul axiomatic este un "calcul cu semnificație vacantă", el și-a pierdut contactul cu materia care l-a sugerat și încetează să mai fie o logică. Un astfel de sistem se pretează atît

1) P.Botezatu, "De la natură la artificiu", Cronica, Anul IV, nr.29(130), 19.V.1969, p. 11.

la o lectură abstractă, prin care se pune în evidenţă corectitudinea formală a demersurilor sale, cît şi la o lectură concretă, intuitivă, prin care se restituie semnelor sensul logic pe care-l aveau la origine, iar axiomelor şi teoremelor acestora, adevărul.

Lucrurile par să se complice odată cu supunerea metalimbii însăşi procedeului de simbolizare şi formalizare. Pentru a deveni inteligibilă, aceasta trebuie să apeleze la o metametalimbă în care i se refugiază sensul şi întocmirea logică, ş.a.m.d. Faptele de limitare au demonstrat, doar, că ierarhia limbilor rămîne deschisă... Punînd capăt speranţei în formalizarea totală, demonstraţia lui Gödel din 1931, şi celelalte mai mult sau mai puţin analoge acesteia, s-au revelat, totuşi, cu un rezultat pozitiv, în măsura în care metoda formalizării şi-a dat un răspuns decisiv la problema esenţială înscrisă în programul hilbertian [1].

Astăzi, după depăşirea excesului de formalism şi sintaxă, nemaireducînd nimeni logica la un fel de "limbă bine făcută" (Condillac), este acceptat, totuşi, ca un cîştig, faptul că impunerea metalogicii a însemnat explicitarea uneia din ipostazele dintotdeauna ale logicii - aceea de teorie a limbajului.

Desigur, metalogica a angajat doar studiul limbajului logicii, formalismul.

În "tabelul mendeleevian" al formelor ştiinţifice ale logicii, ordonate după domeniile de origine şi ierarhizate

---

1) Vedeţi Jean Ladrière, Les limitations..des formalismes.Étude sur la signification du théorème de Gödel et des théorèmes apparentés dans la théorie des fondements des mathématiques, Louvain - Paris, 1957, pp. 402 sq.

după gradele progresive de abstractizare, tabel prezentat de prof. P. Botezatu la cel de al patrulea Congres mondial de logică, filosofie şi metodologie a ştiinţelor (vezi Botezatu 1971, pp.72-73), logica limbajului figurează cu următoarele nivele de construcţie :

1) pragmatica - teorie (in statu nascendi) a limbajului logic din punct de vedere al adresei acestuia la subiecţi ;

2) semantica - teoria limbajului din punct de vedere al referinţei acestuia la obiect (realitate), al funcţiei denotative în primul rînd ;

3) sintaxa - teoria limbajului din punct de vedere al raporturilor formale dintre expresii, al construirii corecte şi al derivabilităţii enunţurilor acestuia, adică "matematica formelor limbajului" (Carnap) ;

4) teoria limbajului din punct de vedere al operaţiilor (formale) : logica combinatorie, caracterizată de Ladrière ca "teoria pură a operaţiilor, care este, poate, la ora actuală, cea mai strălucitoare realizare a gîndirii formale" , respectiv logica deducţiei naturale, centrată pe operaţiile de filtraj deductiv (P.Botezatu, loc cit.,p.72 ; cf. şi R.P.Dubarle, Initiation à la logique , 1957 , pp.65-6) ;

5) teoria limbajului din punct de vedere al structurilor ca "forme abstracte"(Lee) sau "formalisme logoide" (P. Linke) : algebra Boole, de exemplu.

Sintaxa, semantica sau pragmatica sînt discipline constitutive ale semioticii -teoria generală a comunicării prin semne, o teorie în primul rînd a limbajului, fie el ştiinţific, poetic sau uzual. Încît, instrumentele de analiză ale limbaju-

lui logic şi rezultatele acesteia au putut fi confruntate şi în cercetarea altor tipuri de limbaj. S-a dezvoltat, pe lîngă semantica logicii, o semantică a limbajului ştiinţific,ca şi semantica limbajului uzual.

Cu greu s-ar mai găsi vreun specialist dispus astăzi să consimtă afirmaţiei platoniste a lui Ch.Serrus (La langue, le sens, la pensée, 1941), că "logicienii (...), transcenzînd semnificaţia, descriu - sau pretind să descrie - o ordine a gîndirii independentă în drept de ordinea limbajului".

Chiar şi fără a se identifica cu o formă de limbaj, cum solicită E.Vasiliu, logica modernă denunţă într-adevăr pretinsa eterogeneitate dintre ordinea gîndirii şi cea a limbajului.

Matematizarea paralelă a logicii şi a lingvisticii a pus în evidenţă analogiile pe care le comportă structura semantică a limbilor naturale şi cea a limbajelor formalizate.

Semnalată explicit de Carnap în Logische Syntax der Sprache (1934), analogia structurală dintre limbajele logice şi limbile naturale a sugerat şi legitimat, în acelaşi timp, abordarea semanticii limbilor naturale cu aparatura logicii simbolice şi a semanticii acesteia.

Studiul "indirect" al limbajelor naturale prin intermediul limbajelor logice (formalizate), mai precis "transferul" de metodă şi de instrumentar conceptual din domeniul limbajelor logice în cel al limbajelor naturale a permis, între altele, redefinirea mai exactă a unor concepte fundamentale ale semanticii lingvistice : omonimia, sinonimia, devierea semantică etc.

În plus, a devenit posibilă caracterizarea semanti-

că a limbilor naturale dintr-un punct de vedere neadoptat de semantica tradiţională - acela al valorii de adevăr. Pentru consideraţiile de mai sus trimitem la studiul prestigios al lui Emanuel Vasiliu, Elemente de teorie semantică a limbilor naturale, 1970).

X

X X

Cursul nostru, în această primă aproximaţie, nu-şi propune să ofere un contur "sistematic" disciplinelor care se revendică de la analiza limbajului.

Schiţăm în I-a parte (cap. I-III), tabloul mai larg, filosofic, al problematizării limbajului, poziţiile contemporane în această problemă. Aici introducem concepte şi discutăm chestiuni care, pe lîngă interesul prezentat în raport cu analiza limbajului, exprimă opţiunea autorilor în disputa, din nou la ordinea zilei, nominalism-platonism, legată de statutul entităţilor abstracte şi de condiţiile asumării ontologiei în cadrul unui limbaj ştiinţific construit riguros.

Partea a II-a încearcă, la început, (cap.IV), o departajare a semanticii logice de semantica lingvistică şi de ceea ce s-a autointitulat excesiv "semantica generală" - în fapt un nexus de motive din logica, psihologia şi filosofia limbajului, relevant pentru intenţiile unei pragmatici. Sînt prezentate apoi cele două concepţii de bază din semantica logică, care, prin rigurozitatea distincţiilor operate şi prin amploarea spaţiului problematic, s-au impus cu titlu de metode în analiza semantică a limbii : concepţia lui Frege şi a adep-

ţilor săi (cap. V), respectiv concepţia lui Carnap (cap.VI).

Partea a III-a este o raportare a analizei limbajului la punctul de vedere integrator al semioticii. Se realizează, astfel, un cadru metodologic adecvat pentru însăşi retrospectiva concepţiilor despre semnificaţie (cap.VII).

Legătura strînsă dintre regiunile semiotice va fi relevată de analiza uzajelor limbajului - prilej pentru înţelegerea multidimensională a semnificaţiei enunţurilor (cap.VIII)- ca şi de consideraţiile referitoare la tipologia limbajului (cap.IX).

Inversarea pe care o preconizăm în planul de învăţămînt, între studiul Teoriei şi aplicaţiilor sistemelor logice şi cel al Logicii limbajului, ne determină să amînăm multiplicarea capitolului de semantica limbajelor formalizate ale logicii.

P a r t e a a I-a :

E M P I R I S M U L L O G I C C A F I L O S O F I E A L I M B A J U L U I S I A N A L I Z E I A C E S T U I A

Înţelegem prin empirism logic mişcarea logico-filosofică care de la Russell la Goodman a manifestat - pe fondul a ceea ce am putea numi "reducţionism lingvistic în filosofie" - ataşament faţă de experienţa ştiinţifică, neîncredere în speculaţie, gust pentru rigoarea logică, efort pentru claritate şi precizie în expunere (Vax 197o, p. 5).

Protagoniştii acestei orientări circumscriu ştiinţa la studiul faptelor iar filosofia la studiul limbajului ştiinţei. Un citat din Carnap ne va edifica asupra acestui mod de înţelegere a filosofiei şi va legitima, totodată, includerea în cursul nostru a părţii pe care o dezvoltăm. După ce argumen-

tează lipsa de sens a multora din termenii metafizicii şi caracterul de pseudopropoziţii al enunţurilor acesteia, gînditorul neopozitivist se întreabă :

"Ce urmează a-i rămîne filosofiei, dacă toate propoziţiile care afirmă ceva sînt de natură experimentală şi aparţin, din acest motiv, ştiinţelor realului ? Ceea ce îi rămîne - ni se răspunde - este metoda analizei logice" (Carnap 1934, p. 39).

Aplicaţia pozitivă a filosofiei revine, după Carnap, la precizarea caracterului logic al conceptelor şi propoziţiilor cu sens, la fundamentarea logică a ştiinţei realului şi a matematicii :

"Scopul pe care noi l-am atribuit analizei logice, critica principiilor, iată ceea ce vrem să înţelegem prin "filosofie ştiinţifică" sau "logica ştiinţei" , opusă metafizicii" (idem).

Aceste teze fuseseră lansate încă de Wittgenstein, în Tractatus logico-philosophicus :

"Orice filosofie este 'critica limbajului'..." (Tractatus, 4.0031).

"Scopul filosofiei este clarificarea logică a gîndirii.

Filosofia nu este o doctrină ci o activitate. O operă filosofică consistă esenţialmente în elucidări. Rezultatul filosofiei nu este un număr de 'propoziţii filosofice', ci faptul că se lămuresc unele propoziţii.

Filosofia are ca scop să facă clare şi să delimiteze riguros gîndurile care altfel, ca să spunem aşa, sînt tulburi şi imprecise" (4.112) etc.

Filosofia revendicată de exponenţii acestei direcţii influente în gîndirea secolului nostru este mai curînd "empiristă" decît "empirică" , înfăţişîndu-ni-se, în exprimarea unui exeget, ca un discurs foarte abstract asupra unei ştiinţe ea însăşi abstractă. De altfel, R.Blanché o consideră drept mar-

că a raţionalismului contemporan [1].

Curentul de gîndire pe care-l avem în atenţie este divizat, îndeobşte, în atomismul logic (Marea Britanie), pozitivismul logic (cercul de la Viena) şi filosofia logică dezvoltată de gînditori din SUA şi Europa continentală sub semnul pronunţat al nominalismului.

Urmează să relevăm în primele capitole aportul gînditorilor integraţi celor trei nuclee din mişcarea empirist-logică, avînd în vedere evoluţia problemelor de logică şi filosofie a limbajului, ca şi dinamica soluţiilor înregistrate, în perspectiva critică a metodologiei marxiste.

Capitolul I :

A T O M I S M U L L O G I C

Elaborat în primii ani ai secolului nostru de Bertrand Russell (1872-1970), atomismul logic este continuat în special de Ludwig Wittgenstein (1889-1951) şi John Wisdom (n. 1904).

Este o concepţie opusă monismului, susţinînd că universul este un agregat compus din indivizi distincţi, din "atomi" fizici, cărora le corespund atomi logici sau lingvistici.

---

1) R.Blanché , La science actuelle et le rationalisme , P.U.F., Paris 1967 , p.109

Dacă obiectul privilegiat al acestei filosofii - ca şi al empirismului logic în ansamblu - este discursul şi nu fiinţa, nu trebuie să credem într-o mutaţie radicală a filosofiei secolului nostru, cum insinuează M.Schlick cînd scrie că "istoria întregii fisolofii ar fi luat un curs cu totul diferit dacă spiritele gînditorilor cei mai importanţi ar fi fost profund frapate de faptul că există un limbaj".

Asistăm, mai curînd, la o schimbare de accent, întrucît filosofia contemporană occidentală nu a dispreţuit ontologia, iar filosofia tradiţională nu a ignorat problemele limbajului. Analiza critică a limbajului, atît cel uzual cît şi cel ştiinţific, este pînă în secolul al XIX-lea un leit-motiv al empirismului, Hobbes, Locke, Berkeley, Hume sau Condillac gîndindu-se la un limbaj al cărui vocabular să reproducă fidel proprietăţile lucrurilor, astfel încît prin combinarea semnelor să se ajungă la aceleaşi rezultate ca şi prin consultarea experienţei.

Atît, doar, că în critica unora din aceşti gînditori, de inspiraţie vădit idealistă, se au în vedere obiectele extralingvistice (cazul relaţiilor de cauzalitate la Hume), după cum ea se concentrează la alţii asupra exigenţelor specifice enunţurilor de observaţie (grija lui Condillac pentru adecvarea cuvintelor fundamentale ale limbii la observaţii sau la idei - la impresii provenind de la obiecte prin simţuri şi analizate de raţiune).

Lipsiţi de aparatul analizei logice pe care-l va furniza ulterior logica simbolică, ca şi de o concepţie clară asupra tehnicii definiţiilor explicite, empiriştii clasici n-au reuşit, în întreprinderea lor reductivă, să depăşească momentul

negativ al dereificării entităţilor abstracte, specifică atitudinii nominaliste.

§ 1. Russell : Descripţii singulare

B.Russell a avut credinţa că a descoperit limba ideală, cea care nu induce în eroare.

Limba comună este decretată ca imperfectă. Structură a matematicilor, limba formală a "Principiilor" îi apare lui Russell limba prin excelenţă, proprie traducerii adecvate a structurii realităţii.

Să analizăm propoziţiile :

1) "Dumnezeu este".

2) "Elisabeth II este regina Angliei".

3) "Elisabeth II este o femeie".

4) "Femeia este o fiinţă umană".

Întîlnim patru întrebuinţări şi patru valori logice distincte ale micului cuvînt "este". În (1) el pune existenţa, putînd fi înlocuit printr-un cuantificator existenţial : $(\exists x)\ Px$. În (2) cuvîntul "este" afirmă identitatea : $x = y$. În (3) indică apartenenţa : $x \in a$. În (4) ne semnalează incluziunea claselor : $a \subset b$.

Aşadar, singur recursul la simbolismul logic relevă distincţiile şi înlătură concluziile generatoare de false probleme !

Teze caracteristice atomismului logic :

1) Enunţurile elementare constituie atomi ai cunoaşterii pe care logica vine să-i ansambleze pentru a forma mole-

cule.

2) Există o corespondenţă strictă între realităţile lumii şi enunţurile limbajului.

3) Adevărul enunţurilor moleculare depinde de adevărul enunţurilor atomare.

4) Logica poate servi la studiul şi înţelegerea realităţii :

"Logica, ne spune Russell, se ocupă de lumea reală exact ca şi zoologia, cu toate că ea poartă asupra faptelor mai abstracte şi mai generale" [1].

Tehnica matriceală prin care adevărul propoziţiei compuse este determinat în funcţie de adevărul propoziţiilor simple se înrudeşte la atomişti cu analiza gramaticală.

Lingvistul examinează însă limba aşa cum este dată, pe cînd logicianul o traduce într-o limbă mai riguroasă.

În propoziţia "Dacă Lucian şi Ioana sînt absenţi, uşa lor este închisă" , analiza gramaticală va indica două propoziţii simple, o subordonată şi o principală, cîtă vreme sintaxa logică sesizează trei enunţuri atomare ("Lucian este absent" - L, "Ioana este absentă" - I şi "uşa este închisă" - U), a căror legătură de adevăr este redată prin tabelul de la (fig. 1) (vedeţi Vax 197o, p. 15).

L	I	U	L & I	L & I ⊃ U
a	a	a	a	a
a	a	f	a	f
a	f	a	f	a
a	f	f	f	a
f	a	a	f	a
f	a	f	f	a
f	f	a	f	a
f	f	f	f	a

(fig. 1)

1) Fraza este citată din B.Russell, Introduction to Mathematical Philosophy, 1919, p. 169 ; în ediţiile ulterioare nu mai apare.

Pentru atomiştii orice enunţ elementar conţine o majusculă - predicatul - şi un număr indeterminat de minuscule - nume proprii.

Întreaga realitate este fondată acum plecînd de la nume proprii, în timp ce în limbajul curent se ezită a se lua ca nume proprii "cea de a patra bătaie a pleoapei, care însoţeşte lectura acestei pagini" , sau "un pic de cenuşă din ţigara pe care o fumez mîine"...

Atomiştii nu vor recunoaşte, în schimb, ca nume proprii, cuvintele "Pegas" , "Cerber" ş.c. care nu desemnează realităţi.

Logicienii realişti (platonişti) ca Frege, Church ş.a. estimă că un nume propriu se caracterizează prin sens şi semnificaţie (denotaţie). Sensul cuvîntului "lună" este ideea care se asociază cuvîntului menţionat, iar semnificaţia - obiectul desemnat de cuvînt, luna însăşi. Cuvîntul "Cerber" (paznicul Infernului) este un nume propriu dotat cu sens (cîine tricefal) şi lipsit de semnificaţie, nedesemnînd adică ceva existînd în realitate.

Împotriva acestei concepţii, Russell consideră că "Cerberul" nu e un nume propriu, ci abrevierea descripţiei individuale "x este un cîine şi x are trei capete".

Russell a elaborat teoria descripţiilor în "On denoting" (Mind, vol.14,1905, pp.479-493), a reluat-o riguros în Introducere la Principia Mathematica, I, (1910), apoi în "The Philosophy of Logical Atomism" (1918-9), pentru a o expune clasic în Introduction to Mathematical Philosophy (1919) ; de asemenea în "An Inquiry into Meaning and Truth" (1940).

Intenţia sa era tranşarea problemei metafizice a

modului de existenţă a ceea ce nu există.

Russell nu admite existenţa obiectelor imaginare pe lîngă obiectele reale, fantomele obiectelor pe lîngă obiectele în carne şi oase. "Poldova" nu va fi pentru el numele unei provincii imaginare, ci un cuvînt care nu desemnează nici o provincie, un pseudonume.

Înainte de a decide dacă un anumit enunţ, de exemplu "Cerberul fu învins de Hercule" , este adevărat sau fals, trebuie să ştim dacă el are sau nu sens. Altfel este ridicol să ne întrebăm dacă regele actual al Franţei este chel sau nu, ştiut fiind că Franţa este astăzi o republică şi nu mai are regi.

Cît priveşte chestiunea dacă cei vechi credeau sau nu în existenţa unui cîine tricefal, aceasta nu vizează manifest "Cerberul" , ci credinţa celor vechi...

De unde provine această posibilitate de a vorbi de "Cerberi" , de "pătrate rotunde" , de "munţi de aur" sau de "Poldova"? Din faptul că limbajul curent este rău întocmit şi că ia ca nume propriu ceea ce nu este decît o descripţie.

Într-un limbaj riguros, descripţiile nu angajează deloc credinţa în existenţă. Cum rezultă şi din concepţia lui Kant, existenţa nu este un predicat precum este "cîine" sau "tricefal". Ea nu poate fi pusă în discursul logicii moderne decît printr-un cuantificator existenţial.

Descripţiile anterioare vor fi completate în felul următor :

"Nu există nici un obiect x, astfel ca x să fie deopotrivă munte şi de aur" ; "nici un obiect y, astfel încît y să fie în acelaşi timp pătrat şi rotund".

Scanned with OKEN Scanner

Îndreptată împotriva concepţiei unui Meinong [1], de pildă, după care orice cuvînt din componenţa unei propoziţii are un înţeles propriu şi un semnificat propriu, concepţie pe care Russell însuşi o împărtăşise înainte de 1905, cînd publică studiul "Despre denotare", teoria descripţiilor avansează teza că orice propoziţie avînd ca subiect gramatical o descripţie hotărîtă (adică un substantiv determinat sau nu cu ajutorul unui adjectiv sau al unei locuţiuni adjectivale şi precedat de articolul hotărît) este o propoziţie compusă.

Pentru a fi adevărată, propoziţia "Regele Franţei este chel" presupune adevărul următoarelor propoziţii :

1) "Există cineva care este rege al Franţei (în momentul actual)".

2) "Nu există (la ora actuală) mai mult de un rege al Franţei".

3) "Nu există cineva care să fie (actualmente) rege al Franţei şi să nu fie chel".

În general, adevărul descripţiei hotărîte "$G(\iota x) Fx$", explicitată logic prin expresia "$(\exists x)[Fx \ \& \ (y)(Fy \supset y = x) \ \& \ Gx]$" - este condiţionat de existenţa unui individ, şi numai unul, care acceptă predicatul F.

Dacă nu există nici un singur individ care să fie F, ori dacă există mai mulţi, întreaga propoziţie a falsă, indiferent de interpretarea lui G. Într-adevăr, propoziţiile care conţin ca subiect gramatical aceeaşi descripţie hotărîtă se vor deosebi între ele numai prin cea de a treia componentă. Or, dacă primele două nu sînt adevărate - $\sim(\exists x) Fx$ sau $\sim(\exists x)(y)$

1) A.von Meinong (1853-1921) aparţine şcolii lui F.Brentano şi este întemeietorul "teoriei obiectului", după care este obiect tot ceea ce e sesizat intelectual, indiferent dacă există sau nu.

inv. 183016

Scanned with OKEN Scanner

(Fy ⊃ y = x), nici conjuncţia lor nu va fi adevărată, cu atît mai mult nu va fi adevărată conjuncţia triadică.

O propoziţie care are ca subiect gramatical descripţia hotărîtă "actualul rege al Franţei" este falsă indiferent de predicatul care i se atribuie, în virtutea falsităţii primei componente ; o propoziţie avînd ca subiect gramatical "victoria lui Napoleon" va fi falsă, la rîndu-i, indiferent de predicatul ei, datorită nesatisfacerii condiţiei de unicitate.

Dimpotrivă, propoziţia "Scott este autorul lui Waverley" este adevărată întrucît : 1) "x a scris Waverley" nu este falsă întotdeauna : (∃ x) Fx ; 2) "Dacă x şi y au scris Waverley, x şi y sînt identici" este întotdeauna adevărată : (∃ x) (y) (Fy ⊃ y = x) ; 3) "Dacă x a scris Waverley, x a fost Scott" este întotdeauna adevărată : (∃ x) (Fx & Gx).

Traduse într-o limbă obişnuită, cele trei propoziţii exprimă că : 1) cel puţin o persoană a scris Waverley ; 2) cel mult o persoană a scris Waverley ; 3) persoana care a scris Waverley a fost Scott.

Exemplul este relevant pentru raportul dintre nume şi descripţie. În propoziţia "Scott este autorul lui Waverley", "Scott" este un nume, adică un simbol simplu - nici o parte a sa nemaifiind simbol. Pe de altă parte, "autorul lui Waverley", descripţia individuală, nu mai este un simbol simplu, părţile sale - cuvintele care o compun - fiind ele însele simboluri.

Descripţia este deci un simbol complex, şi cum nu desemnează un individ în mod direct, e un "simbol incomplet", un simbol care izolat n-are nici un înţeles dar căruia i se conferă un înţeles în contextul celorlalte simboluri :

Numele ca simbol simplu desemnează un "individual"

care este înţelesul lui de drept. Descripţia îşi datorează înţelesul înţelesului cuvintelor care o compun.

Concluziile lui Russell :

1) Propoziţia care conţine o descripţie nu este identică cu propoziţia care rezultă substituind descripţia prin numele ce se exercită asupra aceluiaşi semnificat. Dacă "Scott este autorul lui Waverley" este un fapt din istoria literară, propoziţia "Scott este Scott" este un "truism trivial". Este adevărat, argumentează Russell, că "George al IV-lea a vrut să afle dacă Scott este autorul lui Waverley" , dar este fals că "George al IV-lea a vrut odată să afle dacă Scott este Scott. Întrebarea - ne informează Church [1] - a fost pusă chiar lui Scott sub forma indirectă a unui toast "pentru autorul lui Waverley" , la un dineu la care Scott, de faţă, răspunde : "Sire, nu sînt eu autorul lui Waverley".

2) Cînd substituim o descripţie cu un nume, funcţiile propoziţionale care sînt întotdeauna adevărate (tautologiile) pot deveni false dacă descripţia nu descrie nimic. Este fals că "actualul rege al Franţei este actualul rege al Franţei" sau că "pătratul rotund este pătratul rotund".

*

Intenţia lui Russell nu a fost sesizată şi recunoscută ca atare de către toţi comentatorii săi.

G.Ryle îl menţionează pe teoreticianul descripţiilor printre exponenţii "realismului platonic" , ai "hipostazierii" sau principiului " Fido " - Fido , alături de J.St.Mill sau G. Frege.

1) A.Church, Introduction to Mathematical Logic, § 01,trad.rom. în Logică şi filosofie, Buc., 1966, p. 150, n.

Prin "Fido" - Fido, Ryle incriminează raţionamentul naiv care stabileşte, prin analogie, că aşa cum există un obiect bine cunoscut de către mine, cîinele meu Fido, desemnat prin numele "Fido" , tot astfel pentru orice expresie avînd semnificaţie trebuie să existe o anumită entitate faţă de care expresia este în relaţia de semnare sau denumire (Cf.G.Ryle, "Meaning and Necessity" , Philosophy, 24 (1949), pp.69-76).

Carnap confirmă menţiunea lui Ryle, neglijînd şi el efortul lui Russell de a preveni tratarea în calitate de nume a expresiilor care nu denumesc nimic - versiune semantică,am spune, a abolirii faimosului argument ontologic.

Desigur, sub pana lui Russell vom întîlni şi afirmaţii platoniste, mergînd pînă la recunoaşterea explicită a existenţei universaliilor. Pe urmele lui Frege, el scrie în "Principles of Mathematics" (1903) :

"... aritmetica trebuie descoperită exact cum a descoperit Cristofor Columb Indiile occidentale, creind la fel de puţin numerele precum a creat el Indiile".

Teoria descripţiilor ilustrează însă o tehnică reducţionistă specifică nominalismului - definiţia contextuală, care face eliminabile semnele ce păreau să indice un nume propriu. Această teorie aduce, în acest sens, prima restricţie serioasă aşa-numitei "Fido"-Fido theory.

Cum am văzut, semnul " ι " (operatorul de descriere) care la Frege ere semn primitiv, se defineşte acum în contextul unei funcţii propoziţionale G :

$$G(\iota x\, Fx) =_{df.} (\exists x)[Fx \,\&\, (y)(Fy \supset y = x) \,\&\, Gx]$$

Acelaşi procedeu reducţionist este aplicat de Russell şi în cazul claselor :

$F(\hat{x}\ K(x)) =_{df.} (\exists P)\ [(x)\ (P!x = K(x)) \ \&\ F(P!\hat{x})]$

(Principia Mathematica, *2o.o1).

Enunţarea unei funcţii propoziţionale F despre obiectele clasei $\hat{x}\ K(x)$ revine, prin urmare, la enunţarea existenţei unei funcţii predicative P! echivalentă logic lui K, astfel ca P! să verifice F (circumflexul asupra lui x din al doilea membru al definiţiei indică că avem de-a face cu funcţia P(x) şi nu cu o valoare particulară a sa).

Aceste eforturi consacrate dereificării entităţilor-nume sînt zădărnicite în cazul funcţiilor propoziţionale, care, de fapt sau de drept, au în Principia statutul numelor de atribute.

În concluzie, putem să-i reproşăm lui Russell un platonism intensional, dar să-i recunoaştem tentativa de reducere a platonismului din părţi ale discursului, ceea ce revine la promovarea unui nominalism extensional.

*

Din cele relatate s-a văzut cum se leagă metoda analizei limbajului de filosofia atomismului logic : enunţul complex se desparte în enunţuri elementare ce sînt verificate în observaţie, stabilindu-se corespondenţa lor la faptele elementare din realitate.

Verificarea însăşi nu aparţine, însă, analizei. Nu e sarcina logicianului limbajului să stabilească adevărul enunţului "Plouă", ci a observaţiei meteorologice.

Prin analiza logică se va stabili în schimb adevă-

rul enunţului molecular "Plouă sau nu plouă" , respectiv falsitatea enunţului de tipul "Plouă şi nu plouă".

Analiza limbajului este suficientă pentru risipirea falselor probleme metafizice, cum este cea a modului de existenţă a existenţelor imaginare.

Mai mult, analiza logică a limbii este destinată în concepţia lui Russell să conducă la armătura de bază a experienţei cognitive.

Severitatea criticilor va fi, de aceea, pe măsura importanţei acordate soluţiilor oferite la problema mecanismului referinţei din limbile naturale, a descripţiilor hotărîte şi, în particular, a enunţurilor denotative.

În "On referring" (1967), P.F.Strawson susţine, de pildă, că înţelegerea adecvată a naturii descripţiilor singulare presupune distingerea expresiei de întrebuinţarea şi rostirea acesteia.

Expresiile în general şi propoziţiile în particular neputînd avea înţeles independent de întrebuinţarea pe care o primesc într-o ocazie sau alta, referinţa, respectiv adevărul sau falsitatea acestora trebuie să privească nu expresiile şi propoziţiile ca atare, ci întrebuinţarea particulară a lor.

Semnificaţia expresiei sau propoziţiei nu angajează, după Strawson, valoarea de adevăr a acestora şi nici exigenţa ca ele să menţioneze (să facă referinţă la) ceva. Expresiile cu sens (înţeles) pot fi private în anumite întrebuinţări de referinţă ca şi de adevăr. Se citează în această ordine de idei propoziţia russelliană, "regele Franţei este chel", considerînd-o semnificativă dar fără valoare de adevăr, atîta

timp cît nu menţionăm pe nimeni în expresia "regele Franţei" (după Russell, ne amintim, propoziţia era falsă).

În opoziţie cu teoria russelliană a descripţiilor, Strawson susţine că propoziţiile implicate în întrebuinţarea standard a frazelor singulare respective din limba naturală nu asertează existenţa individului care satisface descripţia ci doar o presupune, punct de vedere el însuşi discutabil (Cf. Stoianovici 197o, pp.649-65o).

§ 2. Wittgenstein şi "aristotelismul lingvistic"

Poziţia intransigentă a corespondenţei între fapt şi enunţ - ceea ce Goodman avea să numească lingvomorfism - a fost ilustrată de Wittgenstein. Oricărui fapt îi corespunde un singur enunţ iar structura enunţului reflectă fidel structura faptului.

Încorporată într-o teorie a semnificaţiei, poziţia wittgensteiniană se exprimă (Pears 197o, pp. 66sq) în axiomele :

(X) Orice propoziţie pozitivă trebuie să conţină un sens precis.

(Y) Orice propoziţie pozitivă îşi trage sensul din reprezentarea matriceală.

Întrucît se naşte întrebarea dacă este necesar ca obiectele să existe pentru a putea fi reprezentate, axioma (Y) se reformulează :

(Y') O propoziţie pozitivă nu poate lua un sens precis dacă termenii pe care-i conţine nu reprezintă lucruri

care există sau combinaţii de lucruri care există.

O teză complementară :

(Z) Pentru ca două propoziţii să întreţină raporturi logice, e necesar ca structura uneia din ele să aibă o formă logică complexă, evidenţiată în cursul analizei.

Dacă la originea axiomei (Z) stă gîndirea lui Russell iar (X) descinde din concepţia lui Frege, (Y) - relevînd o teorie "descriptivă" a propoziţiei - reprezintă, după Pears, contribuţia personală a lui Wittgenstein.

Întrucît simbolismul lingvistic este studiat de Wittgenstein în funcţia sa de proiecţie a realităţii, ignorîndu-se sugestiile evocative ale limbajului, funcţia sa normativă, capacitatea de a constitui sfere diferite de cea cognitivă, teoriile lingvistice expuse în Tractatus logico-philosophicus au fost puse în legătură cu limbile artificiale construite în logica formală.

Concepţia lui Wittgenstein priveşte, însă, şi limba istorică, naturală, chiar dacă într-o manieră logicizantă, care accentuează aspectele ce o apropie de limbile artificiale.

Nu este exclus ca intenţia lui Wittgenstein să fi fost aceea de a formula enunţuri valide asupra limbii şi limbajelor, proprietăţilor şi semnelor lingvistice în general.

Rămîne de văzut, doar, dacă asemenea afirmaţii ating toate caracteristicile limbajului ori sînt valabile - cum însuşi Wittgenstein va afirma mai tîrziu - , pentru o porţiune restrînsă a faptelor lingvistice.

O anecdotă autobiografică povestită de Wittgenstein lui von Wright (şi nu numai lui !) va întări convingerea că prin ideea limbii ca pictură a realităţii Tractatus-ul an-

gajează destinaţia oricărei limbi :

"Partea cea mai veche a Tratatului, spune von Wright, este cea care priveşte logica. Wittgenstein elaborase ideile sale cele mai importante asupra subiectului înainte de începerea războiului din 1914, adică înainte de a avea 26 de ani. El avea să fie confruntat mai tîrziu cu o nouă problemă: cea a naturii propoziţiilor înzestrate cu sens.

Wittgenstein mi-a povestit cum a ajuns la ideea limbii ca pictură a realităţii:

... Se afla într-un tranşeu pe frontul Oriental şi citea o revistă în care un desen schematic reproducea succesiunea posibilă a faptelor într-un accident de automobil. Desenul funcţiona în acest caz ca o propoziţie, adică ca o descripţie a unei stări posibile de lucruri. Această funcţiune putea fi îndeplinită graţie corespondenţei dintre părţile desenului şi lucrurile realităţii. Wittgenstein gîndi atunci că analogia putea fi inversată şi că s-ar putea spune că o propoziţie acţionează ca o pictură, în virtutea corespondenţei asemănătoare dintre părţile sale şi lume. Maniera în care sînt combinate părţile propoziţiei, structura propoziţiei descrie o combinaţie posibilă a elementelor din realitate, o stare posibilă de lucruri" 1).

S-ar părea că ideea propoziţiei - pictură a unei situaţii posibile este o descoperire wittgensteiniană.

Considerarea propoziţiei ca imagine a unei situaţii, a limbii în general ca repertoriu de imagini fidele realităţii ţine, însă, de concepţia cea mai răspîndită despre faptele lingvistice, prezentă în gramaticile scolastice şi într-o întreagă tradiţie lingvistică.

Prima sistematizare a concepţiei asupra limbii ca repertoriu de cuvinte paralele elementelor constitutive ale rea-

1) N.Malcolm : Ludwig Wittgenstein, A.Memoir, With a biographical sketch by G.H.von Wright, 1958, pp.7-8.

lităţii este atribuită de specialişti tratatului aristotelic Despre interpretare, fiind corelată cu respingerea de către Stagirit a scepticismului sofistic şi cu tentativa sa de edificare a unei ştiinţe, a unei etici şi a unei societăţi ordonate raţional.

În Introduzione alla Semantica (1966), T.de Mauro pune în seama acestei concepţii verbalismul din ştiinţă şi logicismul din gramatică - acesta din urmă considerat ca obstacol în calea constituirii lingvisticii ştiinţifice şi a gramaticii normative concordante acesteia (Mauro 1969, pp.44-45).

Criza concepţiei în discuţie este marcată de propriile ei consecinţe. Dacă concepţia aristotelică a limbii ar fi exactă, raţionează lingvistul italian, atunci : 1) analiza unei limbi ar putea şi ar trebui să fie, din punct de vedere euristic, cea mai bună pentru cunoaşterea integrală a lucrurilor reperabile în real ; 2) uzajul unei limbi ar presupune la interlocutori aceeaşi cunoaştere totală a realităţii...

În raport cu această concepţie "favorizată prin distracţia filosofilor, absorbită şi deci validată de către simţul comun, admisă prin tăcerea leneşă sau repetiţia stupidă a specialiştilor (...), decolorată şi coruptă prin atîtea reapariţii" , pe acest "arrière-plan de transmisiune inertă de idei ale unei vechimi vulnerabile" (op.cit., p. 81) se plasează, după Mauro, gîndirea celor care la începutul secolului nostru au incitat cultura filosofică şi lingvistică să reflecteze asupra problemelor generale ale limbii şi limbajelor, ale sensului şi semnificaţiei expresiilor acestora.

Croce, Saussure şi Wittgenstein ne sînt prezentaţi, în această ordine de idei, ca protagoniştii renaşterii

filosofiei limbajului şi ai noii semantici.

Pentru a combate tradiţia, Croce şi Saussure au mers pe calea polemicii directe şi agresive, fără ca ideile noi pe care le elaborează să-i ferească de spectrul incomunicabilităţii.

Strategia lui Wittgenstein, de va fi existat una, a fost contrară. El începe prin a accepta total ideile tradiţionale. Astfel că "lămurindu-le, coordonîndu-le, dezvăluindule cu rigoare articulaţiile secrete, derivîndu-le consecinţele logice, el le-a condus la absurd, şi încă mai departe" (ibidem, p. 82).

După Mauro acesta este primul merit al Tratatului.

Teza mult disputată a lui Wittgenstein, pe care Mauro o prezintă drept consecinţa ultimă a aristotelismului lingvistic, este solipsismul : Dacă configuraţia numelor într-o frază corespunde configuraţiei obiectelor din starea de lucruri pe care o exprimă [1] şi dacă un nume nu poate avea o semnificaţie decît într-o frază [2] - aşa cum un obiect nu poate fi imaginat în afara posibilităţii de combinare cu alte obiecte într-o stare de lucruri [3] - , urmează că o frază vrea să spună ceea ce vrea să spună, şi că nu este decît un singur mod de a o analiza [4].

Înţelegerea propoziţiilor presupune înţelegerea cuvintelor care o compun iar înţelegerea cuvintelor solicită în-

---

1) "Configuraţiei semnului simplu din semnul propoziţional îi corespunde configuraţia obiectelor din starea de lucruri" (3.21).
2) "Singură propoziţia are un sens : doar în contextul unei propoziţii are semnificaţie un nume" (Tratat, 3.3).
3) "În starea de lucruri obiectele se comportă unele în raport cu altele într-o manieră determinată" (2.03).
4) "Propoziţia exprimă într-o manieră determinată, clar verificabilă, ceea ce exprimă propoziţia este articulată" (3.251).

ţelesul propoziţiilor la alcătuirea cărora participă. Nu înţelegem un cuvînt, în ultimă instanţă, decît dacă l-am înţeles deja...

Putem vorbi, putem spune o frază, însă nu vom fi înţeleşi decît de cel care a înţeles deja, de cel care ştie deja, înainte chiar de a i-o spune, ceea ce ea semnifică. Este inutil deci să i-o spunem.

Concluzia demersului wittgensteinian - valabilă şi pentru Aristotel, pentru Descartes şi Kant, pentru o întreagă tradiţie lingvistică - este că lumea autentică a lucrurilor despre care vorbim se află toată în discursul nostru, în discursul fiecăruia dintre noi, iremediabil izolaţi de orice altă persoană :

"Ceea ce gîndeşte solipsismul - conchide Wittgenstein - este perfect just, doar că nu se poate spune, ci se revelează. Că lumea este lumea mea, se revelează în faptul că limitele limbajului (a) singurului limbaj pe care-l înţeleg) denotă limitele lumii mele" (5.62).

"Eu sînt lumea mea (Microcosmosul)" (5.63).

"Aici se vede că solipsismul riguros practicat coincide cu realismul pur. Eul solipsismului se reduce la punctul neîntins şi nu rămîne decît realitatea care îi e coordonată" (5.64).

Aceste idei sînt anunţate de altfel în începutul prefeţei la Tratat

"Poate că această carte nu va fi înţeleasă decît de cel care a gîndit deja gîndurilee care vor fi exprimate - sau gînduri asemănătoare" (Wittgenstein 1961, p. 27).

Aflăm, prin urmare, că "în solida şi coerenta lume

aristotelică a cuvintelor care denotă lucruri asemănătoare pentru toţi, comunicarea este imposibilă" (Mauro 1969, p.88).

Sînt teze deduse logic şi formulate explicit de către Wittgenstein în perspectiva concepţiei aristotelice şi cartesiene despre limbă.

Teoriile lingvistice ale lui Croce şi Saussure le promovează implicit, drept corolar extrem al afirmaţiei lor că nu este realizabilă comunicarea sau că, în cazul că se face, ea scapă controlului şi comprehensiunii raţiunii unui individ normal şi real.

"Conformiştii ca şi rebelii unei culturi pluriseculare (...) par să dea dreptate misticilor, literaţilor şi filosofilor care, de la Kiekegaard la Heidegger, au teoretizat incomunicabilitatea drept condiţie normală, fiziologică a omului" (op.cit., p. 27).

§ 3. Divergenţe şi alternative în curentul atomist. Cel de al doilea Wittgenstein.

Am văzut cum afirmarea identităţii dintre realitatea căreia i se face inventarul şi realitatea care îmi apare mie însumi şi este conţinută în limbajul meu conduce atomistul logic în plasa solipsismului - spaima filosofilor idealiste.

*

O problemă dificilă pentru susţinătorii acestei mişcări de gîndire logico-filosofică este natura atomilor, luaţi ca ultimi constituenţi ai realităţii.

Russell îi consideră lucruri, Wittgenstein fapte, iar Wisdom le replică că divergenţa ţine mai mult de expresie,

aceeaşi realitate putînd fi exprimată în termeni de lucruri în limbajul russellian şi în termeni de fapte în limbajul wittgensteinian.

S-a spus că atomismul logic al lui Russell promovează un sens ontologic al faptului, iar cel wittgensteinian mai curînd un sens metalingvistic. Adevărul este că Tratatul acestuia din urmă susţine deopotrivă prima ca şi a doua interpretare, pregătind transferul problemelor ontologice în registrul lingvistic - transfer îndeplinit de Carnap în "Sintaxa logică a limbii".

*

O altă dificultate ţine de tipologia faptelor.

Faţă de ceea ce ar reprezenta ortodoxia atomistă, Russell admite pe lîngă faptele atomare - monadice sau poliadice - încă două tipuri : faptele generale şi cele negative (cf. Vax 197o, p. 22).

S-ar părea că pretinsul fapt general "Toate pisicile sînt carnivore" este decompozabil în fapte atomare, concrete. Russellienii replică însă că enumerarea nu e posibilă decît în cazul unui număr foarte limitat de pisici ; că această enumerare este logic imposibilă dacă indivizii vizaţi sînt în număr infinit ; că enunţul universal nici nu este o conjuncţie de enunţuri singulare, ci un enunţ condiţional :

Orice pisică este carnivoră $=_{df.}$ Dacă x este o pisică, atunci x este carnivoră.

Cît priveşte admiterea de către Russell a faptelor negative , dacă îi este proprie, ea contrazice teza reificării faptelor care am văzut că i se impută. P.Gochet, cel

puţin, consideră că teoria lui Russell asociază unui fapt o pereche de propoziţii atomare contradictorii, marcînd astfel diferenţa dintre frază şi nume şi deschizînd calea recunoaşterii caracterului sui-generis al propoziţiei în raport cu noţiunea (cf. Gochet 1972, p. 97).

Într-un limbaj ideal - exhaustiv, lipsit de sinonimie şi omonimie - numele ar corespunde, în această eventualitate, indivizilor după relaţia de la unu la unu, pe cînd frazele ar corespunde faptelor după relaţia de la mai mulţi la unu.

*

O a treia categorie de enunţuri despre fapte, admise de Russell, pune în încurcătură doctrina atomisului.

Fie propoziţiile :

1) "Maria crede că Washington este capitala SUA";

2) "Maria crede că New-York este capitala SUA" ,

a căror schemă este :

1') "Maria crede P" ,

2') "Maria crede Q".

Adevărul acestor enunţuri moleculare depinde de ceea ce crede efectiv Maria şi nu de adevărul sau falsitatea enunţurilor atomare P şi Q.

*

Ameninţarea edificiului atomist a fost cu atît mai gravă cu cît cei mai redutabili duşmani nu erau alţii decît creatorii...

Pentru această doctrină, ne spune un critic al cuget̨ului - J.O.Urmson - , Russell fu în acelaşi timp fondato-

rul şi primul eretic. El creă şi părăsi această teorie în stilul procedării cu o ipoteză ştiinţifică. În "An Inquiry into Meaning and Truth" (1940), Russell va susţine noi teze care-i permit să respingă atitudinea anti-metafizică a analiştilor continentali şi să exorcizeze spectrul solipsismului.

Fiecare în felul său, Wittgenstein şi Wisdom vor proceda de asemenea la reconsiderarea poziţiei iniţiale.

II

Wittgenstein va părăsi teoria limbii perfecte - oglindă a realităţii şi va reabilita limbile comune.

A înţelege un enunţ numai înseamnă acum a confrunta fiecare din cuvintele pe care le conţine cu o realitate extralingvistică. A înţelege un cuvînt înseamnă a şti să te serveşti de el.

Există o serie întreagă de "jocuri" de limbaj care utilizează acelaşi material. Atomistul logic n-a luat în consideraţie decît pe cel al desemnării, deşi celelalte sînt la fel de legitime şi originare. Fiecare din ele este supus regulilor proprii, pe care le determină liber, independent de vreo teorie prestabilită a regulilor limbajului.

Nici cronologic, nici logic, limbile naturale nu pot fi asimilate formelor degradate ale limbilor logice. Dimpotrivă, simbolismele artificiale se nasc şi-şi trag inteligibilitatea din primele. Limbile naturale nu sînt, ca atare, atît de înşelătoare, precum se pretindea. Induc în eroare doar pe cel care le foloseşte rău.

Dacă recursul la limbile logice exercită o funcţie terapeutică, eliminînd unele neînţelegeri din limbile na-

turale, acestea din urmă sînt în stare să se corijeze şi singure. Inconsecvenţele lor aparente pot fi indicii ale unor rezerve ascunse. În loc să le reducem la limbile logice mai bine să le înţelegem "logica" lor proprie. A explicita jocurile de limbaj, a inventaria diversele tipuri şi categorii de expresii, - iată o nouă sarcină a analizei limbajului.

Meditaţiile lui Wittgenstein din Philosophische Untersuchungen (1953) regăsesc, în manieră independentă, drumul indicat cîndva, fără succes, de M.Bréal şi J.N.Madvig, drum pe care aveau să se angajeze lingvişti ca Saussure, Ogden şi Richards, Trier şi Weisgerber, Pagliaro, Hjelmslev, Martinet, Mounin şi toţi ceilalţi care consideră imaginile limbii "nu ca o oglindă pasivă ci ca o forţă operînd activ pentru constituirea şi transmiterea experienţei omului" (Mauro, 1969, p. 176).

Teza de bază a celui de al doilea Wittgenstein este formulată în § 43 al **Cercetărilor:**

"Pentru o largă clasă din cazurile în care se foloseşte cuvîntul "semnificaţie" - dacă nu pentru toate cazurile întrebuinţării - putem explica acest cuvînt în maniera următoare : Semnificaţia unui cuvînt este uzajul său în limbaj" (Wittgenstein 1961, p. 135).

Din ştiinţă a semnificaţiei - concepţie reflectată de definiţia tradiţională a acestei discipline în diferitele limbi, ca şi în denumirea însăşi (în germană : Bedeutungslehre) semnificaţia se transformă în noua viziune a lui Wittgenstein în ştiinţa actului semnificator.

În consens cu indicaţiile ultimului Saussure şi ale ultimului Croce, Wittgenstein plasează semnificaţia în dependenţă de actul semnificator, considerînd, în perspectivă generală, că limba depinde de limbaj ;

"... a-ţi reprezenta un limbaj, semnifică a-ţi reprezenta o formă de viaţă" (Cercetări, § 19, în Wittgenstein 1961, p. 121).

"Limbajul este un instrument" (§ 569, p. 282).

"Cuvintele sînt de asemenea acte" (§ 546, p. 278).

"Semnificaţia: o fizionomie" (§ 568, p. 282).

"Cuvîntul 'joc de limbaj' trebuie să facă să iasă în evidenţă că vorbirea limbajului face parte dintr-o activitate sau dintr-o formă de viaţă" (§ 23, p. 125).

Semnificaţia expresiei depinde de uzajul care i se conferă - uzaj care are ca subiect persoane concrete, desigur, dar este reglat şi ordonat prin ucenicia acestora în mediul obişnuinţelor unei colectivităţi determinate, ca şi prin coordonarea diferitelor comportamente semantice. Semnificaţia este funcţie de uzajul reglat şi coordonat sub raport social.

După Mauro, definiţia wittgensteiniană a semnificaţiei ca uzaj al expresiei permite : 1) recuperarea complexităţii obiective a fenomenului semnificat ; 2) înţelegerea faptului de limbă în contextul situaţiei marcante în care apare [1]; 3) considerarea vocabulei analizate în relaţie cu celelalte care ar putea s-o alterneze.

Definiţia sugerează că referinţa "subsemnului" (Lucidi) la un sector de experienţă umană (atenţie ! nu la un lucru) nu este perceptibilă decît în perspectiva operaţiilor şi comportamentelor care identifică acest sector în sînul unei comunităţi umane.

Noua concepţie promovează actul semnificator ca mod de a acţiona asupra lumii, ca praxis care, parcurgînd meditaţia

1) Considerînd că termenul are valenţă semantică cel mai adesea în combinaţie cu alţi termeni, M.Lucidi - Cultura neolatină, 1950, 10, pp.185-208) va rezerva apelativul "semn" pentru frază şi va adopta pentru simpla vocabulă a unui termen numele de "subsemn" (iposema).

solidarizării sociale şi a sistematizării manifestărilor individuale, asociază în manieră istoric-variabilă o secţiune de experienţă la o formă fonico-acustică.

Garanţia legăturii dintre semnificat şi semnificaţie stă în uzajul semnului, în comportamentul lingvistic al indivizilor integraţi unui spaţiu determinat de cultură şi spiritualitate.

Concepînd limba ca o sistematizare totdeauna deschisă de forme semnificante şi de semnificaţii, Wittgenstein face comprehensibile cel puţin trei probleme : 1) cum pot să se înţeleagă doi indivizi chiar dacă nu dispun de acelaşi bagaj de cunoştinţe ; 2) cum de există un minimum de comunicare chiar şi la străinul care reuşeşte într-un fel sau altul să realizeze asocierea unei fraze la o situaţie dată ; 3) cum de există nivele de înţelegere totdeauna mai înalte, capabile să se justifice faţă de cele mai puţin realizate.

Soluţia spre care converg Cercetările lui Wittgenstein este formulată astfel de Mauro : "există totdeauna o reuşită mai mult sau mai puţin mare în comportamentul lingvistic; solidaritatea socială şi sistematizarea uzajelor lingvistice sînt aliaţii care ne salvează de la zero-ul absolut al incomunicabilităţii, fără a ne face să atingem infinitul comunicării perfecte" (loc.cit., p.198).

Concordantă cu tezele ultimului Saussure şi ale ultimului Croce, concepţia lui Wittgenstein din Cercetări filosofice, la care ajung independent unele itinerarii din cercetarea lingvistică recentă, se întîlneşte cu filosofiile "care de la Marx la istoricismul şi pragmatismul secolului XX s-au construit pe şi prin primatul praxisului" (idem, p. 198 - a

unui praxis acceptat, însă, cum vă este deja cunoscut, în maniere diferite.

De reţinut că un J.Trier sau L.S.Vîgotski, un E.Cassirer sau A.Pagliaro, un G.Mounin, Ch.H.Hockett, A.Martinet, L.Hjelmslev, B.Whorf sau J.Piaget, savanţi în discipline diferite şi gînditori de orientări multiple, converg către această poziţie şi o atestă ca bază de explorare a actului semnificator.

*

Asupra neajunsurilor concepţiei ultime a lui Wittgenstein vom stărui într-un capitol ulterior, cînd vom urmări în ansamblu orientarea relaţionistă din teoria semnificaţiei.

Deocamdată precizăm că noua teorie a lui Wittgenstein nu poate pretinde la o aplicaţie generală în analiza semnificaţiei. Funcţia denotativă (reflectorie) a limbajului păstrează o importanţă la fel de mare ca şi cea de comunicare (socială) la care trimit consideraţiile din Cercetări filosofice.

*

Cum aveau să nască alte filosofii din atomisul logic ?

Prin accentuarea tendinţei empiriste ; prin circumscrierea enunţurilor verificabile la domeniul enunţurilor experimentale ; prin dizolvarea obiectului speculaţiei şi abandonarea metafizicii.

Capitolul II:

CRITERII DE SEMNIFICATIE EMPIRICA A ENUNTURILOR IN POZITIVISMUL LOGIC

De la Cambridge, unde Russell, Wisdom şi Wittgenstein elaborează atomismul logic, discuţia cîştigă Viena, filosofi ca Rudolf Carnap şi Victor Kraft, matematicianul Kurt Gödel, sociologul O.Neurath ş.a. formînd un grup în jurul lui Moritz Schlick - titularul catedrei pe care o deţinuse Ernest Mach.

Cercul schimbă idei - prin Wittgenstein - cu filosofi din Cambridge; cu Hans Reichenbach - pe atunci la Berlin - , cu prestigioasa şcoală analitică poloneză (Jan Łukasiewicz , Stanisław Leśniewski, Alfred Tarski, Tadeusz Kotarbiński).

După asasinarea lui Schlick, grupul îi supravieţuieşte în condiţii dificile pînă la Anschluss, cînd majoritatea aderenţilor vor părăsi Europa continentală pentru ţări anglo-saxone.

Neo-pozitivismul cuceri rapid SUA, ţările nordice, Olanda.

Puţinii neo-pozitivişti francezi, Louis Rougier, Marcel Boll, n-au reuşit să cîştige spiritele ţării lor pentru

"filosofia ştiinţifică".

Filosofii americani sînt fără îndoială cei mai fideli dacă nu doctrinei cel puţin spiritului cercului vienez. Influenţa lui Reichenbach, Carnap, Hempel - emigraţi în SUA - s-a conjugat aici, neîndoielnic, cu tradiţia celui mai original şi mai profund filosof autohton : Ch.S.Peirce.

*

Punctul de origine al neopozitivismului este distincţia dintre enunţuri cu sens (construite în acord cu regulile gramaticii) şi enunţuri lipsite de sens - aceasta fie din raţiuni lingvistice (rău construite), fie pe motiv de neverificabilitate.

Propoziţiile dotate cu sens sînt analitice sau sintetice, adică necesare (cu adevăr constant), respectiv contingente (cu adevăr intermitent).

Pe distincţiile dintre propoziţii neopozitiviştii suprapun diviziunea ştiinţei, aşa cum rezultă din schema pe care o reproducem mai jos (Carnap, 1935, p. 32) :

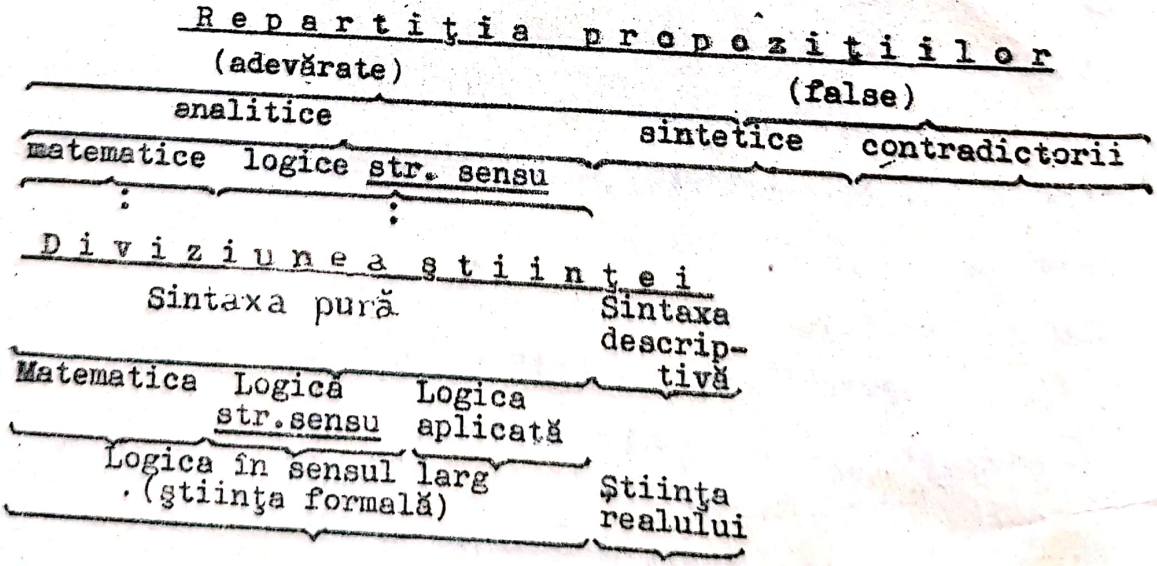

Teza celui de al treilea pozitivism se opune doctrinei kantiene a judecăţilor sintetice a priori ca fundament al ştiinţei. Contribuind la dezagregarea aprioricului sintetic, neopozitiviştii elimină de asemenea şi metafizica.

Critica acesteia nu reprezintă de altfel o noutate în gîndirea filosofică. Din motive radical diferite, Hume, Kant, Comte, Marx sau Lenin au denunţat falsitatea tezelor metafizice, respectiv caracterul primejdios al acesteia în calitate de expresie a unor ideologii reacţionare, fără consistenţă.

Neopozitiviştii merg mai departe şi califică enunţurile metafizice prin natură lipsite de sens.

Dacă ei au în vedere beţia metafizică caracteristică mediilor intelectuale germane, şi dacă denunţă lipsa de sens a enunţurilor despre "dumnezeu" şi celelalte entităţi analoge , desigur că poziţia lor este salutară şi intenţia configurării unei "filosofii ştiinţifice" serioasă.

Dacă, însă, prin metafizică înţeleg orice filosofie şi în numele discreditului acesteia, vor să discrediteze orice ideologie, avertismentul Stagiritului rămîne valabil : a nu face metafizică înseamnă a face metafizică...

Cu sau fără intenţia unui Carnap, neopozitivismul s-a identificat, în fapt, prin consecinţele sale, cu a doua alternativă. Un St.Chaise (cu "The Power of Words") este produsul necesar al radicalismului anti-metafizic, caricatura reducţionismului lingvistic în filosofie.

*

Demersul neopozitivist este ghidat de principiul empirismului şi de principiul verificabilităţii, subiacent ce-

lui dintîi.

Stipulînd că singura bază legitimă a cunoaşterii este experienţa sensibilă, şi că singur datul empiric poate furniza cunoaşterii un conţinut adecvat, primul principiu lasă loc, în formularea aceasta foarte generală, unor interpretări variate.

Al doilea principiu îl aplică pe primul la analiza limbajului, reprezentînd (Ladrière 197o, p. 77) "un criteriu relativ precis permiţînd judecarea expresiilor limbajului din punct de vedere al unei perspective empiriste" : sensul unei propoziţii rezidă în procesul, cel puţin eventual, care permite deciderea adevărului sau falsităţii sale.

În "Testability and Meaning" (1936-7) Carnap formulează după cum urmează concepţia neopozitivistă asupra semnificaţiei :

"Ca empirişti, noi cerem ca limbajul ştiinţei să fie restrîns într-un fel ; cerem ca predicatele descriptive şi ca atare propoziţiile sintetice să nu fie admise dacă nu au o anumită conexiune cu observaţii posibile, conexiune care trebuie să fie caracterizată într-o manieră convenabilă".

Acest criteriu general promovează mai curînd o exigenţă, o normă de conduită epistemologică care a primit în cursul evoluţiei neopozitivismului diverse expresii.

Prima etapă în stabilirea principiului verificării poate fi urmărită de la originile Cercului, din 1922, cînd este numit Moritz Schlick la catedra de filosofie a ştiinţelor inductive de la universitatea din Viena, şi ţine pînă în jurul anu-

lui 1935, cînd în urma criticilor ce le-au fost adresate, majoritatea neopozitiviştilor abandonează interpretarea strictă a verificabilităţii.

Înainte de a urmări expresiile date de neopozitivişti principiului verificării, precizăm că discuţia se poartă în jurul enunţurilor empirice (sintetice).

Acordul în privinţa evidenţei logice a enunţurilor analitice pare să fie unanim între filosofi, logicieni şi matematicieni ; criteriul verificabilităţii acestora este cel invocat încă de Leibniz - confirmarea principiilor formale ale gîndirii, la care revine, în ultimă instanţă, însăşi tehnica matriceală a stabilirii tautologicităţii schemelor de enunţuri sau concatenarea enunţurilor matematice cu ajutorul relaţiei de egalitate.

Dificultăţile apar în privinţa criteriilor de acceptare a enunţurilor empirice, şi aceasta în legătură cu aspectul lingvistic sau logic în sensul larg al cuvîntului : cum pot fi formulate propoziţiile referitoare la faptele experienţei.

Problema tehnicilor de validare a observaţiilor rămîne în sarcina savantului care cercetează faptele şi nu a filosofului care studiază structura enunţurilor despre fapte şi exigenţele limbajului ştiinţific în ansamblu.

Filosoful, în concepţia neopozitivismului, nu are a decide adevărul sau falsitatea propoziţiilor ; el stabileşte condiţiile generale în care acestea au semnificaţie, pot fi ca atare verificate sau falsificate.

Cu această paranteză putem prezenta criteriile neopozitiviste de semnificaţie empirică a enunţurilor (Vax 1970 ,

pp. 46 sq) :

(A) Pentru ca o propoziţie să fie empiric semnificativă, e suficient ca fiecare termen sau relaţie a acesteia să corespundă unei realităţi imediat observabile.

Este criteriul propriu-zis al verificabilităţii (adeveririi) enunţurilor, în perspectivă căruia enunţul empiric este dotat cu sens dacă şi numai dacă i se poate determina adevărul pe calea observaţiei directe.

Criteriul este vulnerabil din cel puţin două motive : 1) nu validează enunţurile empirice universale ; 2) antrenează o contradicţie.

Să considerăm, pentru sublinierea celei din urmă insuficienţe, următoarea lemă :

(L) Dacă un enunţ oarecare este empiric semnificativ, negaţia sa este de asemenea ; şi reciproc.

Fie acum enunţul "Există cel puţin o oaie antropofagă" , empiric semnificativ în virtutea lui (A).

Negaţia acestuia, "E fals că există o oaie antropofagă" este empiric semnificativ în virtutea lui (L).

Ţinînd cont de raporturile dintre cuantificatori, negaţia enunţului nostru este echivalentă cu "Nici o oaie nu este antropofagă" , care prin obversiune devine "Toate oile sînt non-antropofage" - enunţ universal şi deci neverificabil în conformitate cu (A).

Pentru depăşirea unor asemenea dificultăţi, criteriul de verificare este înlocuit cu unul de falsificare (recuzare, refutare) :

(B) Un enunţ este empiric semnificativ dacă şi numai dacă este posibilă refutarea lui în baza unei observaţii

directe.

Această formulare permite acceptarea enunţurilor universale, dar respinge enunţuri de tipul "Există cel puţin o oaie antropofagă" , care am văzut că satisfăceau pe (A).

Complementaritatea meritelor şi defectelor pe care le prezintă formulările (A) şi (B) conduce la asocierea lor într-o nouă variantă a criteriului de semnificaţie :

(C) Pentru ca un enunţ să fie empiric semnificativ este necesar şi suficient ca el să fie imediat verificabil sau imediat refutabil.

Chiar şi aşa, însă, criteriul este prea îngust pentru a avea operanţă în fundamentarea ştiinţei realului, la care aspiră neopozitiviştii.

*

Cea de a doua etapă în precizarea concepţiei neopozitiviste asupra semnificaţiei este marcată de Carnap în studiul din care am citat anterior "Testability and Meaning" (publicat în tomurile III şi IV ale revistei Philosophy of Science,1936-7).

Carnap substituie exigenţa verificării enunţurilor cu cea a confirmării , propunînd astfel un nou criteriu de semnificaţie :

(D) Un enunţ empiric este dotat cu sens dacă şi numai dacă pot fi indicate observaţii posibile care îl confirmă (sînt d e r i v a b i l e din el enunţuri imediat verificabile sau imediat refutabile.

Contextul în care-şi argumentează Carnap noul criteriu nu afectează concepţia de ansamblu a neopozitivismului.

Tezele sale sînt următoarele :

1) Unitatea de sens a limbajului este enunţul.

2) Sensul operaţiilor logice conţinute de enunţuri este determinat prin regulile sintactice care le servesc de definiţie.

3) Sensul conceptelor care intervin în enunţuri este dat de "enunţurile elementare".

Enunţul elementar al unui concept K este forma, (funcţia) propoziţională cea mai simplă, în care poate figura acesta, de exemplu "x este un K" , unde x poate fi înlocuit prin desemnaţia unui obiect aparţinînd la o categorie determinată (obiecte fizice, persoane, numere, etc.).

Enunţul elementar al conceptului "piatră" va fi "x este o piatră" , x putînd fi înlocuit prin "acest diamant", "acest măr" etc.

Conceptul K are un sens dacă propoziţiile obţinute din enunţul său elementar prin înlocuirea variabilei x cu desemnaţia unui obiect determinat au ele însele în sens, pot fi verificate, cunoscîndu-se circumstanţele în care sînt adevărate şi circumstanţele în care sînt false.

4) Verificarea enunţurilor elementare ale conceptelor definisabile prin alte concepte mai elementare revine la verificarea enunţurilor elementare asupra acestora din urmă.

Verificarea enunţului "x este artropod" , de pildă, se realizează verificînd enunţul "x este animal cu corp articulat, membre articulate etc."

5) Din treaptă în treaptă se ajunge la concepte ale căror enunţuri elementare au forma unor enunţuri de observaţie (faimoasele "enunţuri protocolare" , mult disputate în doctri-

na neopozitivistă. În exemplul de mai sus, ajungem la enunţurile "x este animal" , "x are corpul articulat" , "x are membrele articulate" etc.

6) Un enunţ este complet confirmabil dacă fiecare predicat (descriptiv) pe care-l conţine este complet reductibil la o clasă de predicate observabile.

7) Un enunţ este simplu confirmabil dacă acest proces de confirmare nu se poate termina într-un număr finit de etape.

8) Un enunţ este complet testabil dacă este complet confirmabil şi, în plus, sînt perfect testabile predicatele (descriptive) pe care le conţine (se cunosc adică metode care stabilesc efectiv, într-un număr finit de etape, că un astfel de predicat aparţine sau nu la un individ sau altul).

9) Un enunţ este simplu testabil cînd procesul descris mai sus nu se termină într-un număr finit de etape.

Verificarea nu mai apare ca operaţie de tipul "tot sau nimic" ; este un proces în principiu indefinit , care, în fiecare etapă, dă un răspuns corespunzător unui grad de certitudine.

În ordinea descrescîndă a severităţii, criteriile de sens propuse de Carnap sînt următoarele :

(D_1) Orice propoziţie sintetică trebuie să fie complet testabilă.

(D_2) Orice propoziţie sintetică trebuie să fie complet confirmabilă.

(D_3) Orice propoziţie sintetică trebuie să fie testabilă.

(D_4) Orice propoziţie sintetică trebuie să fie con-

firmabilă.

Ultimul criteriu este cel mai liberal, pretinzînd doar posibilitatea unei confirmări, în vreme ce primul stipulează obţinerea efectivă a unui rezultat în privinţa valorii de adevăr a enunţului testat.

În "Problems and Changes in the Empiricist Criterion of Meaning" (1950) C.G.Hempel va ralia poziţia lui Carnap din "Testability and Meaning" la un criteriu de sens bazat, în ultimă instanţă, pe traductibilitate :

(E) Un enunţ este empiric semnificativ dacă şi numai dacă el poate fi tradus într-un limbaj empiric.

Studiul limbajului ştiinţei în perspectiva semnificaţiei termenilor şi enunţurilor acestuia întruchipează metalimba ştiinţei, pe care Carnap a identificat-o iniţial cu sintaxa, concentrîndu-se în Logische Syntax der Sprache (1934) asupra proprietăţilor intrinseci ale limbajului - regulile de formare şi transformare a enunţurilor acestuia.

În Introduction to Semantics (1942) Carnap va introduce alături de sintaxă semantica, preocupîndu-se şi de relaţiile care există între expresiile limbajului şi stările de lucruri descrise de acestea.

Deocamdată să urmărim criteriile de semnificaţie formulate de Carnap în cadrul unei limbi ştiinţifice riguros construite (L).

Carnap porneşte de la distingerea sublimbajelor descriptiv sau observaţional (L_o) şi teoretic (L_t).

În L_o figurează predicatele care desemnează realităţi sau relaţii direct observabile ('cald' , 'bleu' , 'mai mare' etc.) iar în L_t termeni teoretici desemnînd entităţi sau

proprietăţi care scapă observaţiei directe ("electroni", "supraeul" etc.).

Reguli de corespondenţă (C) vor pune în evidenţă raporturile dintre termenii teoretici şi cei descriptivi.

Ca orice limbă, L_t şi L_o conţin simboluri (constante) logice permiţînd formularea corectă a enunţurilor şi inferenţelor.

L_o posedă un vocabular propriu (V_o), ai cărui termeni desemnează proprietăţi şi relaţii observabile (termeni primitivi - corespunzînd proprietăţilor sau relaţiilor imediat observabile - şi termeni al căror sens se precizează cu ajutorul definiţiilor în care figurează termeni primitivi).

Exigenţa observabilităţii este completată acum cu exigenţa ca singuri indivizii desemnaţi prin variabile să fie entităţi observabile, nu şi construcţiile logice.

Pe de altă parte, singurele simboluri admise în V_o sînt cele ale logicii asertorice.

Vocabularul lui L_t conţine termeni teoretici şi construcţii ipotetice.

Constantele logice ale lui L_t sînt mai abundente decît cele ale lui L_o, incluzînd alături de simbolurile logicii asertorice, simboluri pentru entităţile intensionale : "necesitate", "posibilitate", "implicaţie cauzală" etc.

Termenii logici şi termenii descriptivi (observaţionali) ai lui L se ansamblează în formule.

Parte dintre formule asigură postulatele teoriei, al căror ansamblu exprimă sistemul axiomatic (T).

Domeniul entităţilor teoretice sînt reduse în L la entităţile fizice şi matematice, această convenţie ("fizi-

calistă") vizînd nu natura realităţii ci a limbajului care o exprimă ştiinţific.

Carnap ne previne că nu orice termen al lui V_t este legat printr-o regulă C de un termen oarecare al lui V_o.

E suficient, ni se spune, ca postulatele T să implice enunţul pe care regulile C să le pună în raport cu enunţurile lui L_o.

Sistemul T poate nici să nu fie interpretabil în întregime.

Pe de altă parte, regulile C pot îmbrăca o formă statistică : un enunţ al lui L_t corespunde în n% din cazuri la un enunţ din L_o.

Cu aceste precizări, Carnap introduce criteriile de semnificaţie în L.

Fie M un termen al lui V_t, S_M un enunţ care conţine pe M, S_o un enunţ verificabil, S_K un enunţ care conţine termeni din V_t , alţii decît M, K - clasa termenilor lui S_K.

Noţiunea de semnificaţie pentru termenii descriptivi ai lui L_t se defineşte la Carnap în două etape : precizînd conceptul auxiliar de semnificaţie relativă (în raport cu clasa K) şi definind apoi conceptul de semnificaţie absolută :

(E_1) Termenul M este semnificativ relativ la clasa K, ţinînd cont de L_t, L_o, T şi C , dacă şi numai dacă :

1) clasa termenilor K este inclusă în ansamblul vocabularului V_t ;

2) M este un element al lui V_t, nu însă şi al lui K ;

3) Limba L_o conţine un enunţ S_o ;

4) Limba L_t conţine un enunţ S_M şi un enunţ S_K ;

5) S_M conţine pe M ca unic termen descriptiv ;

6) toţi termenii descriptivi şi lui S_K aparţin lui K ;

7) conjuncţia logică a enunţurilor S_M, S_K, T şi C este consistentă (nu permite derivarea unei contradicţii) ;

8) S_o este logic implicat de S_M & S_K & T & C ;

9) S_o nu este logic implicat de S_K & T & C ;

(E_2) M_n este empiric semnificativ, ţinînd cont de L_t, L_o, T şi C, dacă şi numai dacă există o serie de termeni M_1, ... , M_n ai lui V_t astfel ca termenul M_1 să fie semnificativ în raport cu clasa termenilor pe care îi precede în secvenţă, ţinînd cont de L_t, L_o, T şi C.

Un criteriu de semnificaţie a enunţurilor trebuie să completeze criteriul de semnificaţie pentru termeni. Carnap îl formulează astfel :

(E_3) Pentru ca o formulă a lui L_t să fie semnificativă, trebuie doar ca ea să satisfacă regulile de formare a enunţurilor din L_t şi ca orice constantă descriptivă din această formulă să fie semnificativă.

În raport cu criteriile (A), (B) şi (C), criteriul confirmabilităţii enunţurilor (D), reformulat riguros în (E), nu mai cere o verificare directă a termenilor necesari construcţiei teoriei.

Carnap susţine că formularea criteriului în termeni de traductibilitate exclude termenii metafizici, fără a fi totuşi prea îngust ; el nu pretinde, cum spuneam, verificarea sau refutarea imediată şi se dezice cu atît mai mult de

Scanned with OKEN Scanner

criteriul lui P.W. Bridgman - teoreticianul operaţionalismului, după care un enunţ este semnificativ dacă e posibil să realizăm operaţiile materiale (observarea, manipularea aparatelor) şi operaţiile formale (calculele) în virtutea cărora îl putem accepta sau respinge.

Criteriul lui Carnap fiind mai liberal, clasa enunţurilor lui L_t va fi natural a celor mai considerabile. Din ea nu vor fi verificabile decît o foarte mică parte.

Carnap nu se teme să marcheze limitele formulărilor sale : pentru a satisface exigenţele semnificaţiei, un sistem T nu este obligatoriu şi fecund.

Să subliniem această largheţe spirituală şi moderaţie în judecăţi care nu i s-au recunoscut întotdeauna.

*

Inventarul criteriilor de validare a enunţurilor empiric semnificative odată sfîrşit, dorim să punem în discuţie articulaţiile vulnerabile ale strategiei epistemologice neopozitiviste.

Precizăm, însă, că parte din tezele contestate ale Cercului vienez au fost părăsite, sau cel puţin amendate pe parcurs, prin urmare ele nu mai caracterizează maniera ultimă de gîndire a unui Carnap, Ayer şi altor neopozitivişti. Tot acum trebuie precizat, de altfel, că reevaluările din sînul acestei filosofii şi logici a ştiinţei trasează mai puţin direcţii de înaintare cît dau măsura autocriticii şi atenuării unor postulate iniţiale.

*

Mai întîi, doctrina e n u n ţ u r i l o r-p r o-t o c o l.

Ea ne readuce la punctul de vedere empirist clasic al cunoaşterii nemijlocite, criticat la timpul său de Kant în maniera speculativă care vă este cunoscută şi depăşit efectiv de gnoseologia dialectică a filosofiei marxiste, fundamentată pe categoria de praxis.

Incidenţa pozitivismului logic cu empirismul idealist subiectivist al lui Berkeley şi Hume, cu imanentismul "pur" al lui Schuppe, Rehmke, Schubert - Soldern ş.a., sau cu empirio-criticismul lui Mach şi Avenarius este evidentă şi mărturisită, ca atare, de reprezentanţii acestuia.

Considerînd-o astăzi printre "concepţiile petrificate ale neopozitivismului în genere , sau ale neopozitivismului unora dintre reprezentanţii săi" (Schaff 1966, p. 99) , teoria enunţurilor protocolare este replica adresată metafizicilor cultivate în epocă (fenomenologia, neohegelianismul, apoi existenţialismul). Ea exprimă evadarea din "mlaştina problematicii filosofice subiectiviste" proclamată de Carnap în Sintaxa logică a limbii. Ea exprimă, însă, din păcate, şi dispreţul faţă de filosofie, dispreţ - ar replica Engels - care conduce pe aceşti gînditori legaţi de ştiinţele naturii şi de ştiinţele exacte la filosofia cea mai rea. În speţă la "solipsismul metodologic" , sub semnul căruia argumentează Carnap în "teoria constituţiei" reductibilitatea noţiunilor şi enunţurilor la "ceea ce este dat" (das Gegebene).

Găsim în Der logische Aufbau der Welt (1928) următoarea apreciere a lui Carnap :

"Concepţia potrivit căreia datul înseamnă trăirile mele este comună solipsismului şi teoriei constituţiei. Teoria constituţiei şi idealismul transcendental susţin împreună concepţia că toate obiectele cunoaşterii sînt construite (în limbajul idealismului : "create în gîndire"), respectiv că obiectele constituite sînt obiect al cunoaşterii noţionale numai ca forme logice, construite într-un mod determinat. Aceasta este valabil, în ultimă instanţă, şi pentru elementele fundamentale ale sistemului constituţional" (cit. după Schaff 1966, p. 84).

*

F i z i c a l i s m u l [1] neopozitiviştilor pune în evidenţă caracterul convenţionalist al fundamentării şi unificării prin limbaj a ştiinţelor.

"Teza fizicalismului - ni se spune în Logische Syntax der Sprache (1934) - afirmă că limbajul fizicii este limbajul universal al ştiinţei, adică fiecare limbaj al fiecărui subdomeniu al ştiinţei poate fi tradus echivalent în limbajul fizicii. De aici rezultă că ştiinţa este un sistem omogen, în cadrul căruia nu există domenii de obiecte principial diferite şi, deci, nici prăpastie, să zicem, între ştiinţele naturii şi cele psihologice. Aceasta este teza unităţii ştiinţei" (cit. după Schaff 1966, p. 95).

În "Die physikalische Sprache als Universal-sprache der Wissenschaft" Carnap asimilează teza universalităţii limbajului fizicii cu "materialismul metodologic" , precizînd că este vorba despre "posibilitatea logică a efectuării unor transformări lingvistice şi eliminarea transformărilor arbitrare, şi nicidecum de "realitatea" sau "nerealitatea" ("existenţa" , "nonexistenţa") a ceea ce este "dat" , a ceea ce este

1) Considerat în epistemologia contemporană ca strategie sau model de fundamentare a ştiinţei alături de fenomenalism, platonism şi aposteriorism (citiţi materialism).

"psihic" , a ceea ce este "fizic"!

Unitatea de limbaj între psihologie şi fizică este contaminată, însă, de explicaţiile behavioriste şi echivalează, la limită, unui reducţionism ontologic al psihologiei la fizică : "orice aserţiune a psihologiei poate fi formulată în limbajul fizicii (...), toate aserţiunile psihologiei vorbesc despre fenomene fizice, anume, despre comportamentul fizic al omului şi al celorlalte animale" - iată teza pe care îşi propune Carnap să o explice şi să o demonstreze în "Psychologie in physikalischer Sprache" (citatele sînt reproduse după Schaff 1966, p. 96).

Pe filiera lingvistică accentuată de "teoria coerenţei" , Neurath relansează reducţionismul fizic în sociologie. Citäm din "Soziologie im Physikalismus" (1931) :

"Ştiinţa ca sistem de enunţuri este totdeauna un obiect de discuţie. Enunţurile sînt confruntate cu enunţuri , şi nu cu "trăiri" , nu cu "lumea" , şi nici cu altceva. Toate aceste dubluri lipsite de sens aparţin unei metafizici mai mult sau mai puţin riguroase şi trebuie deci eliminate. Orice enunţ nou este confruntat cu cele existente şi concordante între ele. Un enunţ este recunoscut corect dacă poate fi încadrat între acestea" (apud Schaff 1966, p. 98).

*

Traducerea limbajului ştiinţelor în limbajul fizico-matematic şi reducerea enunţurilor teoretice la enunţurile de observaţie - iată demersurile în stare să exprime o p ţ i u n e a n o m i n a l i s t ă a neopozitiviştilor. Aceasta în ciuda subtilizării pe care o va dobîndi formularea celor două teze, ca şi în ciuda declaraţiilor de principiu ale gînditorilor în discuţie, cum este cazul lui Carnap.

În "Empiricism, semantics and ontology" (1950), exponentul cel mai prestigios al neopozitivismului ţine să insereze următoarea remarcă "de ordin istoric":

"Influenţat de ideile lui Ludwig Wittgenstein, Cercul a respins atît teza realităţii lumii externe cît şi teza irealităţii sale, ca pe nişte pseudo-enunţuri ; acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu teza realităţii universaliilor (în terminologia noastră de acum, a entităţilor abstracte) ca şi cu teza nominalistă că acestea nu sînt reale şi că pretinsele lor nume nu sînt nume ale unor entităţi ci simple flatus vocis.

Ca atare, nu este just să-i situăm pe membrii Cercului de la Viena printre nominalişti, cum se obişnuieşte uneori.

Cu toate acestea, dacă luăm în consideraţie atitudinea fundamentală antimetafizică şi pro-ştiinţifică a majorităţii nominaliştilor (acelaşi lucru fiind valabil şi pentru numeroşi materialişti şi realişti în sensul modern), lăsînd la o parte formulările lor pseudo-teoretice ocazionale, atunci, desigur, afirmaţia că Cercul de la Viena a fost mult mai apropiat de aceşti filosofi decît de oponenţii lor este adevărată" (Carnap 1972, p. 277).

Consistenţa ştiinţifică a disputei dintre nominalişti şi realişti este atacată de Carnap din perspectiva distincţiei pe care o instituie între chestiunile interne şi chestiunile externe ale unui limbaj :

"Dacă cineva vrea să vorbească în limbajul său despre un gen nou de entităţi, el trebuie să introducă un sistem de noi moduri de vorbire, supuse la noi reguli ; această procedură o vom denumi construcţie a carcasei lingvistice pentru noile entităţi în cauză.

Iar acum trebuie să facem distincţie între două tipuri de chestiuni de existenţă : în primul rînd, chestiuni privitoare la existenţa anumitor entităţi de noul gen, înăuntrul carcasei ; pe acestea le numim chestiuni interne ; în al doilea rînd, chestiuni privitor la existenţa sau realitatea

sistemului de entităţi în ansamblu, numite chestiuni externe.

Chestiunile interne şi răspunsurile posibile la acestea sînt formulate cu ajutorul noilor forme de expresie. Răspunsurile pot fi găsite fie prin metode pur logice, fie prin metode empirice, după cum respectiva carcasă este logică sau factuală.

O chestiune externă are un caracter problematic care trebuie examinat mai îndeaproape" (loc.cit., pp.267-8).

Carnap taxează chestiunile (filosofice, adică ontologice) despre realitatea sistemului de entităţi ca pseudopropoziţii, lipsite de conţinut cognitiv, considerînd că acceptarea unor forme lingvistice este o problemă practică, decidabilă în termeni de adecvare la ţelul pentru care a fost creat limbajul respectiv.

Refuzul "importului existenţial" (J.Largeault) al unui limbaj ştiinţific revine, în concepţia lui Carnap, la retragerea valorii categorice a noţiunilor şi propoziţiilor acestuia :

"A fi real, în sens ştiinţific, înseamnă a fi un element al sistemului" (loc.cit., p. 268).

"Acceptarea lumii lucrurilor nu înseamnă nimic altceva decît acceptarea unei anumite forme de limbaj sau, altfel spus, acceptarea unor reguli pentru formarea enunţurilor şi pentru testarea, acceptarea sau respingerea lor" (ibidem, p. 269).

Atitudinea lui Carnap din 1950 este în consonanţă deplină cu faimosul "principiu al toleranţei" , formulat de el 16 ani anterior, în Logische Syntax der Sprache :

"In logică nu există prescripţii morale. Oricine este liber să-şi construiască, după bunul plac, logica proprie, adică propria sa formă de limbaj. I se cere numai un singur lucru, ca, dacă vrea să discute despre aceasta, să-şi contro-

leze clar metoda şi să enunţe regulile sintactice, în locul expunerii argumentelor filosofice" (citat după Schaff 1966, p. 93).

Neutralismul ontologic revendicat de Carnap în fragmentele de mai sus este dezminţit categoric de Largeault: chestiunile interne ori pun în joc interpretarea sistemului, şi atunci Carnap nu face decît să presupună ca rezolvată problema, ori rămîn în limitele sintaxei pure, şi atunci, odată cu suspendarea ontologiei devine inutilă însăşi distincţia dintre chestiunile interne şi cele externe (cf. Largeault 1971, p. 330).

*

În judecata pozitivismului logic nimic nu este probabil mai relevant decît examenul critic al punctului de origine.

Putem spune, fără să greşim, că avatarurile întreprinderii neopozitiviste de validare a angajamentului empiric al enunţurilor şi termenilor ştiinţifici sînt toate marca unei atitudini metafizice asupra adevărului şi cunoaşterii acestuia.

Ne referim la distincţia tranşantă pe care membrii Cercului o fac între a n a l i t i c şi s i n t e t i c , distincţie asupra căreia vom reveni în capitolul care urmează.

Capitolul III:

MOTIVE CRITICE ANTIEMPIRISTE IN FILOSOFIA ANALITICA AMERICANA

Inspirată din sursele cele mai moderne, filosofia logicii dezvoltată de N.Goodman şi W.van O.Quine readuce în actualitate disputa universaliilor, dezbătînd modul de existenţă al propoziţiilor, al conceptelor, claselor, semnificaţiilor etc.

Nominalismul spre care se orientează aceştia este mai mult de ordin lingvistic decît ontologic : nu mai e vorba de a şti dacă entităţile abstracte există sau nu în sine, independent de gîndirea noastră, cît de a le accepta sau nu în limbajul ştiinţei.

*

§ 1. "Individualismul" lui N.Goodman

Nominalismul lui N.Goodman din "A World of Individuals" (1956) "cere ca tot ceea ce este admis ca entitate să fie un individ".

Goodman respinge prin urmare clasele, predicatele

şi propoziţiile.

Nu acordă existenţă claselor întrucît este imposibilă reprezentarea concretă coerentă a acestora. Matematicienii nu pot da nici exemple concrete ale noţiunii de mulţime (clasă), nici definiţii intuitive acceptabile pentru aceasta. A înţelege ceea ce este o mulţime revine la ei la a avea o anumită practică a teoriei mulţimilor... Dar a vorbi de semnificaţie operatorie nu înseamnă a salva teoria de supoziţia unei ontologii platoniste.

A admite existenţa claselor, înseamnă a face o mică cheltuială pentru a realiza o mare economie : a te dispensa de enumerarea indivizilor aubsumaţi acesteia. O economie iluzorie, însă, deoarece considerînd 5 atomi a,b,c,d,e, un nominalist va reţine 31 de indivizi :

a,b,c,d,e,
ab, ac, ... , bc, ... ,
abc, abd, ... , cde, ... ,
abcd, abce, ... ,
abcde,

cîtă vreme unui singur individ al nominalistului, realistul îi va adăuga nenumărate clase obţinute prin asocierea diversă a atomilor acestuia :

(ab) (cde), (ac)(bde), (abc)(de), (abe)(cd) etc.

şi nimic nu-l va împiedica să ataşeze clase de clase de clase, făcînd progenitura celor cinci nefericiţi atomi mai numeroasă decît stelele cerului şi firele de nisip ale plajei... (Vax 1970, p. 73).

Goodman nu admite decît indivizi şi agregate de indivizi (pe care le mai numeşte totalităţi mereologice).

Faţă de clase, care pot să difere fără ca elementele lor să varieze, agregatele nu diferă decît dacă cel puţin

unul din obiectele ansamblate diferă.

Dacă nominalistul îşi dă un univers cu n indivizi nedecompozabili (atomi) , el îi va putea însuma pe aceştia în 2^n-1 agregate.

Entităţile obţinute prin iterarea operaţiei, avînd acelaşi conţinut cu cele deja obţinute, s-ar identifica cu acestea.

Goodman admite deci :

$$(A,(B,C)) = (A,B,C)$$

$$\{A,\{B,C\}\} \neq \{A,B,C\}.$$

Agregatul corpurilor umane, de pildă, se confundă cu agregatul celulelor acestora, dar clasa corpurilor umane diferă de clasa celulelor acestora.

În fapt, nominalismul lui Goodman nu este atît de exclusivist.

Ceea ce se alege ca individ este indiferent, important este să nu se admită decît indivizi. Puţin importă dacă obiectivele admise cu titlul de indivizi nu sînt prin natura lor singulare.

Nominalismul unui sistem constructional, cum este cel propus de Goodman pentru calculul indivizilor, nu depinde de natura indivizilor. El pretinde doar ca toate obiectele să fie construite ca indivizi şi ca toate conceptele să fie asumate drept concepte de indivizi.

§ 2. Respingerea entităţilor intensionale

Asumînd existenţa claselor, W.van O.Quine contes-

unul din obiectele ansamblate diferă.

Dacă nominalistul îşi dă un univers cu n indivizi nedecompozabili (atomi) , el îi va putea însuma pe aceştia în 2^n-1 agregate.

Entităţile obţinute prin iterarea operaţiei, avînd acelaşi conţinut cu cele deja obţinute, s-ar identifica cu acestea.

Goodman admite deci :

$$(A,(B,C)) = (A,B,C)$$

$$\{A,\{B,C\}\} \neq \{A,B,C\}.$$

Agregatul corpurilor umane, de pildă, se confundă cu agregatul celulelor acestora, dar clasa corpurilor umane diferă de clasa celulelor acestora.

În fapt, nominalismul lui Goodman nu este atît de exclusivist.

Ceea ce se alege ca individ este indiferent, important este să nu se admită decît indivizi. Puţin importă dacă obiectivele admise cu titlul de indivizi nu sînt prin natura lor singulare.

Nominalismul unui sistem constructional, cum este cel propus de Goodman pentru calculul indivizilor, nu depinde de natura indivizilor. El pretinde doar ca toate obiectele să fie construite ca indivizi şi ca toate conceptele să fie asumate drept concepte de indivizi.

§ 2. Respingerea entităţilor intensionale

Asumînd existenţa claselor, W.van O.Quine contes-

tă existenţa conceptelor, a propoziţiilor şi semnificaţiilor, a tuturor entităţilor intensionale..

Dacă dispunem de un criteriu de identificare a claselor - principiul abstracţiei , conform căruia sînt identice clasele cari au toţi membrii în comun : $(\alpha = \beta) \equiv (x)$ $(x \in \alpha . \equiv x \in \beta)$, ne lipseşte un astfel de criteriu pentru entităţile intensionale, în speţă pentru predicate : (x) ($\phi x \equiv \psi x) \supset (\phi = \psi)$.

Quine propune interpretarea predicatelor ca semne singategorematice, semne private deci de semnificaţie autonomă.

Un criteriu de identificare lipseşte de asemenea şi în cazul propoziţiilor.

În "Inquiry into Meaning and Truth" (1940) Russell atribuia sinonimiei această disponibilitate.

Din păcate, nu s-a putut oferi o definiţie acceptabilă sinonimiei nici măcar pentru cazul termenilor, dar pentru fraze.

În faţa rezistenţei opuse, de pildă, considerării sinonimiei ca identitate de sens , Goodman vorbeşte de asemănare de sens şi ca atare de grad de sinonimie. Cum definiţia lui Russell a propoziţiei drept clasa frazelor sinonime unei fraze date este o definiţie prin abstracţie, ea solicită o relaţie de echivalenţă, ceea ce "asemănarea de sens" nu este , nesatisfăcînd exigenţa tranzitivităţii.

Nici relativizarea semnificaţiei la context - propusă, independent, de A.Nals (1957) şi M.Pêcheaux (1969) - , nici metoda combinată a cuantificării gradului de sinonimie a termenilor în funcţie de numărul de contexte care o verifică,

nu reuşesc decît să deplaseze dificultatea la nivelul contextului, căci nu ştim dacă contextul la care trebuie să ne oprim este fraza sau limba căreia îi aparţine aceasta.

Quine conchide de aceea că "chestiunea însăşi a condiţiilor de identitate a propoziţiilor ne prezintă mai puţin o problemă nerezolvată cît un ideal eronat" ("Ontological Relativity and other Essays" , (1969), p. 1oo ; cit. după Gochet 1972, p. 175).

Susţinătorilor realismului şi conceptualismului care ar spune că enunţurile :

"Pisica mea este neagră" ,

"Mon chat est noir" ,

"Meine Katze ist schwarz" ,

"My cat is black"

constituie traduceri lingvistice ale aceleeaşi propoziţii extralingvistice (aceluiaşi gînd, cum ar spune Frege), Quine le răspunde că este periculoasă şi superfluă ideea unei semnificaţii existente în sine, în afara limbajului şi a gîndirii concrete, "într-o lume a treia" cum s-ar exprima Popper.

Noţiunea de semnificaţie nu este pentru Quine decît un succedaneu al celei de esenţă, şi nu este mai puţin iluzorie decît aceasta.

Noul avatar al mitului esenţei se rezumă, după Quine, în afirmaţia că două expresii care au aceeaşi semnificaţie sînt sinonime, afirmaţie circulară în măsura în care noţiunea de sinonimie presupune noţiunea de echisemnificaţie.

"Antiesenţialismul" lui Quine se întemeiază pe distincţia în cadrul semanticii logice a teoriei semnificaţiei şi a teoriei referinţei (denotării).

În timp ce prima teorie este nebuloasă şi dificilă, a doua - mînuind concepte ca "denumire", "denotaţie", "extensiune" , " adevăr" , "valoare a unei variabile" etc. - ar fi într-o formă mai bună.

Această convingere a gînditorului american este pusă sub semnul îndoielii de St.Stich, care în "Dissonant notes on the theory of reference" (1970), demonstrează interferenţa conceptuală a celor două teorii şi răsfrîngerea dificultăţilor uneia asupra celeilalte. În planul constructiv al acestei discuţii, J.Hintikka concurează dihotomia exterioară, stabilită de Quine între teoria referinţei şi teoria semnificaţiei printr-o distincţie mai convingătoare, care anulează intenţia oricărei contrapuneri - cea dintre teoria referinţei simple şi teoria referinţei multiple (vedeţi Hintikka 1968 , pp. 340 sq).

*

Extensionalismul caracteristic concepţiei lui Quine poate fi privit ca o versiune atenuată a nominalismului.

Ca şi Goodman, Quine pleacă de la afirmaţia că nu crede în entităţile abstracte.

Pe parcurs, caracterul abstract nu mai este însă considerat ca o condiţie a absurdităţii, iar linia de despărţire dintre abstract şi concret îi apare imprecisă şi variabilă.

Teama lui Goodman şi a lui Quine este de a nu multiplica fără raţiune numărul de entităţi abstracte.

Atenţia acestuia din urmă va fi concentrată asupra căilor ştiinţifice de acces la universalii şi, în genere,

asupra exigenţelor care incumbă angajamentului ontologic al unui limbaj ştiinţific.

§ 3. Refuzul distincţiei tranşante dintre analitic şi sintetic.

De la entităţile intensionale (Quine) şi extensionale (Goodman), al căror refuz le defineşte antiplatonismul, atitudinea critică a filosofilor americani s-a extins asupra tezei clasice a neopozitivismului : distincţia absolută dintre enunţurile analitice şi cele sintetice, pe un plan mai general dintre logică şi experienţă.

Polemica pe tema analiticităţii este purtată în special între Quine şi Carnap (pentru consideraţiile care urmează cf. Pârvu 1971, pp. 230-33).

"Dogma analiticităţii" este pusă în discuţie de Quine în "Two dogmas of empiricism" (From a Logical Point of View, 1953). Se porneşte de la distingerea în cadrul adevărului analitic a subclasei adevărurilor logice şi a subclasei adevărurilor propriu-zis analitice.

În acord cu Richard Martin, Quine consideră logic adevărate enunţurile adevărate în toate interpretările componentelor variabile, de exemplu "nici un om necăsătorit nu este căsătorit".

Adevărurile celeilalte subclase pot fi transformate după Quine în adevăruri logice dacă substituim constantele nelogice prin sinonime ale acestora, în exemplul nostru "nici un celibatar nu este căsătorit".

Quine contestă criteriului analiticităţii propus de Carnap (realizarea enunţului în clasa tuturor descripţii-

lor de stare ale lui L) aplicabilitatea la limbajele dotate cu perechi de sinonime extralogice precum "celibatar" şi "om necăsătorit".

Tentativa lui Carnap este deci o reconstrucţie a adevărului logic, şi nu a analiticităţii în ansamblul ei.

Dificultatea logică în definirea analiticităţii propriu-zise, relativ la limbile naturale, rezidă după Quine în sinonimie.

Dacă sinonimia ar fi explicată prin interschimbarea salva veritate (N.Goodman), şi dacă, de exemplu, schimbarea lui "celibatar" prin "om necăsătorit" nu ar fi contingentă, am depăşi limbajele extensionale şi am introduce postulatul "este necesar ca 'celibatar' să fie sinonim cu 'om necăsătorit'. În acest caz ideea necesităţii ar cuprinde în ea însăşi analiticitatea.

Quine conchide că nu poate fi tranşată a priori graniţa dintre analitic şi sintetic.

O demarcaţie rigidă între teoretic şi empiric este "o dogmă neempirică a empiriştilor, un articol metafizic de credinţă".

Incriminînd şi "a doua dogmă a empiriştilor" , "dogma empirică" , Quine acceptă dependenţa dublă a enunţurilor faţă de limbaj şi faţă de experienţă, dar previne că "această dualitate nu poate fi conturată semnificativ pentru enunţurile ştiinţei luate unul cîte unul".

De la enunţurile empirice existenţiale la enunţurile teoretice de maximă generalitate trecerea este continuă şi graduală.

Ştiinţa este o structură unitară de enunţuri con-

sistente - un cîmp de forţă : enunţurile ontologice şi cele logico-matematice alcătuiesc centrul acestui iar enunţurile observaţionale sînt doar condiţiile - limită.

Consistenţa şi echilibrul cîmpului de forţă al ştiinţei, perturbat la periferie de apariţia unei propoziţii observaţionale "rebele" , pot fi restabilite prin remaniera corpului de termeni şi supoziţii teoretice şi prin punerea în joc a strategiilor explicative disponibile.

"Nici o experienţă particulară nu este legată - subliniază Quine în "On Carnap's view on ontology (1951)" - de vreun enunţ particular din interiorul cîmpului, decît indirect, prin consideraţii de echilibru afectînd cîmpul în întregul său" (cit. după Popa 1971, p. 78).

Dorind să şteargă frontiera dintre analitic şi sintetic, Quine nu angajează lupta doar pe terenul mişcător al limbilor comune, ci şi în fortăreaţa limbajelor formalizate.

Un enunţ analitic adevărat va fi definit aici prin derivabilitatea sa din axiome cu ajutorul exclusiv al regulilor de inferenţă. Va fi fals enunţul analitic al cărui contradictoriu a fost demonstrat.

După cum se ştie, axiomelor logice li se poate aplica, între altele, regula de inferenţă ponendo ponens :

"Dacă P, atunci Q ;
Or P ; (1)
Deci Q".

În legătură cu (1) am mai putea imagina, însă , şi următoarea regulă :

"Dacă P, atunci Q ;
Or Q ; (2)
Deci P".

Raţiunea pentru care se alege în demonstraţii re-

gula (1) şi se respinge regula (2) ţine mai puţin de evidenţa logică cît de sancţiunea experienţei în demonstraţie.

Întemeierea logică a modului ponendo ponens fiind dacă nu imposibilă, cel puţin vană - argumentează Quine - încrederea în acest raţionament se sprijină, ca pe un ultim resort, pe experienţă. Astfel încît logicieni de talia lui P. Suppes introduc în manieră negativă, în consecinţă imperfectă, criteriul lor de acceptare a regulilor de inferenţă : "Dacă o regulă oarecare vă conduce la derivarea unei concluzii false din premise adevărate, părăsiţi-o".

Acesta este un criteriu de demonstrare a culpabilităţii, şi nu de stabilire a inocenţei regulei în discuţie.

Subminată analiticitatea regulilor de deducţie, este afectată credinţa în analiticitatea absolută a adevărului logic în ansamblu.

§ 4. Critica "lingvomorfismului".

Pe lîngă lupta împotriva platonismului şi submina-rea graniţei rigide dintre analitic şi sintetic, întreprinderea critică a filosofilor americani se completează cu respingerea corespondenţei stricte dintre ordinea cunoaşterii şi ordinea fiinţei.

Goodman denunţă "lingvomorfismul" lui Wittgenstein şi odată cu acesta aproape întreaga filosofie care asimilează ordinea matematică a cunoaşterii cu reproducerea ordinii matematice a universului, iar sistemul veritabil al cunoaşterii cu imaginea sistemului lumii.

Critica lui Goodman vizează teoriile clasice ale

adevărului, de la Aristotel la Tarski. Nu există sistem al lumii ci sisteme lingvistice. Eroarea nu constă în acceptarea unuia sau altuia din sisteme, ci în pretenţia absolută de a combate toate sistemele în profitul unuia singur.

A reprezenta nu e tot-una cu a asemăna. A reprezenta înseamnă a simboliza, a construi...

În perspectiva acestor idei Goodman va accentua importanţa simplicităţii ca trăsătură constitutivă a sistemului şi criteriu de selecţie între diverse sisteme.

Este admis, însă, că în materie de ştiinţă adevărul este o necesitate, iar simplicitatea doar un lux. Un sistem adevărat este util de simplificat pentru raţiuni estetice sau didactice. Meritul său teoretic se măsoară, însă, prin adevărul şi deschiderea acestuia la experienţă. Or, deschiderea se opune simplicităţii - după un exeget al curentului - precum economia de combustibil la puterea unui automobil...

Iar cît priveşte raportul dintre simplicitate şi adevăr, să remarcăm că simplicitatea este servitoarea adevărului şi că ea nu poate fi în acelaşi timp rivala acestuia.

C o n c l u z i i :

În perspectiva ideilor pe care le-am prezentat în intenţia caracterizării filosofiilor integrate curentului empirist logic, apare firească întrebarea dv. dacă sîntem realmente în faţa unor demersuri filosofice, măcar că avem

vedere doar filosofia ştiinţei.

În Autobiografia spirituală Carnap face în acest sens o mărturisire instructivă :

Prezentîndu-i lui Max Wien, profesorul de fizică la Universitatea din Jena, proiectul unei lucrări asupra fundamentelor cinematicii, acesta îl aprecie ca interesant dar nerelevant pentru fizică, şi-l trimise ca atare la profesorul de filosofie, Bruno Bàuch. Acesta din urmă recunoscu şi el că subiectul prezentat este interesant, dar că nu ţine de filosofie, ci mai curînd de fizică, drept pentru care să-l înfăţişeze lui Max Wien...

Anecdota ilustrează sugestiv situaţia unei şcoli judecată de unii ca fiind prea ştiinţifică pentru a aparţine filosofiei, iar de alţii prea filosofică pentru a ţine de ştiinţă.

Faţă de orientările filosofice care s-au recomandat secolului nostru cu deviza "spre concret" (J.Wahl), filosofia identificată iniţial cu sintaxa logică a ştiinţei dar extinsă ulterior şi la studiul semantic al limbajului ştiinţific a putut apare multor interpreţi o întreprindere ultraabstractă.

Să nu uităm, însă, că dacă empiriştii de factură logică mînuiesc un vocabular riguros şi recurg la aparatul simbolic al logicii formalizate, ei accentuează nişte coordonate ale discursului filosofic din totdeauna. Gustul pentru rigoarea argumentării, minuţiozitatea în expunere, precizia termenilor sînt cultivate de reprezentanţii cei mai de seamă ai filosofiei, de la Socrate pînă la Husserl, să spunem.

Cît priveşte orientarea filosofiei către analiza limbajului, nu trebuie să credem într-un fenomen caracteristic

secolului nostru.

Am punctat la pp. 11-12 cîteva antecedente pe linia empirismului englez. E cazul să adăugăm că reducţionismul lingvistic în filosofie, întruchipat de empirismul logic, a fost pregătit de filosofi germani din secolul trecut.

Un Gustav Gerber, un Georg Runze, sau un Friedrich Max Müller au formulat argumente critice în privinţa obiectului filosofiei, preconizînd în acest sens eliminarea metafizicii pe calea analizei logice a limbii şi apărînd teza interdependenţei dintre limbaj şi gîndire.

Înaintea lui Wittgenstein, filosofia limbajului s-a autointitulat "o totală revoluţie în filosofie", Max Müller profetizînd, chiar, că "orice filosofie viitoare va fi exclusiv o filosofie a limbajului".

Empirismul logic ar putea fi pus în legătură şi cu scolastica... Ca şi gînditorii medievali, empiriştii logici iubesc logica formală, definiţia riguroasă a termenilor, distincţiile precise între întrebuinţările acestora. Relevantă pentru ceea ce Carnap şi Tarski vor consacra sub titlul de semantică , teoria scolastică a supoziţiilor promova distincţia dintre limbă - utilizînd expresiile în supoziţie formală - şi metalimbă , care ia expresiile în supoziţie materială (cf. Vax 1970, pp. 91 sq).

*

Elaborată de Russell în scopul reducerii matematicii la logică, analiza logică s-a dovedit incapabilă să rezolve sarcinile logicismului, chiar şi în condiţiile aplicării teoriei tipurilor.

Extinsă la cunoaştere, prin introducerea teoriei descripţiilor şi a ierarhiei abstracţiilor, metoda analizei conturează o filosofie, cea a atomismului logic. O filosofie care va exploata postulatul izomorfismului dintre realitate şi limbaj în spiritul agnostic şi solipsist ilustrat cu pregnanţă de Tratatul logico-filosofic al lui L.Wittgenstein.

Carnap va renunţa, ce-i drept, la teza limbajului - combinaţie de semne care exprimă sistemul logicii universale. Întrucît nu există limba unică, ideală, ci sisteme de limbă create prin convenţie, analiza logică e înlocuită cu metoda sintactică de construire a limbajului ştiinţei.

Sub înrîurirea lui Tarski, care dă o definiţie semantică a adevărului pentru limbile formalizate, Carnap adoptă metoda semantică în analiza limbajului ştiinţific. Se face distincţia de rigoare între 1) calculul pur formal al expresiilor (sistemul sintactic), 2) interpretarea acestuia într-o limbă (sistemul semantic), 3) introducerea predicatelor faptice în sistemul semantic (teoriile ştiinţelor).

Absolutizînd, însă, modul specific în care se construieşte adevărul în analiza semantică şi-n perspectiva metalimbii ştiinţei, Carnap manifestă o atitudine convenţionalistă în fundamentarea ontologică a ştiinţei :

"A recunoaşte ceva ca un lucru sau un eveniment real înseamnă a reuşi să-l încorporăm în sistemul lucrurilor într-o anumită poziţie spaţio-temporală, printre celelalte lucruri recunoscute ca reale în conformitate cu regulile carcasei" (Carnap 1972, p. 268) ; "A fi real, în sens ştiinţific, înseamnă a fi un element al sistemului" (ibidem) ; etc.

Faţă de o anume facilitate cu care este invocat "convenţionalismul" în critica lui Carnap, se cuvine să

precizăm, totuşi, atitudinea generoasă a gînditorului care apără dreptul omului de ştiinţă de a face uz în cercetările sale de orice formă de expresie care i se pare utilă :

"Aruncarea unor interdicţii dogmatice asupra anumitor forme lingvistice, în locul verificării lor prin succesul sau eşecul înregistrat în întrebuinţarea lor practică este mai mult decît inutilă - afirmă cu îndreptăţire Carnap în studiul din care am citat mai sus ; ea este efectiv dăunătoare, deoarece poate împiedica progresul ştiinţei. Istoria ştiinţei ne oferă exemple de asemenea interdicţii bazate pe prejudecăţi provenite din surse religioase, mitologice, metafizice sau din alte surse iraţionale, care au frînat dezvoltarea ştiinţei pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă. Să învăţăm aşadar din lecţiile istoriei" (Carnap 1972, p. 284).

*

Luînd cunoştinţă de atitudinea critică a lui Quine şi Goodman faţă de "dogmele empirismului" , v-aţi gîndit, poate, la măsura în care mai este legitimă subsumarea concepţiei lor filosofice la un curent de gîndire eterogen chiar şi prin asocierea solipsismului wittgensteinian şi a convenţionalismului carnapian (vedeţi schema genealogiilor din mişcarea analitică, pe care o reproducem din Lorenz 1970, p. 242).

E momentul să subliniem că dincolo de atitudinea dogmatică sau critică pe care o manifestă, dincolo de diversitatea soluţiilor la probleme abordate şi de redimensionarea vederilor aceloraşi gînditori, Russell, Wittgenstein, Carnap, Quine şi Goodman - ca să înşirăm doar spiritele cele mai personale, - aparţin efectiv unui curent de gîndire : empirismul logic.

Ca empirişti , ei au încercat să fundamenteze

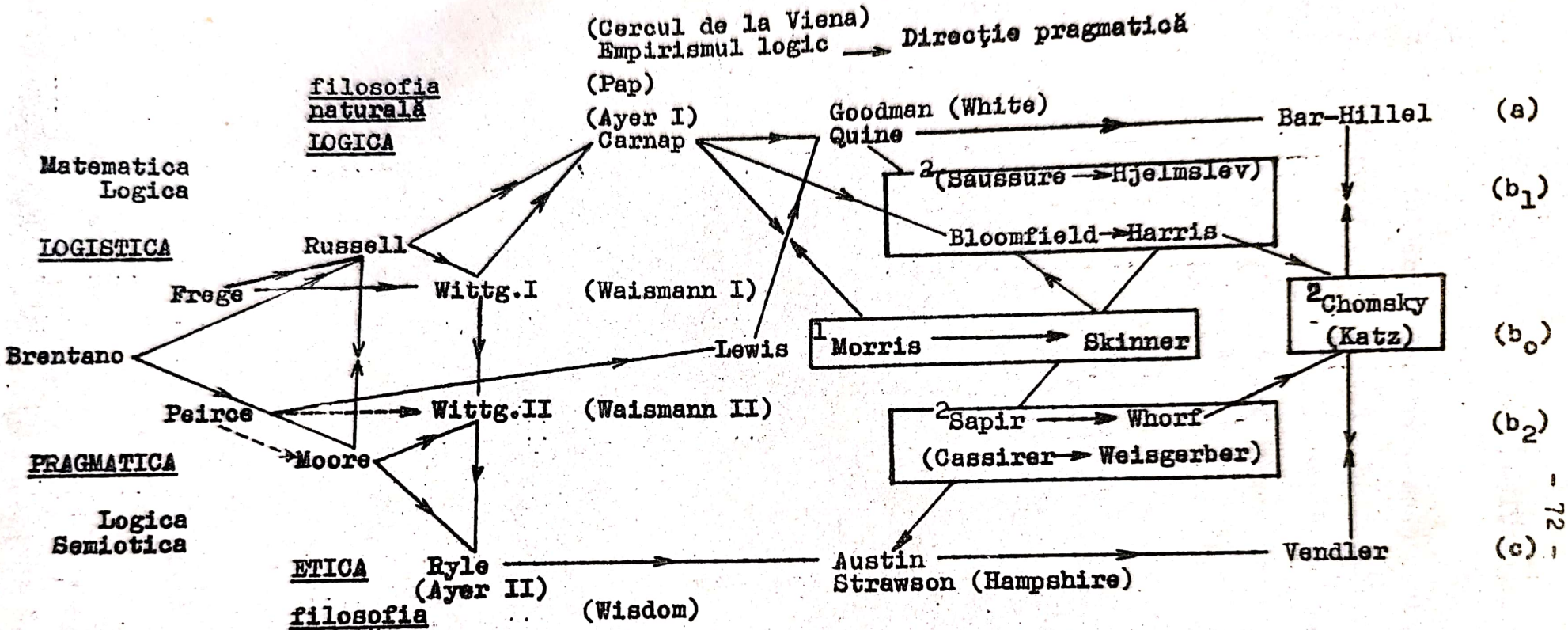

→ influienţe
⇢ înrudiri ale concepţiilor de bază

Wittg.I : Tractatus
Wittg.II : Philos.Unters.
Waismann I : Articole pînă în 1938
Waismann II : Scrieri după 1938
Ayer I : Language,Truth and Logic; Found.of Emp.Knowledge
Ayer II : The Problems of Knowledge

1 Semiotica
2 Lingvistica
(a) Formalişti(teoria limbajului ideal) orientaţi de Principia Mathematica
(b) Scientişti:(b_1)Structuralişti
(b_2)Mentalişti
(c) Naturalişti(teoria limbajului social) orientaţi de Philos.Unters.

cunoaşterea şi ştiinţa pe datul imediat, transfigurat în enunţul "atomar" sau "protocolar", în "descripţia de stare".

Ca nominalişti, declaraţi sau nu, ei au pus în joc o tehnică reducţionistă prin care să facă eliminabile entităţile abstracte sau cel puţin să le denunţe statutul de sincategoreme (reducerea "numelor aparente" la descripţii şi definirea contextuală a claselor de către Russell, fizicalizarea limbajului de către Carnap). Atitudinea extremă se manifestă în cazul lui Quine prin refuzul entităţilor intensionale, şi mai ales al lui Goodman, care respinge orice entitate construită altfel decît ca individ.

Articulaţiile vulnerabile ale empirismului logic , fenomenalismul şi pozitivismul , relevă o opţiune gnoseologică metafizică, la care am mai făcut aluzie : fundamentarea ştiinţei în perspectiva cunoaşterii nemijlocite. Se poate spune că prin această strategie empirist-logică s-a abandonat cu bună ştiinţă păcatului originar pe care dialectica marxistă l-a pus deopotrivă în seama empirismului şi a raţionalismului, a kantianismului şi a empirio-criticismului, a tuturor filosofiilor care au căutat numai în cunoaştere fundamentul cunoaşterii , cedînd tentaţiei unui început absolut în cunoaştere şi a unei separaţii absolute între subiectul şi obiectul acesteia.

Chiar şi un Quine, care surprinde în formulări plastice dualitatea de structură a empiricului şi teoreticului în cadrul ştiinţei, face abstracţie de condiţionările şi mediile social-istorice care pot da măsura înţelegerii dialectice a cunoaşterii şi a validării acesteia.

Este sugestiv că, chiar dinafara marxismului, mişcării empirist-logice i se face opoziţie în beneficiul unei

interpretări filosofice care deschide dublu cunoaşterea ştiinţifică, spre orizontul experienţei ca şi spre orizontul metodologiei dialectice. Ne referim la gînditorii neoraţionalişti, G.Bachelard, F. Gonseth şi J.Piaget, care s-au ridicat în apărarea valorii cognitive a abstracţiilor ştiinţifice , a unităţii ştiinţei, a corelaţiei genetice şi structurale dintre real şi raţional, dintre empiric şi teoretic , dintre concret şi abstract.

Rămîne, în schimbul rupturii grave dintre empiric şi teoretic, ca un cîştig de preţ în filosofia şi logica ştiinţei, punerea la punct de către analişti a unui instrumentar conceptual de control şi măsură a angajamentului empiric al unei teorii (Carnap), ca şi formularea, pentru prima dată, a problemei supoziţiilor ontologice într-un limbaj ştiinţific (Quine). Să acceptăm acest cîştig şi ca o răzbunare a filosofiei , care, cu sau fără voia filosofilor, presupune şi susţine o ontologie...

*

Am invocat în cursul expunerii prevenirea de către empirişti a hipostazierii termenilor abstracţi, repudierea enunţurilor metafizice şi traducerea expresiilor teoretice în expresii empiric-semnificative.

În contextul reducţionismului entităţilor abstracte se înscrie şi reismul (concretismul sau somatismul) lui. T.Kotarbinski (n. 1886).

Reclamîndu-se de la o ontologie materialist-monistă, gînditorul polonez preconizează reducerea propoziţiilor cu termeni abstracţi la propoziţii "finale" echisemnificative

acestora dar conţinînd în exclusivitate termeni concreţi. În categoria acestora din urmă Kotarbinski admite termenii care desemnează lucruri : în primul rînd numele individuale sau proprii, inclusiv descripţiile, precum : "Platon" , "Vezuviul" sau "vulcanul de lîngă Neapole" (numele cu referinţă unică) ; în al doilea rînd numele generale (cu referinţă plurară) : "om" , "oraş", "o piatră" ş.a.m.d. ; în al treila rînd, paradoxal, numele vide (nereferenţiale dar reductibile la combinaţii de nume referenţiale, individuale sau generale) : "Pegas" de pildă.

În raport cu reducţionismul fizicalist al neopozitiviştilor, sau cu cel operaţionalist al lui Bridgman, Kotarbinski nu perfectează tehnica semantică destinată să reducă expresiile la termenii concreţi şi se mulţumeşte să ilustreze posibilitatea epurării în principiu a enunţurilor declarative de termenii neconcreţi pe care-i conţine.

Programul de intenţie nominalistă al logicianului şi filosofului polonez se diferenţiază de reismul spiritualist al lui Brentano sau de cel al lui Leibniz, dar afectează sensibil angajamentul său materialist prin asimilarea categoriilor filosofice cu nume aparente (vedeţi pentru consideraţiile de mai sus şi pentru detaliile acestora Popa 1971 , § 2).

Partea a II-a :

DIMENSIUNI TEORETICE ŞI METODOLOGICE ALE ANALIZEI SEMANTICE

Capitolul IV :

DOMENIILE SEMANTICII

§ 1. Problema titulaturii [1]

Epicurienii şi îndeosebi stoicii au dezvoltat o teorie a semnelor care, adiţionînd prin Galen accente pronunţat medicale, va dobîndi numele de semiotiké, de la "sema" - semn şi "semeiotikos" - observator al semnului.

1) Informaţiile pe care le vehiculăm în § 1. relativ la terminologia sub care s-a cristalizat teoria semnificaţiei sînt extrase din materialul, în versiune românească, publicat în 1972 de lingvistul american Thomas A.Sebeok în S(tudii) şi C(ercetări) L(ingvistice) (vedeţi Sebeok 1972, pp.225-34).

Termenul va fi încorporat culturii moderne prin mai multe filiere.

*

O întreagă tradiţie, răspîndită mai ales în aria romanică dar cu reflexe şi la englezi, se originează în întrebuinţarea medicală a lui "semiotiké" şi este actualizată, în secolul nostru, prin contribuţia lingvistică a lui F.de Saussure.

Formele din franceză "séméiologie" (1) şi "sémiologie" (2) suportă ambele o dublă accepţiune :

I. simptomatologie - partea medicinii care studiază semnele bolilor,

II. teoria generală a semnelor - ştiinţa care studiază viaţa semnelor în sînul vieţii sociale.

Aceeaşi dualitate în cazul mai vechilor "sémiotique" (3) şi "séméiotique" (4).

După R.Godel (Les sources manuscrites du Cours de linguistique générale de F.de Saussure, 1957, p. 281), noţiunea unei "ştiinţe foarte generale (...), al cărei obiect să fie legile creaţiei şi transformării semnelor şi sensului lor", şi desemnarea ei prin "sémiologie" apar pentru prima dată la Saussure într-o notă din 1894.

Începînd din 1916 şi în special după monografia lui E.Buyssens Les langues et le discours, essai de linguistique fonctionelle dans le cadre de la sémiologie (1943), termenul este încetăţenit în limbajul lingvistic şi filosofic francez, primind girul textelor unui Barthes, de pildă,(1964), Mounin (197o) sau Guiraud (1971).

În italiană regăsim aceeaşi tetradă terminologică , doar că forma (3) - "semiotica" - se fixează la teoria semnelor, iar (4) - "semeiotica" - la simptomatologie.

După S.Golopenţia-Eretescu ("Explorări semiotice" , în S.C.L. XXII, 1971, pp. 283-91) polarizarea se realizează la noi între "semiologie" (partea medicinii care se ocupă cu diagnosticarea bolilor după simptomele acestora) şi "semiotică" (teoria generală a semnelor).

*

În contrast cu filiera romanică, în America, Europa de nord şi de est prevalează tradiţia Locke - Peirce - Morris.

Grecescul "semeiotiké" este introdus de J.Locke ca nume pentru doctrina semnelor întrebuinţate de spiritul public la înţelegerea lucrurilor şi la comunicarea cunoştinţelor. Logica însăşi, ca ştiinţă a limbajului articulat, este concepută de autorul Eseului ca una din ramurile teoriei semiotice.

Opţiunea lui Locke pentru termenul "séméiotiké" e datorată, se pare, nu scrierilor logice sau celor medicale, ci unei lucrări muzicale - ediţia Armonicelor lui Ptolemeu - , scoasă de prietenul său John Wallis în 1682, acesta din urmă atribuindu-l lui Mercur Meibomius (cu Antiquae musicae auctores sente .

C.S.Peirce (1839-1914), a putut prelua de la Locke termenul "semiotic" cu definiţia a quasinecessary or formal doctrine of signis".

Ciudat ne apare doar faptul că gînditorul ameri-

În italiană regăsim aceeaşi tetradă terminologică, doar că forma (3) - "semiotica" - se fixează la teoria semnelor, iar (4) - "semeiotica" - la simptomatologie.

După S.Golopenţia-Eretescu ("Explorări semiotice", în S.C.L. XXII, 1971, pp. 283-91) polarizarea se realizează la noi între "semiologie" (partea medicinii care se ocupă cu diagnosticarea bolilor după simptomele acestora) şi "semiotică" (teoria generală a semnelor).

*

În contrast cu filiera romanică, în America, Europa de nord şi de est prevalează tradiţia Locke - Peirce - Morris.

Grecescul "semeiotiké" este introdus de J.Locke ca nume pentru doctrina semnelor întrebuinţate de spiritul public la înţelegerea lucrurilor şi la comunicarea cunoştinţelor. Logica însăşi, ca ştiinţă a limbajului articulat, este concepută de autorul Eseului ca una din ramurile teoriei semiotice.

Opţiunea lui Locke pentru termenul "séméiotiké" e datorată, se pare, nu scrierilor logice sau celor medicale, ci unei lucrări muzicale - ediţia Armonicelor lui Ptolemeu -, scoasă de prietenul său John Wallis în 1682, acesta din urmă atribuindu-l lui Mercur Meibomius (cu Antiquae musicae auctores sente

C.S.Peirce (1839-1914), a putut prelua de la Locke termenul "semiotic" cu definiţia a quasinecessary or formal doctrine of signis".

Ciudat ne apare doar faptul că gînditorul ameri-

can se referă în repetate rînduri la J.H.Lambert (1728-1771) şi nu pare a cunoaşte cele zece capitole ale acestuia din "Semiotik oder Lehre von der Bezeichnung der Gedanken und Dinge - Semiotica sau teoria despre desemnarea gîndirii şi a lucrurilor" - , a treia parte din Noul Organon [1] , unde principiile comunicării şi ale semnificaţiei sînt surprinse şi ansamblate într-o formă consecvent semiotică.

De fapt şi în uzajul german termenul Semiotik a continuat să însemne simptomatologie, iar folosirea lui de către Hans Hermes, în 1938, pentru sintaxa generală pură, în contrast cu sintaxa descriptivă, rămîne izolată[2].

În ceea ce-l priveşte pe Peirce, termenii pe care îi introduce, "semiotic" , "semeiotic" ş.a., nu văd lumina tiparului în timpul vieţii, cu toate că unele variante sînt reperabile încă din 1908, din corespondenţa acestuia cu Lady Victoria Welby.

Deşi matematicianul polonez Leon Chwistek foloseşte în 1924 termenul "semeiotics" corespunzător nemţescului "Semantik" , în engleza tipărită este consacrat "semiotic" prin publicaţiile lui Charles Morris, în special prin monografia clasică Foundations of the Theory of Signs (1938) şi prin lucrarea mai elaborată Signs, Language and Behavior (1946).

Terminologia lui Morris va fi propagată cu suc-

1) Neues Organon oder Gedanken über die Erforschung und Bezeichnung des Wahren und dessen Unterscheidung vom Irrthum und Schein, vol.II, Leipzig, 1764, pp.5-214.
2) Hans Hermes, Semiotik ; eine Theorie der Zeichengestalter als Grundlage für Untersuchungen von formalisierten Sprachen (...) , Leipzig, 1938.

ces de către Carnap, în Introduction to Semantics (1942) acesta transferînd asupra "întregii ştiinţe a limbii" diviziunea tripartită a semioticii în sintaxă, semantică şi pragmatică.

*

Pe lîngă întrepătrunderea dintre sem(e)iotic(s), semantics şi a altor forme rivale, menţionăm ca termeni corelaţi grecescului séméion - semn : (sem(e)iologie (engl.), semasiologie (engl.şi germ), sematologie (engl.şi germ), semologie (germ.) etc.

În engleza britanică pare a se fi încetăţenit astăzi semiology (corespondentul fr. sémiologie), în timp ce succesul său este neglijabil în engleza americană, fidelă lui semiotic(s).

În franceză sémiologie are un rival în sémiotique (corespondentul engl. semiotic), fără ca rezultatul competiţiei să se fi conturat încă.

În schimb, glossologia (de la "glossa"-limbă) , rhemologia sau rhematologia (de la "rhema" - cuvînt) etc. nu-şi mai fac aproape deloc apariţia.

*

Consemnînd această fluctuaţie terminologică, dorim să subliniem că ceea ce s-a promovat sub multe din numele evocate, în speţă sub numele de semasiologie, nu a angajat o teorie generală a semnelor, fie ele lingvistice, cît mai curînd un studiu al semnificaţiilor şi al evoluţiei acestora.

Lingvistului francez Michel Bréal (cu Essai de sé-

mantique - Sciene des significations, 1897) îi revine meritul de a consacra [1] termenul semantică pentru un "domeniu încă necercetat pînă acum, şi care trebuie să devină rodul muncii mai multor generaţii de lingvişti" : cel al cauzelor şi al structurii proceselor de variaţie a semnificaţiei expresiilor (lărgirea şi îngustarea semnificaţiilor, transferul acestora, întărirea sau atenuarea valorii lor, etc.).

Să mai consemnăm şi faptul că, înaintea autorului francez, Hermann Paul rezerva în Prinzipien der Sprachgeschichte (1880) 30 pagini schimbărilor de sens - "Wandel der Wortbedeutung" (cf. Stati 1971, p. 185).

§ 2. Trinitatea semanticii

Termenul "semantică" este vehiculat astăzi în studiile de limbă franceză şi engleză, cîtă vreme germanii şi suedezii folosesc cu prioritate pe cel de "semasiologie".

Ne referim la semantica lingvistică, una din cele trei semantici care coabitează în analiza limbajului şi interferează în virtutea raportării lor la aspectele unui acelaşi proces - comunicarea interumană. Trei semantici ale căror domenii se suprapun şi se confundă adesea.

Într-o circumscriere foarte aproximativă (cf. Guiraud 1969 , p. 6), semantica lingvistică ne apare ca studiu al cuvintelor în interiorul limbii, al relaţiilor între forma şi sensul acestora, al raporturilor semnificative dintre cuvinte şi al funcţiilor îndeplinite de acestea.

1) Termenul este lansat de Bréal încă din 1883, în "Les lois intellectuelles du langage, fragments de sémantique", în Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France, XVII (1883).

mantique - Sciene des significations, 1897) îi revine meritul de a consacra [1] termenul semantică pentru un "domeniu încă necercetat pînă acum, şi care trebuie să devină rodul muncii mai multor generaţii de lingvişti" : cel al cauzelor şi al structurii proceselor de variaţie a semnificaţiei expresiilor (lărgirea şi îngustarea semnificaţiilor, transferul acestora, întărirea sau atenuarea valorii lor, etc.).

Să mai consemnăm şi faptul că, înaintea autorului francez, Hermann Paul rezerva în Prinzipien der Sprachgeschichte (1880) 30 pagini schimbărilor de sens - "Wandel der Wortbedeutung" (cf. Stati 1971, p. 185).

§ 2. Trinitatea semanticii

Termenul "semantică" este vehiculat astăzi în studiile de limbă franceză şi engleză, cîtă vreme germanii şi suedezii folosesc cu prioritate pe cel de "semasiologie".

Ne referim la semantica lingvistică, una din cele trei semantici care coabitează în analiza limbajului şi interferează în virtutea raportării lor la aspectele unui acelaşi proces - comunicarea interumană. Trei semantici ale căror domenii se suprapun şi se confundă adesea.

Într-o circumscriere foarte aproximativă (cf. Guiraud 1969 , p. 6), semantica lingvistică ne apare ca studiu al cuvintelor în interiorul limbii, al relaţiilor între forma şi sensul acestora, al raporturilor semnificative dintre cuvinte şi al funcţiilor îndeplinite de acestea.

1) Termenul este lansat de Bréal încă din 1883, în "Les lois intellectuelles du langage, fragments de sémantique", în Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France, XVII (1883).

Semantica logico-filosofică va angaja raportul dintre semne şi realitate, condiţiile aplicabilităţii semnului lingvistic la obiectele şi situaţiile semnificabile, regulile care servesc adevărul în procesul semnificării etc. După Tarski, ea se precizează în legătură cu "totalitatea considerațiilor privind acele concepte care, aproximativ vorbind, exprimă anumite conexiuni între expresiile unui limbaj şi obiectele sau stările de lucrurile desemnate prin aceste expresii" (conceptele de denotaţie, realizare, definiţie etc.) (A.Tarski, "The establishment of scientific semantics", 1936, în Tarski 1956, p. 401). Precizăm că unii autori preferă să distingă semantica logică şi semantica limbajelor artificiale (Tarski, Carnap, Lewis) de semantica filosofică (Wittgenstein, Carnap, Russell, Cassirer), ultima identificată cu semantica limbajului filosofic, adică cu metalimbajul filosofic (cf. Tuţescu 1973, pp.8-9). Considerăm, în economia prezentării noastre cel puţin,că o asemenea departajare nu este necesară. Reţinem , pe de o parte, distincţia dintre semantica logico-filosoficá a limbajului natural şi a celui quasiformalizat (al ştiinţei), şi semantica logică a limbajului complet formalizat (din logică şi matematică). Pe de altă parte, promovăm distincţia dintre aspectul logic al metodelor de analiză semantică şi aplicaţiile (interpretările) filosofică ale acestora.

Ca psiho-socio-logică a semnului, "semantica generală" se concentrează asupra modalităţii şi scopului comunicării prin limbaj, asupra mecanismului fiziologic şi psihologic al comunicării etc., fiind retaşabilă la compartimentul pragmatic al teoriei semiotice.

Fiecare din disciplinele tutelare - lingvistica, logica şi psihologia - studiază pe cont propriu semnificaţia şi sensul expresiilor limbii. Problema n-a fost pusă, însă , întotdeauna în termenii semanticii, încît mulţi au făcut şi mai fac, poate, semantică fără să ştie. Oricum, faţă de lingvişti, termenul de semantică a fost revendicat mult mai recent de către logicieni şi psihologi.

§ 3. Semantica lingvistică

Ca "studiu al funcţiei cuvintelor"de a transmite un sens (Guiraud 1969, p.9), semantica este integrată în complexul disciplinelor lingvistice, după următorul model propus de Stephen Ullmann(cf. Malmberg 1966, p. 2o2) :

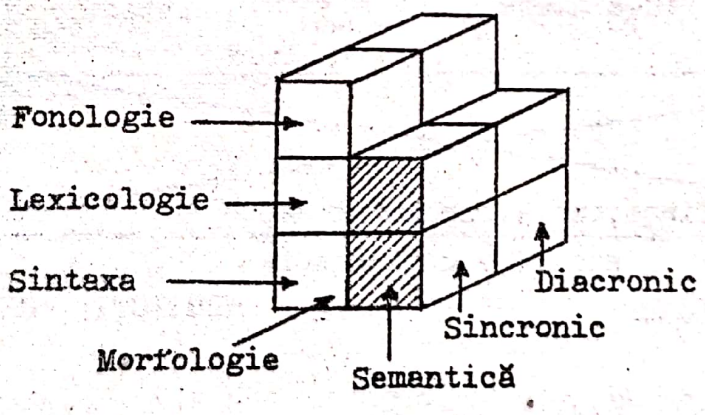

Studiul cuvintelor (lexicologia) şi cel al construcţiilor (sintaxa) vizează atît aspectul morfologic (descrierea formelor independent de funcţiunea acestora) cît şi cel semiologic (urmărirea formei în funcţiunea sa cognitivă şi

stilistică).

Un model mai în detaliu al raporturilor semanticii cu disciplinele lingvistice (lexicologia, etimologia, stilistica etc.), figurînd, în plus, coordonatele actului de comunicare semnificativă (ale situaţiei semiotice sau semiosis-ului, la care ne vom referi într-un capitol viitor) propune Pierre Guiraud în La sémantique (1955; ed. VI, 1969, p.118):

LIMBA : SUBSTANŢA ŞI FORMA SEMNIFICANTĂ

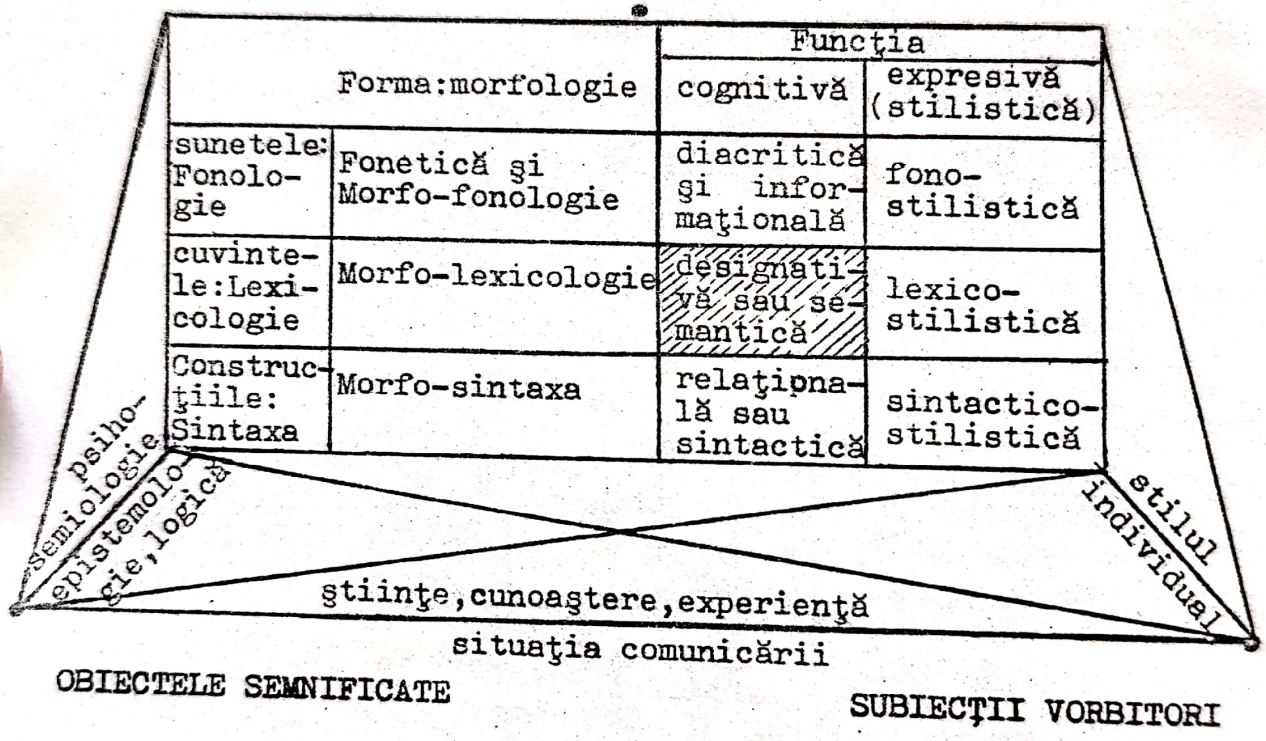

Odată cu lingvistica în ansamblu, semantica este conexată, în schema lui Guiraud, la psihologie, logică, epistemologie, şi am mai putea adăuga medicina, pedagogia, teoria informaţiei, statistica.

În perspectiva atîtor deschideri ale analizei semantice, autorul francez atrage atenţia că limba pe care o

studiază lingvistul "nu este nici o construcţie teoretică a logicii, nici un cod abstract de semne, nici o formă patologică a vorbirii, ci un organism viu de origine empirică "iar problema lingvistului "nu este să stabilească ceea ce ea (limba) ar putea fi sau ceea ce ar trebui să fie, ci ceea ce ea este" (Guiraud 1969, p. 126). Să vedem în această apreciere marca distincţiei efective dintre semantica lingvistică şi cea logică, de exemplu.

Semantica lingvistică se derulează pe firul problematic al sensului şi semnificaţiei.

Într-o anume măsură, "semnificaţia" este luată în înţelesul activ al substantivului verbal "semnificare" , ca proces deci, cîtă vreme "sensului" i se conferă o valoare statică, de obiectivare a procesului semnificator.

Terminologia este, însă, foarte imprecisă, de vreme ce unii lingvişti disting între "sens de bază" şi "sens contextual" în stilul în care se vorbeşte, îndeobşte, de "sens" şi "semnificaţie".

Alţii lasă semnificaţia mai mult în seama psihologiei şi identifică obiectul semanticii lingvistice cu studiul sensurilor cuvintelor.

Chiar şi numai la atît redusă, semantica lingvistică deschide un cîmp foarte vast de probleme, care, formulate în limitele stricte ale lingvisticii, traversează, totuşi, frontierele logicii, ale psihologiei, teoriei cunoaşterii, istoricii, etc.

Cele spuse cu privire la obiectul semanticii lingvistice, privind raporturile dintre semnificant şi semnificaţie la nivelul cuvîntului izolat. Limba constituie, însă, un întreg,

un organism în care valoarea fiecărui element depinde nu numai de natura sau de forma caracteristică, ci şi de locul pe care-l ocupă în "cîmpul lingvistic" - ca să folosim o expresie a lui Jost Trier, cel care în 1931 marchează trecerea semanticii lingvistice în etapa structuralistă.

După cum se ştie, meritul de a fi arătat că limba este o structură aparţine lui F. de Saussure, Punctul său de vedere va conduce, în primul rînd, la analiza structurilor fonologice. Declinînd veleităţile "asemantice" ale unor lingvişti-matematicieni, studiul structural penetrează sintaxa şi deschide semanticii înseşi perspective noi în înţelegerea semnificaţiei expresiilor. Este cazul gramaticii generative - transformaţionale, inaugurată de N.Chomsky.

Pentru date şi aprecieri suplimentare în legătură cu semantica lingvistică, recomandăm, în afara lucrării lui Guiraud, Schaff 1966 (partea I, cap.1), Stati 1968, Stati 1971 (pp.185-187) şi Tuţescu 1973.

Privitor la aportul instrumentarului logic la analiza semantică a limbilor naturale trimitem din nou la Vasiliu 1970.

O imagine a problemelor atacate de semantica lingvistică este dată de sumarul cursului pe care-l reproducem din Tuţescu 1973, pp-3-4) :

I. Introducere
II. Domeniul semanticii
III. Concepte de bază în semantică
1. Semnul lingvistic
2. Limbă/vorbire
3. Competenţă/performanţă
4. Denotaţie/canotaţie/metalimbaj
5. Paradigmatic/sintagmatic
6. Referinţă/ referent ; designaţie
7. Valoare

8. Sens, semnificaţie

IV. Sensul lexical. Analiza componenţială (I) : principii, unităţi descoperite

1. Principiile analizei semice
2. Semul
3. Sememul
4. Clasemul
5. Arhisememul
6. Sintagmatemul
7. Metasememul
   (A) Schimbările de sens
   (B) Sinecdoca
   (C) Metafora
   (D) Metonimia
8. Episememul
9. Virtuemul

V. Analiza componenţială (II) : structurarea semică a lexicului. Concluzii asupra analizei semice.

VI. Relaţii semantice

1. Incompatibilitatea semică
2. Hiponimia
3. Homonimia
4. Polisemia
5. Sinonimia
6. Autonimia

VII. Sensul gramatical

VIII. Semantica generativă

1. Principii generale : domeniul, obiectul şi structura.
2. Dicţionarul ; articolul de dicţionar
3. Regulile de proiecţie ; relaţii între elemente gramaticale şi elemente semantice
4. Interpretarea semantică a frazelor
   (A) Fraze semantic-normale
   (B) Fraze neregulate
   (C) Fraze ambigue
   (D) Fraze analitice
   (E) Fraze contradictorii
   (F) Fraze sintetice
   (G) Fraze indeterminabile

IX. Concluzii

Parte din termenii introduşi îşi găsesc explicaţia în glosarul de terminologie structurală din Manea-Manoliu 1973, pp. 243-253).

§ 4. Semantica logico-filosofică

Evocam anterior ideea saussureană a unei semiologii ca studiu general al semnelor lingvistice. Cours de

linguistique générale (Paris, 1916, p. 33) o înserează în următorul context :

"Limba este un sistem de semne exprimînd idei , comparabilă, prin aceasta, scrierii, alfabetului surdo-muţilor, riturilor simbolice, formelor de politeţe, semnalelor militare etc. Numai că ea este cea mai importantă dintre aceste sisteme. Putem concepe, deci o ştiinţă care studiază viaţa semnelor în sînul vieţii sociale ; ea va forma o parte a psihologiei sociale şi, în consecinţă, a psihologiei generale ; noi o vom numi s e m i o l o g i e (de la grecescul "semeion"-semn). Ea ne va învăţa în ce constau semnele, care legi le guvernează. Pentru că ea nu există încă, nu putem spune ce va fi ; ea are, însă, dreptul la existenţă, locul său fiind determinat dinainte. Lingvistica nu este decît o parte a acestei ştiinţe generale, legile pe care le va descoperi semiologia vor fi aplicabile lingvisticii, şi aceasta se va afla ca atare ataşată unui domeniu bine definit în ansamblul faptelor umane" (după Guiraud 1969, p. 95).

Ca "ştiinţa generală a tuturor sistemelor de comunicare prin semnale, semne sau simboluri" (Maunin 1970, p.7), semiologia se constituie astăzi prin diferenţiere de lingvistică, ca studiu al sistemelor de comunicare nonlingvistice. Acele sisteme care, sub numele de "limbaje alte decît limbile" (langages autres que les langues), sînt inventariate de Eric Buyssens (în lucrarea citată deja), după trei criterii :

1) procedee sistematice de semnalizare (de ex. semnalizarea rutieră) şi procedee asistematice de semnalizare (afişele publicitare, de pildă) ;

2) procedee de semnalizare în care există un raport intrinsec între sensul semnalului şi forma sa (cazul semnalizării magazinelor prin firme, pălărie, umbrelă, cap de cal etc.) şi procedee în care acest raport este extrinsec, arbitrar sau convenţional (ca în cazul crucii verzi care semnalizează o farmacie) ;

3) procedee care semnalizează construind un raport direct între sensul mesajului şi semnele care îl transmit (vorbirea), respectiv procedeele care intercalează între sensul mesajului şi primul sistem de semne unul sau mai multe alte procedee de substituţie a primului (procedeul Morse, de exemplu).

Celor trei criterii combinate le corespund în cîmpul semiologiei opt clase de procedee de semnalizare : sistematice intrinseci directeşi sistematice intrinseci substitutive, sistematice extrinseci directe şi sistematice extrinseci substitutive ; asistematice intrinseci directe şiasistematice intrinseci substitutive, asistematice extrinseci directe şi asistematice extrinseci substitutive. (Vedeţi pentru ilustrare Mounin 1970, pp. 19-30 şi Tanain 1972, pp. 1271-4).

În perioada în care Saussure preda la Geneva, logicianul şi filosoful american Ch.S.Peirce făcea declaraţii asupra unui proiect similar. "Logica, scria el, nu este, cum gîndesc că am arătat, decît un alt nume pentru semiotică (semeiotiké) , doctrina cvasinecesară a semnelor".

Doar că această teorie generală a semnelor pentru Saussure "nu există încă", iar Peirce se referă la ea în calitate de "pionier" , simţindu-se un "izolat" în domeniu.

Mult mai încoace, ea va fi consacrată de Ch.Morris în tripartiţia care a devenit clasică.

Distingînd între relaţiile semnelor cu obiectul pe care-l desemnează, relaţiile semnelor cu oamenii care le utilizează, respectiv relaţiile semnelor cu alte semne (vedeţi modelul pe care-l reproducem după Bocheński 1965, p. 33), Morris notează în "Semiotic and scientific empiricism" (1936) : "Este clar că specialiştii în ştiinţele naturii şi reprezentanţii tradiţionali ai empirismului se ocupă, înainte de toate, de prima grupă de relaţii ; pragmatiştii, convenţionaliştii,

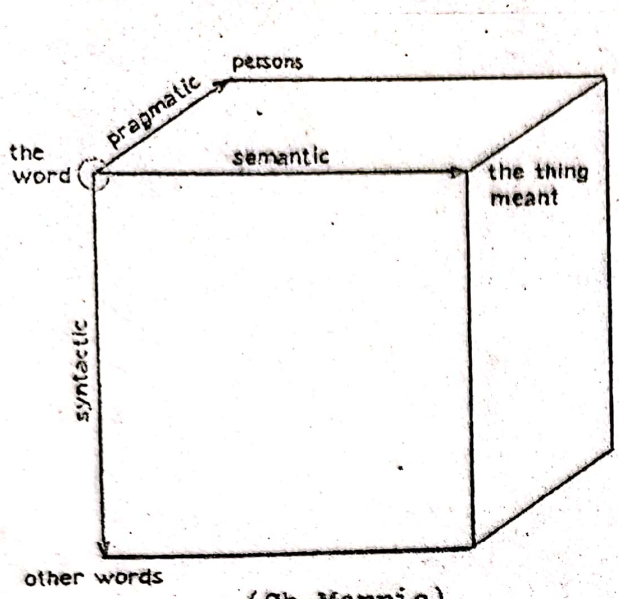

(Ch.Morris)

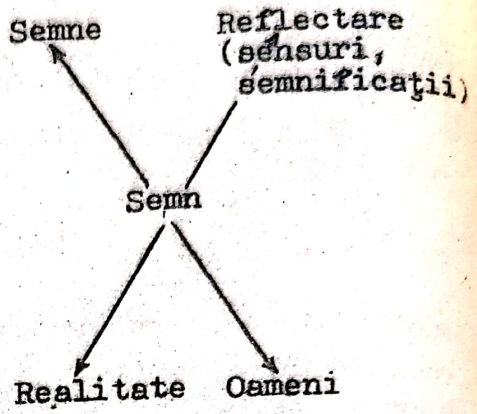

(G.Klaus)

psihopatologii, biologii şi cei din disciplinele sociale de cea de a doua grupă ; lingviştii, matematicienii şi logicienii de cea de a treia" (Morris 1936, p. 50).

Ch.W.Morris extinde sfera semioticii şi asupra semnelor din ştiinţă, tehnologie, religie sau filosofie ("Foundations of The Theory of Signs", 1938 ; Signs Language and Behaviour, 1946), iar Emile Benveniste ("Sémiologie de la langue", în Semiotica, I, 1969) o defineşte ca ştiinţă a comunicării interumane, respectiv a comunicării om-maşină şi om-maşină-om. Este precizată, astfel, solidaritatea semioticii cu cibernetica, subliniată în perimetrul cercetărilor marxiste de către G.Klaus. Gînditorul de la Berlin merită menţionat , în acest punct al expunerii, şi pentru sciziunea pe care o consacră, în planul semanticii, între teoria înţelesului (sensului) şi teoria referinţei. Sub numele de sigmatică, teoria din urmă ridică la 4 diviziunile semioticii (cf. G.Klaus, Semiotik and Erkenntnistheorie, Berlin 1963, p. 357). Pentru aprofundarea acestei probleme recomandăm Botezatu 1973, "Demersul

semiotic".

În Die Zeitgenössischen Denkmethoden, J.M.Bocheński trasează următoarele repere în evoluţia semioticii :

"Aristotel a fost primul care s-a ocupat în mod sistematic de problemele semiotice - lucrarea sa Despre retorică conţine, printre altele, primul sistem al categoriilor sintactice - , cu toate că Platon şi sofiştii (Cratilus, ş.a.) atinseseră deja problemele, dar în mod incidental.

Ele vor cunoaşte o dezvoltare importantă sub pana stoicilor şi a scolasticilor, ultimii în special în Gramaticae speculativae. Din nefericire, lucrările stoicilor, cu excepţia cîtorva fragmente, s-au pierdut, iar semiotioca scolastică a fost puţin cercetată.

Aşa-numitele tipuri "moderne" nu pot revendica progrese considerabile în domeniu , doar dezvoltarea logicii matematice aducînd ceva nou în cercetările de acest gen.

Husserl (care, trebuie recunoscut, n-a fost logician matematic) a realizat importante analize semiotice în Logische Untersuchungen , în timp ce Frege a reconstituit şi în parte a extins ideile stoicilor.

Cercetarea recentă este asociată în primul rînd metamatematicii lui Hilbert. Cei mai importanţi cercetători contemporani în domeniu sînt Tarski (1935) şi Carnap (1937) (autorul are în vedere apariţia studiilor "Foundations of the calculus of systems" , respectiv "Testability and Meaning", n.n., P.I.).

Numele de "semiotică", ca de altfel şi clasificarea generală a acestei noi ramuri a ştiinţei sînt datorate lui Charles Morris (1938).

Astăzi semiotica este studiată şi dezvoltată în mod activ datorită stimulului dat de alte ştiinţe, în special fizica, care necesită o analiză a limbii mult mai exactă decît pînă acum. O privire generală asupra empiriştilor logici, care consideră analiza lingvistică singurul obiect al filosofiei, ne arată că aceştia au dezvoltat-o, de asemenea, în mod substanţial" (Bocheński 1965, p. 31).

Din perspectiva metodologului, sintaxa se recoman-

dă cu noţiunile de "formalism" , "înţeles sintactic" (sau "operaţional"), în contrast cu "înţelesul eidetic" , propriu semnului cu dublură semantică, "categorie sintactică" , "limbaj artificial" etc.

Au titulatură semantică problemele vizînd "sensul" şi "semnificaţia" expresiilor lingvistice, "adevărul" şi "verificabilitatea" enunţurilor, "asumpţia ontologică" şi "modelul real" al formalismului, etc.

Cum demersul sintactic nu-şi află motivaţia în el însuşi, ci mijloceşte, în ultimă instanţă, actul interpretării limbajului, al confruntării sale cu domeniul de realităţi la care se referă, şi cum semnificaţia, categorie centrală a semanticii, încorporează ceva din funcţiunile sintactico-pragmatice ale limbajului, putem considera că semiotica îşi află împlinirea în cadrul semanticii.

În capitolele V-VI noi vom ilustra analiza semantică relativ la limbajul cunoaşterii (limbajul redus la funcţia denotativă), urmînd ca în capitolul IX să surprindem cîteva aspecte ale semnificaţiei performativ-expresive, legată de aşa-numita funcţie socială a limbajului (expresie nefericită în măsura în care însuşi limbajul cunoaşterii suportă mediaţia socială).

§ 5. "Semantica generală" - o psiho-socio-logică a limbajului.

Dacă logica a pus în evidenţă vicile limbajului ca instrument al cunoaşterii, psihologia a criticat modul cum îşi îndeplineşte acesta funcţia de "comunicare socială" , per-

formativ-expresivă, cum spun astăzi analiştii limbajului.

Legată de analiza behavioristă a semnului, problema infirmităţii limbajului şi a inadecvării cuvîntului la concept este cheia lucrării lui C.K.Ogden şi I.A.Richards The Meaning of Meaning.

Cuvîntul nu este un lucru şi, după formula lui James, "cuvîntul cîine nu muşcă" ; însă confuzia dintre semnificant şi lucrul semnificat, una din caracteristicile gîndirii primitive, urma căreia o regăsim în eufemismele şi tabu-urile lingvistice, este mult mai generală şi mai insidioasă decît se crede. Ea viciază mecanismul conceptualizării şi se găseşte la baza celor mai multe ambiguităţi şi dezordini ale comunicării.

Este teza reluată de matematicianul şi logicianul polonez A.Korzybski în Science and Sanity - An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics" (1933).

După Korzybski, orice reacţie psihologică constituie un răspuns la un semn, o "reacţie semantică" în sensul cel mai larg al cuvîntului. Se dă ca exemplu copilul care primind din nou o gură de lapte după ce a aruncat-o pe prima, o aruncă deliberat în credinţa că va fi alăptat ca înainte, de la sîn. Gestul copilului este un "reflex semantic" , un mijloc de care dispune pentru a obţine ceea ce doreşte şi nu trebuie să-i căutăm originea într-un deranjament fiziologic. La fel trebuie interpretate după Korzybski ameţelile şi nervii soţiilor de la cea mai mică împotrivire - mijloace semantice, adesea inconştiente, pentru a reţine soţii acasă sau pentru a evita vreo discuţie neplăcută...

Noţiunea de semantică capătă ca atare o mare ex-

tensie. "Semantica generală" a gînditorului american de origine poloneză urmăreşte să degajeze principiile unei pedagogii şi ale unei terapeutici pentru tulburările comunicării dintre oameni. În măsura în care majoritatea acestor neînţelegeri, a acestor ambiguităţi şi nevroze generate de comunicare îşi au sursa în limbaj.

Tulburările procesului de semnificare sînt antrenate de faptul că revizuim conceptele cu care operăm în timp ce cuvintele păstrează urma vechilor credinţe, reflectînd o idee despre om sau lume care nu mai este a noastră.

Continuăm să spunem, se exemplifică Korzybski, că "soarele se scoală şi se culcă" şi această absurditate este fără consecinţe în măsura în care fiecare ştie bine că soarele nu se scoală şi nu se culcă. Opoziţia dintre corp şi suflet continuă, din contra, să sugereze un dualism în care mulţi nu mai cred.

Chiar şi ştiinţele cele mai exacte sînt cîteodată prizonierele vocabularului întrebuinţat. O expresie ca "viteza luminii" , argumentează Korzybski, identificînd lumina cu un vehicul care se deplasează de-a lungul unei linii, a condus fizica într-un impas din care abia teoria relativităţii i-a permis să iasă.

Vocabularul senzaţiilor noastre, al percepţiilor şi judecăţilor este în întregime inadecvat : obiectivzează faptele de conştiinţă, făcîndu-le caractere absolute ale lucrurilor. Spunem "apa este rece" , "supa este caldă" , cîtă vreme subiectul este cel care resimte senzaţia de frig sau de cald. Şi nimic nu este mai subiectiv decît senzaţia temperaturii. După partea corpului sau temperatura acestuia, aceeaşi apă

poate fi simţită ca rece sau caldă.

Cu deosebire vocabularul valorii este prizonierul prejudecăţilor "esenţialiste", cristalizate în limbaj. Luăm drept caractere absolute judecăţi subiective individuale şi schimbătoare. Limbajul valorii morale, în particular, nu corespunde structurii realului şi implică noţiuni de responsabilitate sau penalitate fără relaţie cu experienţa noastră.

Cuvintele trebuie să fie fără încetare definite, lucru cu atît mai dificil cu cît ele sînt mai abstracte.

Regăsim la Korzybski inclusiv critica principiului identităţii şi a întrebuinţării verbului "a fi". Cum s-a notat şi în legătură cu analizele lui Russell, verbul "a fi" poate desemna identitatea, apartenenţa la o clasă sau includerea unei clase în alta, atribuirea unei proprietăţi, etc. Fiecare din aceste întrebuinţări constituie un "grad de abstracţie" şi metoda lui Korzybski este destinată tocmai stabilirii gradului de abstracţie al diverselor expresii din limbă.

Pentru a ilustra pluralitatea de sensuri care li se conferă cuvintelor, Korzybski a construit un dispozitiv special - The Structural Differential.

Obiectivul autorului este să opună cuvîntului conceput ca o fiinţă, cuvîntul ca funcţiune, susceptibilă de variaţii.

Pe primul grad în "Scara abstracţiilor" figurează obiectul concret : "fotoliul bunicului". La al doilea grad se situează conceptul obiectului : "acesta este un fotoliu". Al treilea grad este marcat prin descripţia : "acesta este un fotoliu înalt şi larg". Al patrulea prin inferenţe conchizînd

că "acesta este un fotoliu confortabil, bun şi frumos" ş.a.m.d.

Analizînd enunţul "calul este cea mai nobilă cucerire a omului" , ne vom gîndi în primul rînd la caii reali pe care i-am văzut, apoi la conceptul de cal, o imagine abstractă a calităţilor proprii tuturor cailor, de a fi mamifere, patrupede etc. În al treilea rînd, vom considera ipostazele în care ne apare calul : galopează, trage vehicule, poartă greutăţi etc. Urmează judecăţile de valoare : calul este util, sociabil, ataşat stăpînului etc. Gradele următoare de abstracţie sînt date de judecăţi comparative de valoare : "calul este mai util decît boul" , "el este cel mai util dintre toate animalele domestice de către om" , "a permis dezvoltarea agriculturii, a transporturilor, a comerţului şi a războiului". Ajungem astfel la judecata "calul este cea mai nobilă cucerire a omului".

Cuvintele abstracte se află, cel mai adesea, departe de obiectul sau situaţia concretă din care descind. În enunţul "libertatea este esenţa democraţiei" , cuvîntul "libertate" (ca şi "democraţie" , de altfel) reprezintă un grad foarte înalt de abstracţie. El ne evocă mai întîi un copil care se joacă pe peluză, un prizonier care iese din celulă, un trecător care culege o piersică etc. Abia apoi ne gîndim la o definiţie a cuvîntului : puterea de a acţiona, să zicem. Sau la elementele care îi conferă o valoare restrictivă ; că nu este "libertatea: de a călca gazonul p. ,ului sau de a prăda livada vecinului, nici numai simpla libertate fizică a mişcărilor. Ambiguitatea creşte în planul evaluărilor : "libertatea este bună", "libertatea este rea" etc.

Cum în practică nu se face niciodată această analiză

valorile inferenţiale care rezultă din anumite aspecte şi din anumite situaţii ale cuvîntului sfîrşesc prin a se identifica cu aceasta şi prin a lua un caracter absolut. Cum în acelaşi timp această valoare depinde de experienţa subiecţilor vorbitori şi de a colectivităţii, rezultă sensuri diferite pentru cuvîntul respectiv.

*

"Scara gradelor de abstracţie" a primit la Korzybski o misiune pedagogică şi una sociatrică, bucurîndu-se, în climatul behaviorist al modelelor de acţiune, de gîndire şi de educaţie din S.U.A., de o mare favoare.

Cum prevenea, însă, Tarski, în "The Semantic Conception of Truth..." , "semantica - în accepţia în care este înţeleas acest cuvînt în lucrarea de faţă (precum şi în lucrările anterioare ale subsemnatului) - este o disciplină lucidă şi modestă, care nu pretinde la rolul de panaceu universal pentru toate grijile şi bolile imaginare sau reale ale oamenilor" (citat după Schaff 1966, p. 1o5).

Zelul cu care Korzybski s-a străduit să acrediteze "semantica generală" ca tehnică psiho-sociatică şi semioterapeutică - St.Chase, popularizatorul acestuia, mergînd pînă la a o pune în serviciul diversiunii ideologice - a pus în umbră problemele reale şi autentic-ştiinţifice, relevante pentru o concepţie realistă şi dialectică asupra cunoaşterii. Ne referim la condiţiile desfăşurării cu succes a convorbirilor, la modalităţile de uşurare a comunicării între oameni, la influenţa limbajului asupra gîndirii corecte şi acţiunii eficiente etc.

Spiritul analizelor şi soluţiilor propuse de Korzybski este influenţat,de pavlovism şi hebaviorism. Tezele acestora privind rolul simbolului în viaţa socială sînt conjugate cu psihiatria freudistă în cadrul unei patologii "semantogene" şi a unei psihoterapeutici corespunzătoare, în care mai sînt, de asemenea, transfigurate ideile lui Łukasiewicz asupra logicii nonclasice, postulatul abordării integraliste a cunoaşterii din psihologia configuraţionistă, principiul ierarhizării limbajelor promovat de teoria russelliană a tipurilor etc.

Definită de Korzybski ca ştiinţă a recţiunilor neurosemantice şi neurolingvistice ale indivizilor la "ambianţa semantică" iar de A.Rapoport în termenii mai precişi de studiu al modului "în care oamenii folosesc cuvintele şi al felului în care aceste cuvinte îi influenţează pe cei ce le folosesc" (vezi Schaff 1966, p. 111-2), "semantica generală" se apropie de semantica filosofică pentru a atrage atenţia asupra existenţei unei "logici a limbajului" legată de natura particulară a procesului semantic la nivelul comunicării sociale.

Adam Schaff identifică, de altfel, "semantica generală" cu pragmatica, convenind, de asemenea, să încadreze problemele privind rolul simbolului şi semnului, relaţia dintre limbaj şi gîndire, nedeterminarea şi polisemia expresiilor lingvistice în semantica aplicată.

*

Urmează ca după această introducere în cîmpul larg şi neriguros parcelat al Semanticii, să aprofundăm cîteva versiuni ale semanticii logice, promovate inclusiv ca metode de analiză a semnificaţiei expresiilor limbii.

Capitolul V

ANALIZA SEMANTICA A RELATIEI DE DENUMIRE

Ca instrument al gîndirii, limba îndeplineşte funcţii referenţiale - designative (denotative, de identificare şi denumire a obiectelor şi fenomenelor), descriptive (de relatare a stărilor de fapt), conceptual-anticipative (de reprezentare şi prevedere a stărilor posibile) şi deontic-normative (de caracterizare a raporturilor ierarhice dintre agenţii locutori, reglare şi evaluare a comportamentului interuman etc.) (cf. Popa 1973, p. 5o9).

Ca operaţii semantice sau sintactico-semantice prin care se realizează asemenea funcţii intervin nominalizarea, descripţia , definiţia, diviziunea şi clasificarea, abstractizarea şi concretizarea, generalizarea şi determinarea etc. la nivel nominal) ; propunerea sau considerarea (enunţarea), asertarea, conexarea, inferenţa, demonstraţia etc. la nivel propoziţional, intralingvistic ; traducerea, modelarea, codificarea şi decodificarea - la nivel interlingvistic (ibidem).

Cum noţiunea originează şi în acelaşi timp finalizează actul cunoaşterii (fixîndu-i rezultatul), se înţelege

că operaţia de introducere a semnelor lingvistice - nominalizarea - este primordială şi fundamentală pentru constituirea unui limbaj şi pentru realizarea multora din operaţiile menţionate.

Ea este relevantă pentru procesul semiotic în ansamblu, trimiţînd la obiectul sau entitatea denumită, la semnul prin care se denumeşte (se realizează referinţa la obiect), respectiv la agentul care denumeşte (introduce relaţia - convenţională - dintre semn şi obiect, mai precis instituie un obiect ca semn pentru alt obiect).

Numele exprimă, cel mai adesea, obiectul asertiunii, al ordinului, rugăminţii, interogaţiei şi al altor enunţuri cu valoare "performativă".

Descripţia însăşi nu este decît un pseudo-nume sau "un nume ad-hoc" (C.Popa), iar definiţia identifică referentul unui nume cu cel al unei descripţii. Diviziunea şi clasificarea, generalizarea şi determinarea, abstractizarea şi concretizarea vizează, la rîndul lor, raporturile extensionale sau (şi) intensionale dintre nume.

Aceste aspecte privind funcţiunea normală a relaţiei de denumire şi mai ales cele în care-şi exprimă "alergiile" - omonimia, sinonimia, polisemia, apoi vehicularea în limbajul curent a "numelor aparente" (B.Russell), fără referinţă, sau a unor nume cu "referinţă indirectă (oblică)" - explică concentrarea logicienilor asupra condiţiilor de introducere şi întrebuinţare corectă a numelor, constituirea unei teorii şi a unei metode de analiză semantică a relaţiei de denumire.

§ 1. Sens şi semnificaţie la G.Frege

Socotit întemeietorul semanticii logice, G.Frege (1858-1925) a influenţat permanent, prin intermediul lui Russell şi Wittgenstein, filosofia analitică.

Aceasta în ciuda deplasării interesului analiştilor de la "atomismul logic" la studiul semnificaţiilor şi al supoziţiilor de ansamblu ale limbii, cotidiene şi teoretice. Pentru că "limba formulară a gîndirii pure" - cum îşi subintitula Frege lucrarea capitală din 1879 [1] , ideografia sa care a putut înspăimînta prin tehnicitate, a impus o dată cu reforma logicii clasice analiza riguroasă a limbilor naturale, îndeosebi în funcţiunea lor filosofică (Imbert, 1971, p. 14).

Teza de intenţie filosofică pe care Frege o dezvoltă în studiul "Sens şi semnificaţie" [2] - că analiza limbilor formulare trebuie să valoreze pentru limbile naturale - a inspirat în mod direct prima filosofie a analizei limbajului, atomismul logic.

*

Concepţia semantică a lui Frege se sprijină pe distincţia între semnificaţia ("denotaţia", "referinţa" , "desemnaţia", "nominatul" sau "desemnatul") numelui, obiectul numit, şi respectiv sensul numelui, ideea asupra obiectului încorporată de nume.

Prezentarea care urmează se sprijină pe textul

1) Begriffsschrift : eine der arithmetischen nachgebildete Formalsprache des reinen Denkens.
2) "Sinn und Bedeutung" , în Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, vol.loo (1892), p. 25-5o.

inv. 183016

§ 1. Sens şi semnificaţie la G.Frege

Socotit întemeietorul semanticii logice, G.Frege (1858-1925) a influenţat permanent, prin intermediul lui Russell şi Wittgenstein, filosofia analitică.

Aceasta în ciuda deplasării interesului analiştilor de la "atomismul logic" la studiul semnificaţiilor şi al supoziţiilor de ansamblu ale limbii, cotidiene şi teoretice. Pentru că "limba formulară a gîndirii pure" - cum îşi subintitula Frege lucrarea capitală din 1879 [1], ideografia sa care a putut înspăimînta prin tehnicitate, a impus o dată cu reforma logicii clasice analiza riguroasă a limbilor naturale, îndeosebi în funcţiunea lor filosofică (Imbert, 1971, p. 14).

Teza de intenţie filosofică pe care Frege o dezvoltă în studiul "Sens şi semnificaţie" [2] - că analiza limbilor formulare trebuie să valoreze pentru limbile naturale - a inspirat în mod direct prima filosofie a analizei limbajului, atomismul logic.

*

Concepţia semantică a lui Frege se sprijină pe distincţia între semnificaţia ("denotaţia", "referinţa", "desemnaţia", "nominatul" sau "desemnatul") numelui, obiectul numit, şi respectiv sensul numelui, ideea asupra obiectului încorporată de nume.

Prezentarea care urmează se sprijină pe textul

1) Begriffsschrift : eine der arithmetischen nachgebildete Formalsprache des reinen Denkens.
2) "Sinn und Bedeutung", în Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik, vol.loo (1892), p. 25-5o.

Scanned with OKEN Scanner

inv. 183016

din Frege 1966 şi pe sistematizarea acestuia din Enescu 1968.

Definiţii :

Df. 1 : Este nume ceea ce are (o semnificaţie şi) un sens ;

Df. 2. : Relaţia dintre nume şi semnificaţie este de denumire (desemnare sau denotare).

Df. 3. : Semnificaţia este obiectul (concret sau abstract) pe care-l denumeşte numele.

Df. 4. : Sensul numelui este ceea ce exprimă (comunică) numele în legătură cu semnificaţia, "modul în care este dat obiectul".

Ex. : Semnificaţia numelor "luceafărul de seară" şi "luceafărul de dimineaţă" este aceeaşi, sensul nu.

Moduri corecte de a vorbi (convenţii) :

C. 1. : Numele "exprimă sensul său şi semnifică sau desemnează semnificaţia sa".

C. 2. : Semnificaţia este denumită (desemnată) de nume.

C. 3. : Numele este numele unei semnificaţii.

C. 4. : Numele se clasifică în proprii (simple şi compuse) , funcţionale (în particular noţionale)şi propoziţionale.

Alte definiţii :

Df. 5. : Este propriu numele care desemnează un obiect individual.

Ex. : "Aristotel" , "Dascălul lui Alexandru cel Mare şi elevul lui Platon" etc.

Df, 6. : Sensul numelui propriu este modul "de a da" semnificaţia, informaţia pe care o transmite despre obiectul individual.

Df. 7. : Se numeşte simplu acel nume ale cărui părţi nu mai sînt nume.

Ex. : "Aristotel"

Df. 8. : Este compus numele format din părţi care la rîndu-le sînt nume.

Ex.: "Dascălul lui Alexandru cel Mare şi elevul lui Platon".

Obs. : Pentru Russell este propriu numele simplu; numele compus este o descripţie. Pe de altă parte, J.S.Mill considera că numele proprii au un sens propriu. Este vorba de o accepţie diferită a "numelui propriu".

Df, 9. : Numele a cărui semnificaţie este o funcţie va fi considerat nume funcţional.

Obs. : Studiul numelor funcţionale este realizat de Frege în "Funktion und Begriff" (1891).

Fie funcţia sin x. Numele acesteia "sin" cere completări şi trebuie scris "sin ( )".

Numele funcţional devine complet după completarea locului gol, în exemplul nostru "sin 0", "sin 1" etc.

Astăzi se distinge între funcţii descriptive (care nu dau o propoziţie prin substituirea variabilelor) şi funcţii logice care în urma substituirii variabilelor devin

propoziţii adevărate sau false.

Df. 1o. : "P(x)" este un nume naţional dacă "P" reprezintă un predicat, "x" o variabilă, şi dacă prin substituirea lui "x" cu valori determinate se obţine o propoziţie adevărată sau falsă.

Ex. : "Om (x)". Prin substituirea lui "x" cu numele "Aristotel" se obţine propoziţia adevărată. "Om (Aristotel)", adică "Aristotel este om".

Df. 11. : Sensul numelui funcţional este dat în definiţia funcţiei (definiţie propusă, în spiritul concepţiei fregeene, de G.Enescu).

Df. 12. : Numele propoziţional direct (propoziţia directă) este acela în legătură cu care se poate spune că transmite un gînd (Gedanke) , adevărat sau fals. Gîndul (informaţia) pe care o transmite un nume propoziţional este sensul său, iar valoarea de adevăr este semnificaţia sa.

Obs. Recunoaşterea adevărului sau falsităţii unei propoziţii înseamnă trecerea de la gînd la judecată. În "Sens şi semnificaţie" Frege notează : "Putem concepe actul judicativ ca ceea ce înaintează de la un gînd la valoarea sa de adevăr" (Frege 1966, p. 64). Russell va distinge în acest spirit între considerarea şi asertarea propoziţiei.

În simbolistica fregeană o expresie în care considerăm, pur şi simplu, conţinutul conceptual al unei propoziţii, fără să-l asertăm, este precedată de o bară longitudinală, iar în cazul că acest conţinut este asertat, se adaugă la extremitatea stîngă a barei o bară verticală scurtă : "⊢ A" , respectiv "⊢——A" (cf. Frege 1891, pp.21-2 ; Frege

1964 , pp. 1-2). Primul semn pare să spună "gîndeşte conţinutul conceptual al propoziţiei "A" , iar celălalt asigură că "este un fapt" conţinutul conceptual al expresiei. Bara orizontală este numită de Frege linia conţinutului, iar cea verticală linia aserţiunii.

Df. 13. : Cînd o propoziţie vorbeşte despre un nume A, ea este indirectă : (A).

Df.14 : Semnificaţia unui nume "(A)" este sensul numelui "A" (semnificaţia indirectă a numelui este sensul său direct).

Df. 15. : Sensul numelui "(A)" este identic cu sensul expresiei "sensul numelui "(A)"".

Obs. : Frege distinge în raport cu numele trei nivele ale vorbirii : exemplificarea numelui (amintirea lui) , folosirea directă a acestuia, pentru a vorbi de obiecte, şi folosirea sa indirectă , pentru a vorbi despre numele obiectelor.

În expresia "NN înţelege ce este acela centru de greutate al sistemului solar" noi ne referim la sensul numelui "centru de greutate al sistemului solar" şi-l luăm ca obiect (semnificaţie) pentru întregul enunţ. Sensul enunţului este identic cu sensul expresiei "sensul numelui centrul de greutate al sistemului solar" , deoarece aceasta este gîndul comunicat.

Numele indirecte au, ca atare, semnificaţii şi sensuri indirecte.

Df. 16. : Numele care nu are semnificaţie reală

este fictiv sau imaginar.

Obs. : "Ar fi de dorit, consideră Frege în "Sens şi semnificaţie" , să avem o expresie specială pentru semne care au numai sens (dar nu şi semnificaţie, n.n. P.I.). Dacă pe acestea le-am numi imagini, atunci cuvintele unui artist pe scenă ar fi imagini şi însuşi artistul ar fi o imagine.

Asupra angajamentului filosofic al definiţiei în atenţie, ca şi al altora, anterioare, vom reveni mai tîrziu. Reamintim, totuşi, că Russell nu admite ca nume entităţile (descripţiile) fără semnificaţie, cum este cazul cu "astrul cel mai îndepărtat de pămînt" prin care se exemplifică Frege.

C. 5. : Fiecărui nume îi corespunde o singură semnificaţie (relaţia dintre nume şi obiect trebuie să fie univocă, evitîndu-se omonimia, n.n.P.I.).

C.6. : Fiecărui nume îi corespunde un singur sens (trebuie să fie evitată polisemia (n.n. P.I.).

Obs. : C.5-6 nu sînt satisfăcute în limbile naturale.

Df.17.: Două nume cu acelaşi sens sînt sinonime.

Teoreme :

T. 1. : Două nume sinonime sînt şi echisemnificative (coreferenţiale sau, pur şi simplu, echivalente).

C. 7. : Orice nume va fi introdus în limbaj numai în conformitate cu anumite reguli, în sensul convenţiilor C.5-6 pe care putem să le considerăm "reguli de definire".

Df. 18. : Un nume este corect dacă şi numai dacă el respectă regulile de definire.

T. 2. : Dacă schimbăm sensul unei părţi componente

atunci se schimbă sensul numelui compus.

T. 3.: Dacă un nume compus este corect format, el are sens.

Obs. : Frege nu dă criterii generale pentru sinonimie.

T. 4. : Fie numele compus x y z, unde x, y şi z sînt numele componente. Dacă y are aceeaşi semnificaţie cu w , atunci substituind numele y prin w obţinem numele compus x w z echisemnificativ (coreferenţial) cu numele x y z.

T. 5. : Sensul numelui compus nu depinde de semnificaţia numelor componente.

T. 6. : Dacă în cazul numelui compus x y z un nume component , z de pildă, nu are semnificaţie, nu va avea nici numele x y z.

*

O dată cu rezultatele lui Frege în analiza semantică a limbii naturale am putut descifra, într-o anumită măsură, scopul pentru care autorul doreşte să transforme în obiect al ştiinţei ceea ce fusese considerat pînă atunci vehicul al ştiinţei (cf. Imbert 1971, p. 52). Semantica lui Frege trebuie înţeleasă ca o polemică a matematicianului-logician cu limbajul natural, o luptă prin care învingătorul doreşte să instaleze în ştiinţă limbajul ideografic, singurul capabil "să prevină erorile de interpretare şi să împiedice greşelile de raţionare" 1).

1) G.Frege, "Que la science justifie le recours à une idéographie" în Frege 1971, p. 63 (originalul în lb.germană apare în Zeitschrift zür Philosophie und philosophische Kritik, 81, 1882.

atunci se schimbă sensul numelui compus.

T. 3.: Dacă un nume compus este corect format, el are sens.

Obs. : Frege nu dă criterii generale pentru sinonimie.

T. 4. : Fie numele compus x y z, unde x, y şi z sînt numele componente. Dacă y are aceeaşi semnificaţie cu w , atunci substituind numele y prin w obţinem numele compus x w z echisemnificativ (coreferenţial) cu numele x y z.

T. 5. : Sensul numelui compus nu depinde de semnificaţia numelor componente.

T. 6. : Dacă în cazul numelui compus x y z un nume component , z de pildă, nu are semnificaţie, nu va avea nici numele x y z.

*

O dată cu rezultatele lui Frege în analiza semantică a limbii naturale am putut descifra, într-o anumită măsură, scopul pentru care autorul doreşte să transforme în obiect al ştiinţei ceea ce fusese considerat pînă atunci vehicul al ştiinţei (cf. Imbert 1971, p. 52). Semantica lui Frege trebuie înţeleasă ca o polemică a matematicianului-logician cu limbajul natural, o luptă prin care învingătorul doreşte să instaleze în ştiinţă limbajul ideografic, singurul capabil "să prevină erorile de interpretare şi să împiedice greşelile de raţionare" 1).

1) G.Frege, "Que la science justifie le recours à une idéographie" în Frege 1971, p. 63 (originalul în lb.germană apare în Zeitschrift zür Philosophie und philosophische Kritik, 81, 1882.

Defectele limbii naturale pe care le pune în evidenţă teoria fregeeană a numelui sînt multivocitatea relaţiei de denumire, instabilitatea şi mutabilitatea acesteia.

§ 2. Realismul semantic în versiunea lui Church

Preluînd teoria semantică a lui Frege, Alonzo Church îşi însuşeşte, de asemenea, şi accentuează, angajamentul platonist al acesteia. Obiectivul strategic este acelaşi ca şi la gînditorul german : punerea în dificultate a limbajului natural şi justificarea, ca atare, a limbajului pur, promovat de analiza logică :

"Din această cauză, argumentează autorul american este de dorit sau practic necesar, pentru scopurile logicii, să folosim un limbaj creat în mod special, un limbaj formalist cum îl vom denumi, care se va opune tendinţei limbii naturale şi va urma sau va reproduce forma logică, acolo unde este cazul, cu preţul conciziunii şi al uşurinţei comunicării" (Church 1966, p. 146).

*

Înainte de prezentarea concepţiei lui Church , să indicăm accepţiile termenilor fregeeni la autorii de limbă engleză :

Sinn - (sens) e tradus prin sense - sens, de către Church şi respectiv prin Meaning - semnificaţie, de către Russell.

Bedeutung - (semnificaţie, nominat) e tradus deopotrivă de Russell şi Church prin denotation - denotaţie, denotat.

Gedanke - (gînd, fr.pensée) e tradus de Church prin proposition - judecată, propoziţie logică, în temeiul

existenţei în engleză a cuplului sentence - proposition.

Cît priveşte cuplul denotaţie - conotaţie, Frege însuşi îl denunţase ca amalgam între doctrina logicienilor de la Port-Royal şi cea a lui J.St.Mill (termenii folosiţi de primii erau "extensiune" şi "comprehensiune").

Distincţia lui Mill între "conotaţie" şi "denotaţie" confundă, după Frege (cf. Imbert 1971, p. 16), două sisteme de noţiuni străine unul altuia :

1) sistemul sugerat de termenul conotaţie analizează puterea caracteristică sau reprezentativă a conceptului în raport cu mulţimea obiectelor care îi constituie extensiunea ; el aparţine în special logicii şi teoriei cunoaşterii ;

2) sistemul de noţiuni susţinut de termenul denotaţie analizează raportul, în exclusivitate lingvistic, dintre un semn sau o expresie şi obiectul care îi este eventual atribuit.

*

Rezumată în § 0.1. (Nume) din "Introducere în logica matematică" , concepţia semantică a lui Church [1] stipulează între altele :

1) Numele proprii sînt atît numele "atribuite în mod arbitrar pentru a denota ceva într-un anumit mod - nume ca 'Rembrandt', 'Carcas', 'Sirius', 'Mississippi', 'Odiseea', 'opt'" (ceea ce la Frege apărea ca nume simplu), cît şi numele "care au o structură exprimînd o analiză a modului în care ele denotă" : 'cinci sute nouă' , 'autorul lui Waverley' , 'locul de naştere al lui Rembradt', 'capitala

1) Concepţia semantică a lui Church este dezvoltată în recen-

Venezuelei', 'cubul lui 2' (la Frege nume compuse).

2) Numele propriu "este - cel puţin este considerat totdeauna ca fiind - numele a ceva" ; "un nume propriu denotă sau denumeşte ceva al cărui nume este".

3) Relaţia dintre un nume propriu şi ceea ce el denotă este o relaţie de denumire ("name relation"), iar lucrul (adică "tot ce poate fi denumit") pe care îl denotă e denotat ("denotation").

Ex. : Numele propriu "Rembrandt" denotă sau denumeşte pe artistul olandez Rembrandt ; Rembrandt este denotatul numelui "Rembrandt" ; "autorul lui Waverley" îl denotă sau îl denumeşte pe autorul scoţian, iar acesta este denotatul numelui "autorul lui Waverley".

4) Pe lîngă denotat, numele propriu are şi sens (sense) , "ceea ce prindem cînd înţelegem un nume" : "un nume trebuie totdeauna să-şi indice denotatul într-un anumit mod, adică printr-un anumit sens sau conotat, deşi sensul se poate reduce, în cazuri speciale, exact la faptul că denotatul se cheamă aşa şi aşa (de exemplu, în cazul numelor de persoane) sau că el este ceea ce apare aici şi acum (ca, uneori, în cazul demonstrativului "acest")".

Aşadar, "un nume denotă sau denumeşte denotatul său şi-şi exprimă sensul său, ... Despre sens spunem că determină denotatul sau că este un concept al denotatului".

---

zîile din Journal of Symbolic Logic V (194o), VII (1942) ; apoi, mai în detaliu, în articolul "Descriptions" din The Dictionary of Philosophy" , New-York, 1942 ; în "Carnap's introduction to semantics", Phil .Review, 52 (1943) , pp. 298-3o4 ; în "A review of Quine", J.Sym.Logic, 8 (1943). (Vedeţi Carnap 1973, p. 17o, n.).

Obs. ; Cum mărturiseşte însuşi Church, utilizarea pe care o dă termenului "concept" este o abatere de la terminologia lui Frege ; ea este legată de accepţia lui Carnap şi concordă cu felul în care foloseşte Russell conceptul de clasă ("class concept").

5) În stil realist (platonist), Church admite posibilitatea unor concepte care sînt "conceptele unor lucruri care nu au nume în nici un limbaj folosit actualmente" sau "nu sînt concepte ale nici unui lucru real" , respectiv posibilitatea unor nume care exprimă un sens, dar nu au denotat" , cu amendamentul că "este posibil să evităm astfel de nume în construcţia limbajelor formalizate, şi este efectiv de multe ori comod să procedăm astfel".

Pentru acest motiv, unii logicieni califică doctrina lui Church "platonism intensionalist".

6) O teoremă care nu apare explicit la Frege (T.7):

Dacă numele are denotat, atunci acest denotat este funcţie de sensul numelui ; adică, "fiind dat sensul, existenţa şi identitatea denotatului sînt astfel fixate, deşi ele pot să nu fie, de aceea, cunoscute cu necesitate de oricine cunoaşte sensul".

7) Spre deosebire de Frege, Church restrînge sfera termenului judecată la propoziţiile care pot fi adevărate sau false. Orice judecată este concept al unei propoziţii, în schimb, propoziţiile care au sens dar nu pot fi adevărate sau false nu conţin judecăţi.

3. Varianta nominalistă în teoria semantică a

relaţiei de denumire : W.van O.Quine.

Am invocat în cîteva rînduri poziţia platonistă a lui Frege şi Church. În principal este vorba de :

1) hipostazierea valorii de adevăr, asimilată de Frege cu semnificaţia propoziţiei, adică cu un obiect pe care aceasta îl desemnează tot aşa cum desemnează obiecte conceptul (cf. §1, Df. 12) ;

2) hipostazierea sensului - identificarea sensului unei propoziţii in supositione formalis cu semnificaţia aceleaşi propoziţii in supositione materialis (cf. §1, Df.14), respectiv recunoaşterea ca sensuri a conceptelor fără nume (cazul lui Church, §2, 5)) ;

3) admiterea ca nume a unor expresii care au numai sens, dar nu şi semnificaţie (numele "fictive" sau "imaginare", admise de Frege şi Church - § 1, Df. 16, respectiv §2,5)).

*

O atitudine adversă împărtăşeşte în teoria relaţiei de denumire logicianul american W.van O.Quine.

În cap. III ne-am referit la coordonatele nominalismului intensionalist al acestuia ca şi la discriminarea pe care o face, ca fundament al poziţiei sale semantice, între teoria semnificaţiei şi teoria referinţei.

În teoria referinţei Quine distinge înţelesul("meaning") şi designatul ("designates") unui nume, paralel dihotomiei fregeene sens - semnificaţie (denotaţie).

Antiplatonismul (nominalismul) lui Quine revine aici la retragerea funcţiei designative în cazul numelor co-

mune, asimilate, împreună cu termenii care exprimă relaţii , unor expresii sincategorematice.

Respingînd şi el "jungla lui Meinong" , populată cu nume de entităţi imaginare, Quine atenuează, totuşi, poziţia lui Russell, în sensul că nu mai condiţionează semnificaţia unei propoziţii de funcţiunea desemnativă (referenţială) a descripţiei pe care o intercalează (Cf. Popa 1971, p. 64).

"Defectul referenţial" al unei expresii nu este privit pur şi simplu ca un defect semantic.

Semnificaţia unui termen (expresie) nu este funcţie de planul realităţii fizice, şi nu se confundă de aceea cu valoarea de adevăr a acestuia. Ea se corelează mai curînd cu lumea posibilului şi ţine de respectarea regulilor semantice ale limbajului.

A numi sau a se referi este o relaţie mai tare decît relaţia a însemna sau a avea înţeles, a fi inteligibil. Doar nominalizarea presupune desemnatul (referinţa sau denotaţia) termenului respectiv.

Să reţinem, ca fapt pozitiv, că restricţia impusă de Quine în calificarea expresiei lingvistice ca nume marchează un punct de hotar în căutarea parametrilor specifici semnificaţiei propoziţiei în raport cu semnificaţia conceptului — punct pe care nu l-au trecut nici platoniştii Frege şi Church, nici neutralistul Carnap.

Cît priveşte nominalismul teoriei referenţiale a semnificaţiei, este sugestivă însăşi remanierea pe care o realizează Quine în terminologia fregeană :

Spunînd că în discursul indirect, semnificaţia coincide cu sensul direct, expresia dobîndind un nou sens, Frege

tratează sensul ca o entitate independentă. Pentru a depăşi această viziune, Quine nu mai vorbeşte de "uzajul direct" şi "uzajul indirect" (oblic) al numelor propoziţionale, ci de "poziţia referenţial-transparentă a numelor", respectiv "poziţia referenţial-opacă" , precizînd din capul locului că transparenţa şi opacitatea refenţială se ataşează poziţiei expresiei şi nu expresiei însăşi. În particular, va ocupa o poziţie referenţial-transparentă termenul singular care poate fi substituit cu un termen coreferenţial, astfel încît valoarea de adevăr a expresiei în care figurează să rămînă aceeaşi ; după cum, va ocupa o poziţie referenţial-opacă termenul care nu întruneşte această condiţie.

Cum poziţiile referenţial-opace sînt refractare atît aplicării principiului substitutivităţii cît şi regulei generalizării existenţiale, avem prilejul să unificăm prin expresia lui Quine iregularităţi sintactice diferite (Cf. Gochet 1972, p. 196).

În plus, termenul "context opac" nu mai sugerează, ca în cazul "contextului oblic" al lui Frege, o deviaţie a semnificaţiei, ci întunecarea şi dispariţia referinţei - una doar din dimensiunile semnificaţiei.

Din păcate, o asemenea interpretare se răzbună pe logica modală, antrenînd, de asemenea, demersuri laborioase în prezervarea inferenţelor epistemice. Se pare că mai apropiată bunului simţ şi mai rodnică în aplicaţii este concepţia lui Hintikka, care în locul deplasării (Frege) sau opacizării (Quine) referinţei termenilor care aparţin contextelor neextensionale (în speţă celora epistemice), propune cunoaşterea unei referinţe multiple (vedeţi Gochet 1972 şi Botezatu 1973) (Se-

mantica în acţiune").

*

Restrîngerea relaţiei de denumire la cazurile în care unităţi lingvistice nedecompozabile se referă la obiecte fizice discrete, preconizată în spirit nominalist de către Quine, este fără îndoială criticabilă. C.Popa atrage atenţia că atît în limbile naturale cît şi în limbajele (construite ale) ştiinţei relaţia nume-obiect este promovată în cel puţin patru accepţii semantico-nominalizatoare : 1) ca relaţie de denotare (referinţă) între nume şi obiectul spaţio-temporal discret : 2) ca relaţie de semnificaţie între nume şi conceptul sau înţelesul intersubiectiv comunicabil ; 3) ca relaţie "epistemică" (Popper) între nume şi reprezentarea sau imaginea psihică individuală ; 4) ca relaţie definiţională, abreviativă sau traductivă între nume şi alte nume. Patru tipuri de relaţii care corespund unor domenii sau nivele ontologice distincte : lumea existenţei fizice obiective, domeniul conceptelor intersubiective ("lumea a treia" a lui K.Popper sau lumea "semnificaţiilor cognitive" , în terminologia lui Hempel şi a lui Quine însuşi), orizontul fenomenelor psihice individuale, respectiv sfera relaţiilor dintre semnele lingvistice ca atare (cf.Popa 1971, pp. 68-9).

Meritoriu este că, odată cu restricţiile impuse în folosirea numelor, Quine a formulat un criteriu formal de asumpţie ontologică.

În "Logic and the Reification of Universals" (From a Logical Point of View , 9 Logico-Philosophical Essays, 1953, ed. a 2-a, 1961, p. 103) Quine consideră :

"În general, entităţile de un tip oarecare sînt asumate de către o teorie dacă şi numai dacă unele dintre ele trebuie considerate printre valorile variabilelor care verifică enunţurile afirmate în teorie" (cit. după Gochet 1972, p. 67 ; şi Popa 1971, p. 71).

Orice angajament existenţial al teoriei (mai precis al limbajului teoretic) se concentrează asupra variabilelor cuantificate, excluzînd variabilele de predicat pe care, cum am mai spus, logicianul american le interpretează ca sincategoreme, lipsite de semnificaţie autonomă şi, cu atît mai mult, de încărcătură ontologică. În revers, introducerea universaliilor şi importul platonist al unei teorii se realizează prin admiterea variabilelor legate de predicat. Ultima precizare impune distingerea asumpţiei ontologice a unei teorii de ontologia respectivei teorii.

Ontologia unei teorii este "cîmpul de variaţie al variabilelor" (Quine, "Replies, Words and Objections" , Synthèse, 1968, vol. 19, no. 1-2, p. 287), pe cînd entităţile asumate ontologic sînt un subansamblu al clasei entităţilor constituind ontologia teoriei (Gochet 1972, p. 67).

Obiecţia pe care o aduce criteriului quinean Bochénski ("The Problem of Universals" , în The Problem of Universals - A Symposium, 1956), că nu este valabil pentru proprietăţi ci doar pentru indivizi, nu-şi mai are rostul , credem, în măsura în care, ca nominalist, Quine nu recunoaşte statutul ontic al proprietăţilor , şi al entităţilor intensionale în ansamblu.

După Largeault, mai serioasă ar putea fi obiecţia de nonnecesitate a criteriului lui Quine, în măsura în care noţiunea de existenţă poate fi separabilă de cea a cuantifi-

cării (vedeţi pentru discuţia acestei probleme Largeault 1971, p. 388).

Problema în sine a testării formale a ontologiei şi a asumpţiei ontologice este din cele mai relevante pentru analiza semantică a limbajului ştiinţei şi ea ne indică impactul realizat de Quine între semantică şi epistemologie.

4. Critica lui Carnap la adresa analizei semantice după metoda relaţiei de denumire.

În Meaning and Necessity - A Study in Semantics and Madal Logic (1947), cap. III (vedeţi traducerea românească în Carnap 1972), Rudolf Carnap analizează variantele metodei relaţiei de denumire (cea care consideră expresia ca nume pentru o entitate concretă sau abstractă) în perspectiva a trei principii comune :

1) Principiul univocităţii : expresia utilizată ca nume într-un context este nume al unei singure entităţi, al unui singur nominat ;

2) Principiul obiectualităţii : o propoziţie vorbeşte despre nominatele numelor care apar în ea ;

3) Principiul intersubstituţiei :

a) dacă două expresii denumesc aceeaşi entitate, atunci o propoziţie adevărată va rămîne adevărată cînd una din aceste expresii este înlocuită în propoziţie prin cealaltă ; expresiile în cauză sînt intersubstituibile ;

b) dacă o propoziţie de identitate este adevărată, cele două expresii argument din "... = ——" sînt intersubstituibile (pretutindeni).

După Carnap metoda relaţiei de denumire este de-

fectuoasă pentru cel puţin două motive :

1) Multiplică inutil entităţile limbajului, complicîndu-i structura sau instituind restricţii în construcţia acestuia. Ea presupune expresii diferite pentru numele proprietăţilor şi al claselor şi dedublează corespunzător expresiile pentru variabile (de proprietate şi de clasă). În ceea ce priveşte distincţia lui Frege între nominatul curent şi cel indirect, ea constituie începutul, doar, al unei secvenţe infinite de nominate (semnificaţii) ale aceluiaşi nume.

2) Metoda relaţiei de denumire este responsabilă de paradoxul care apare, uneori, după înlocuirea unui nume cu alt nume aparţinînd aceleeaşi entităţi (atunci cînd această înlocuire se face într-un context neextensional).

Paradoxal principiului de intersubstituţie a fost denunţat prima dată de către Russell ca una din cele trei dificultăţi pe care trebuie să le rezolve o teorie a denotării (a relaţiei de denumire) : dacă în propoziţia "George al IV-lea voia să ştie dacă Scott a fost autorul lui Waverley" cu expresia identică "Scott" , obţinem propoziţia falsă "George al IV-lea voia să ştie dacă Scott a fost Scott".

Quine exemplifică paradoxal cu următoarea propoziţie : "Este necesar ca, dacă există viaţă pe luceafărul de seară, atunci să fie viaţă pe luceafărul de seară". În virtutea propoziţiei de identitate "Luceafărul de dimineaţă este acelaşi cu luceafărul de seară" , obţinem enunţul fals : "Este necesar ca dacă există viaţă pe luceafărul de seară atunci să fie viaţă pe luceafărul de dimineaţă". Plecînd de la propoziţia "9 este necesar mai mare decît 7" şi folosind propoziţia de identitate, adevărată, "Numărul planetelor = 9"

obţinem de asemenea o propoziţie falsă : "Numărul planetelor este necesar mai mare ca 7".

De fiecare dată paradoxul este antrenat de intersubstituirea expresiilor cu acelaşi nominat.

Fără a-l explicita ca atare, Frege a venit în întîmpinarea paradoxului prin interdicţia atribuirii aceloraşi nominate (semnificaţii) atît la numele curente cît şi la intrările indirecte ale acestora. De fapt, cum am mai notat şi altădată, analiza limbajului natural este subordonată de Frege mai puţin efortului de reconstrucţie exactă a acestuia, cît mai curînd justificării unui nou tip de limbaj, superior tehnic limbajului natural.

Quine am văzut că interzice şi el atribuirea nominatului curent la o apariţie a numelui într-un context neextensional (modal, intensional, indirect sau opac), dar în loc să atribuie un nominat diferit, nu atribuie în genere nici un nominat, suspendînd principiul intersubstituţiei în cazul acestor intrări. Eliminarea paradoxului se realizează ca atare prin restrîngerea relaţiei de denumire (desemnare) la contextele extensionale.

Russell neagă înţelesul expresiilor individuale şi al expresiilor pentru clase, suspendînd în aceste cazuri principiul intersubstituţiei (cf. Carnap 1972, pp. 19o-92).

În ceea ce-l priveşte pe Carnap, el propune ca alternativă la metoda relaţiei de denumire, metoda intensiunii şi extensiunii, compatibilă teoretic - ni se spune - cu prima, dar competitivă practic.

Să judecăm, aşadar, critica lui Carnap după ce vom cunoaşte şi propria-i concepţie.

Capitolul VI :

VERSIUNEA CARNAPIANĂ A ANALIZEI SEMANTICE: METODA EXTENSIUNII ŞI INTENSIUNII

Metoda lui Carnap de analiză semantică [1] promovează conceptele de intensiune şi extensiune a expresiilor unei limbi analog conceptelor obişnuite de clasă şi proprietate, cu precizarea că ele se aplică acum într-un mod general, la toate tipurile de expresii, inclusiv la propoziţii şi la expresii individuale.

Avem de a face cu o metodă de analiză semantică a numelor şi a propoziţiilor care nu mai contrapune dificultăţilor din limbajul natural vreun limbaj "ideografic" (Frege) sau "formalizat" (Church) al logicii pure, ci caută să reconstruiască limbajul natural după exigenţele logicii şi ale ştiinţei. Aceasta îl deosebeşte pe Carnap inclusiv de Alfred

1) Ne referim la concepţia semantică pe care o dezvoltă Carnap în Meaning and Necessity - A Study in Semantics and Modal Logic, trad. în româneşte în Carnap 1972, O sinteză a teoriei semantice din acest studiu este dată în Enescu 1968. A mai fost citată în cursul expunerii Introduction to Semantics (1942). Ultima contribuţie de dimensiuni a lui Carnap în semantică este Legical Foundations of Probability (1950).

Tarski, logician polonez de mare prestigiu, căruia îi datorăm prima semantică a limbajului (formalizat) al logicii pure.

§ 1. Sisteme semantice

În expunerea teoriei sale semantice, care dimensionează metoda de analiză a intensiunii şi extensiunii designatorilor, Carnap construieşte limbajele-obiect (expresia îi aparţine) S_{1-3} şi metalimbajul M.

*

Sistemul S_1 conţine: 1) conectivele propoziţionale obişnuite - negaţia : "$\sim$", disjuncţia : "v", conjuncţia : "&" , implicaţia materială : "$\supset$" şi echivalenţa materială : "$\equiv$" ; 2) variabile individuale : "x", "y", "z" etc. ; 3) cuantorii obişnuiţi, de universalitate : "$(x)(\ldots x\ldots)$" , respectiv de existenţialitate : "$(\exists x)(\ldots x\ldots)$" ; 4) operatorii "$\eta$" şi "$\lambda$" , pentru descripţiile individuale : "$(\eta x)(\ldots x\ldots)$" - "acel individ x astfel că...x..." , respectiv pentru expresiile abstracţiei : "(λx) $(\ldots x\ldots)$" - "proprietatea (sau clasa) a celor x care sînt astfel că...x...".

Sistemul permite conversiunea operatorului λ (transformarea lui "$(\lambda x)(\ldots x\ldots)a$" în "...a..." şi invers).

S_1 conţine constante descriptive (nelogice) de tipul indivizilor - "a", "b", "c" etc. şi al predicatelor - "P", "Q" etc. Se presupune că în S_1 numărul predicatelor este finit. Numărul constantelor individuale poate fi infinit.

Constantele descriptive se introduc în S_1 cu ajutorul regulilor de semnare, pentru indivizi şi respectiv pentru clase :

Tarski, logician polonez de mare prestigiu, căruia îi datorăm prima semantică a limbajului (formalizat) al logicii pure.

§ 1. Sisteme semantice

În expunerea teoriei sale semantice, care dimensionează metoda de analiză a intensiunii şi extensiunii desemnatorilor, Carnap construieşte limbajele-obiect (expresia îi aparţine) S_{1-3} şi metalimbajul M.

*

Sistemul S_1 conţine: 1) conectivele propoziţionale obişnuite - negaţia : "$\sim$", disjuncţia : "v", conjuncţia : "&" , implicaţia materială : "$\supset$" şi echivalenţa materială : "$\equiv$" ; 2) variabile individuale : "x", "y", "z" etc. ; 3) cuantorii obişnuiţi, de universalitate : "$(x)(\ldots x\ldots)$" , respectiv de existenţialitate : "$(\exists x)(\ldots x\ldots)$" ; 4) operatorii "$\eta$" şi "$\lambda$" , pentru descripţiile individuale : "$(\eta x)(\ldots x\ldots)$" - "acel individ x astfel că...x..." , respectiv pentru expresiile abstracţiei : "(λx) $(\ldots x\ldots)$" - "proprietatea (sau clasa) a celor x care sînt astfel că...x...".

Sistemul permite conversiunea operatorului λ (transformarea lui "$(\lambda x)(\ldots x\ldots)a$" în "...a..." şi invers).

S_1 conţine constante descriptive (nelogice) de tipul indivizilor - "a", "b", "c" etc. şi al predicatelor - "P", "Q" etc. Se presupune că în S_1 numărul predicatelor este finit. Numărul constantelor individuale poate fi infinit.

Constantele descriptive se introduc în S_1 cu ajutorul regulilor de semnare, pentru indivizi şi respectiv pentru clase :

R.ds.i. : "s" este o traducere simbolică a lui "Walter Scott" ; "w" este traducere simbolică pentru "(cartea) Waverley" şi aşa mai departe.

R.ds.p. : "Hx" este o traducere simbolică pentru "x este om (o fiinţă umană)" ; "RAx" pentru "x este un animal raţional" ; "Fx" pentru "x este (în mod natural) fără pene" ; "Bx" pentru "x este biped" ; "Axy" pentru "x este autorul lui y" etc.

Toate propoziţiile din S_1 , ca şi din celelalte sisteme semantice, sînt închise (nu conţin variabile libere).

Sistemul modal S_2 conţine, în plus, operatorul "N" (de necesitate) şi o regulă de formare corespunzătoare : dacă "..." este o matrice oarecare, atunci "N(...)" este şi ea o matrice.

*

Spre deosebire de limbajele denotative S_{1-2}, sistemul S_3, de structură simplă, este un limbaj al coordonatelor.

*

Metalimbajul M este partea limbii naturale (în cazul nostru româna) care conţine traducerile propoziţiilor şi ale celorlalte expresii ale limbajelor-obiect).

Numele unei expresii va fi construit în M includzînd expresia în ghilimele.

§ 2. Intensiunea şi extensiunea designatorilor.

Convenţii (precizări) terminologice :

C 1 : Termenul "semnificaţie" este luat în accep-

ţiunea de "semnificaţie designativă" sau "cognitivă" ("teoretică", "referenţială", "denotativă" sau "informativă"), distinctă de componentele emotivă, imperativă etc. Se au în vedere, ca atare, numai propoziţiile declarative şi elementele acestora.

C. 2 : Termenul "designator" este utilizat pentru toate expresiile la care se aplică analiza semantică a semnificaţiei : în primul rînd pentru cele care au o semnificaţie (designativă) cu cel mai înalt grad de independenţă - propoziţiile declarative, iar în al doilea rînd pentru expresiile care contribuie la semnificaţia propoziţiilor declarative - constantele (descripţiile) individuale, predicatorii (constantele predicative în sens larg, inclusiv expresiile pentru clase) şi functorii (expresiile pentru funcţii, exclusiv funcţiile propoziţionale).

Intrucît instrumentele analizei semantice sînt, după Carnap, intensiunea şi extensiunea, putem introduce, cu titlul de definiţii, expresiile la care se aplică acestea :

Df. 1 : Designatorul este expresia care are extensiune şi intensiune.

Df. 2 : Expresia individuală este un designator care are ca extensiune individul la care se referă (în particular descriptul) şi ca intensiune conceptul individual pe care-l exprimă (cf. Carnap 1972, 9.3-4, p. 86).

Ex. : extensiunea lui "s" este individul Walter Scott iar intensiunea lui "s" este conceptul individual Walter Scott.

Df. 3 : Predicatorul (de gradul unu) este un desemnator al cărui extensiune este clasa indivizilor desemnaţi iar intensiunea este proprietatea corespunzătoare (cf. Carnap 1972, 4.14-15, p. 63).

Ex. : extensiunea lui "H" este clasa om, iar intensiunea este proprietatea om.

Obs. : Termenul "proprietate" este utilizat ca sinonim pentru "calitate" , "notă" , "caracteristică" şi altele, înţelese ca ceva fizic - aspect component sau determinare a lucrurilor (cf. Carnap 1972, p. 64).

Df. 4 : Propoziţia (declarativă) este un designator a cărui extensiune este valoarea ei logică iar intensiunea judecata exprimată (cf. Carnap 1972, 6.1-2, pp.7o-71).

Ex. : Extensiunea propoziţiei "Hs" este valoarea logică a judecăţii că Scott este om, adică adevărul, iar intensiunea este însăşi judecata că Scott este om.

Obs. : Semnalăm, sub rezerva de a reveni mai tîrziu, că sîntem la analiza propoziţiei într-unul din punctele deficitare ale concepţiei lui Carnap, care pune sub semnul îndoielii departajarea de concepţia lui Frege-Church.

§ 3. Reguli de construcţie a limbajului semantic

Construcţia completă a sistemului semantic S_1 constă, după Carnap, în stipularea următoarelor categorii de reguli :

- R.ds. : reguli de desemnare pentru constantele descriptive (indivizi şi predicate), introduse ilustrativ în § 1 ;

- R.f. : reguli de formare a schemelor propoziţionale - cele admise în calculul predicatelor ;

- R.a. : reguli de adevăr (sau de evaluare) ;.

Obs. 1 : două din cele patru categorii de reguli corespund conceptelor fundamentale ale semanticii : desemnare şi adevăr.

"Cea dintîi ne scoate din lumea închisă a sistemului formal, raportînd simbolurile la obiecte, cea de a doua ne asigură că această raportare s-a operat corect" (Botezatu 1973, p. 144).

Obs. 2 : Cu titlu de exemplu pentru construcţia explicită a unui sistem semantic simplu (stipularea regulilor de desemnare, a regulilor de formare şi transformare şi a regulilor de adevăr pentru sistemul R de logică propoziţională), consultaţi Botezatu 1973, pp.146-5o).

*

Înainte de a prezenta ultimele două categorii de reguli, introducem următoarele convenţii terminologice :

C. 3 : Termenul "matrice propoziţională" sau, pe scurt, "matrice" va fi folosit pentru expresiile care sînt propoziţii sau sînt formate din propoziţii prin înlocuirea constantelor individuale cu variabile.

C. 4 : Matricea care conţine intrările libere a n variabile diferite este de gradul n.

Ex. : "Axy v Px" este de gradul doi, propoziţia "p" este de gradul zero.

C. 5 : Este atomară propoziţia alcătuită dintr-un predicat de gradul n urmat de n constante individuale.

Ex. : "Pa", "Abc" etc.

Regulile de adevăr din S_1 dau o definiţie recursivă lui "adevărat" (în nomenclatura noastră Df. 5) :

R.a.1 : O propoziţie atomară este adevărată în S_1 dacă şi numai dacă individul (indivizii) la care se referă constanta (constantele) individuală(e) posedă proprietatea la care se referă predicatul (cf. Carnap 1972, 1,3, p. 47).

Ex. : Propoziţia "Bs" este adevărată dacă şi numai dacă Scott este biped ; propoziţia "Asw" este adevărată dacă şi numai dacă Scott este autorul lui Waverley ş.a.m.d.

R.a.2 : Propoziţia $\mathfrak{S}_i \vee \mathfrak{S}_j$ este adevărată dacă şi numai dacă cel puţin una din componente este adevărată.

R.a.3. : Propoziţia $\mathfrak{S}_i \& \mathfrak{S}_j$ este adevărată dacă şi numai dacă amîndouă componentele sînt adevărate.

Ş.a.m.d., pentru celelalte conective logice ("funcţii de adevăr") , familiare dv. în definiţia semantică încă de la cursul general de Logică.

Obs. : Prima definiţie a adevărului în cadrele semanticii este dată de A.Tarski("Der Wahrheitsbegriff in den formalisierten Sprachen", Studia philosophica, Leopoli 1935, 1, pp.261-405 ; reprodus în engl. în Tarski 1956).

Tarski porneşte de la definiţia aristotelică a adevărului - corespondenţă, reformulînd-o ;

(1) "O propoziţie adevărată este aceea care spune că starea de lucruri ("state of affaires") este aşa şi aşa şi starea de lucruri este întocmai aşa", şi schematizînd-o :

(2) "x este propoziţie adevărată dacă şi numai

dacă p" (unde "x" ţine locul numelui propoziţiei iar "p" ţine locul propoziţiei înseşi, al cărei adevăr îl definim - cf. Enescu 1968, p. 192).

Întrucît operarea cu definiţii de forma (2) în limbile naturale duce, în anumite cazuri, la antinomii, Tarski angajează definiţia adevărului în limbajele formalizate, adică acolo unde se distinge consecvent "limbajul-obiect" (Carnap) şi limbajul în care studiem limbajul-obiect, "metalimbajul".

În limbajul (formalizat al) logicii claselor, conceptul de adevăr este definit de Tarski în termeni de realizare (satisfacere) a unei funcţii propoziţionale :

(3) "x este o propoziţie adevărată - în simboluri $x \in Tr.$ - dacă şi numai dacă $x \in S$ (sistemului propoziţiilor logicii claselor) şi orice serie infinită de clase realizează pe x" (vedeţi pentru definiţia în cauză şi cele conexe Enescu 1968, pp. 196-202 ; Pîrvu 1973, pp. 30-7).

Întreprinderea lui Tarski se exprimă în raportarea adevărului la trepte de complicaţie progresivă a limbajului : limbeje cu un număr finit de propoziţii, limbaje elementare cu un număr infinit de propoziţii, limbaje generalizate cu vocabular finit, limbaje cu variabile de aceeaşi categorie semantică în număr infinit, limbaje cu variabile de finit - diferite categorii semantice în număr finit ; limbaje cu variabile de infinit - diferite categorii semantice în număr finit.

O asemenea definiţie a adevărului pentru fiecare tip de limbaj pare, însă, să destrame conceptul de adevăr

Scanned with OKEN Scanner

(P.Botezatu,"Perspectivele semanticii" , în Botezatu 1973, pp.194-5).

Pe baza termenului "adevărat" , o serie de alţi termeni sînt definiţi de Carnap relativ la un sistem semantic S, în particular la S_1, după cum urmează :

Df. 6 : σ_i este fals dacă $\sim\sigma_i$ este adevărat (cf. Carnap 1972, Df. 1-7, p. 48).

Df. 7 : σ_i este echivalent cu σ_j dacă $\sigma_i \equiv \sigma_j$ este adevărat (idem, Df. 1-8).

Obs. : Echivalenţa se defineşte aici ca relaţie materială, desemnînd simpla concordanţă a valorilor logice.

Restituirea, în S_1, a uzajului obişnuit pe care îl are termenul de echivalenţă este posibilă, după Carnap , prin introducerea "L-echivalenţei". Pentru a ajunge la acest concept, să parcurgem mai întîi regulile de domeniu :

C. 6 : O clasă de propoziţii care conţine pentru orice propoziţie atomară sau această propoziţie sau negaţia ei, dar nu pe amîndouă, şi nu conţine alte propoziţii, este numită "descriere de stare" (state-description).

Obs. : O astfel de clasă de propoziţii dă o descriere a stării posibile a universului indivizilor cu privire la proprietăţile şi relaţiile exprimate de predicatele sistemului.

Descrierea de stare reprezintă, după Carnap, "lumile posibile" ale lui Leibniz sau "stările posibile de lucruri (state of affaires)" ale lui Wittgenstein (Carnap 1972, p.52).

Faptul că o propoziţie are loc într-o descriere

de stare revine la aceea că este adevărată atunci cînd descrierea de stare este adevărată.

Exemplele care urmează dau <u>regulile de domeniu</u> :

<u>R.dn.1</u> : O propoziţie atomară are loc într-o descriere de stare dacă şi numai dacă ea aparţine acesteia ;

<u>R.dn. 2</u> : $\sim \sigma_i$ are loc într-o descriere de stare dacă şi numai dacă σ_i nu are loc în aceasta ;

<u>R.dn. 3</u> : $\sigma_i \vee \sigma_j$ are loc într-o descriere de stare dacă şi numai dacă cel puţin una din componente are loc în această descriere de stare ;

<u>R.dn. 4</u> : $\sigma_i \equiv \sigma_j$ are loc într-o descriere de stare dacă şi numai dacă au loc în descrierea de stare ambele componente sau nu are loc nici una dintre ele.

S.a.m.d., pentru cazul celorlalţi functori.

<u>R.dn. 5</u> : Propoziţia universală, de exemplu "(x)Px" , are loc în descrierea de stare dacă şi numai dacă toate cazurile substituite în matricea ei ("Pa", "Pb", "Pc" etc.) au loc într-o descriere de stare. <u>Mutatis mutandis</u>, rezultă regula după care are loc în descrierea de stare propoziţia existenţială.

<u>R.dn. 6</u> : Propoziţia care conţine un <u>iota</u> - sau un <u>lambda</u>-operator are loc în aceeaşi descriere de stare ca şi propoziţia care rezultă prin eliminarea operatorului.

<u>Df. 8</u> : Clasa tuturor descrierilor de stare în care o propoziţie dată σ_i are loc este numită <u>domeniul</u> lui σ_i.

<u>Obs. 1</u> : Împreună cu regulile de <u>desemnare</u> ale predicatelor şi constantelor individuale, regulile de <u>domeniu</u>

dau o interpretare (realizare) pentru toate propoziţiile din S_1. Carnap invocă în acest sens ideea lui Wittgenstein că a şti semnificaţia unei propoziţii înseamnă a şti în care dintre cazurile posibile ea ar fi adevărată şi în care nu.

Obs. 2 : Există, după Carnap, o descriere de stare şi numai una care descrie starea reală a universului, adică care conţine toate propoziţiile atomare adevărate precum şi negaţiile propoziţiilor atomare false : descrierea adevărată de stare. O propoziţie oarecare va fi adevărată dacă ea are loc în descrierea adevărată de stare.

Ca şi Tarski, Carnap promovează ideea după care adevărul nu poate fi formulat într-un enunţ izolat, ci pentru enunţul ca parte constitutivă a unui sistem lingvistic. De altfel, dacă aserţiunea tarskiană a fi adevărat = a fi adevărat într-un limbaj specific putea fi suspectată de convenţionalism, ce-i drept, la o interpretare superficială, Carnap face distincţia de rigoare între adevăr, adevăr logic şi adevăr factual. Referindu-se la adevărul logic, Carnap introduce în S_1 următoarea convenţie :

C. 7 : O propoziţie $\mathfrak{S}_i$ este L-adevărată într-un sistem semantic dacă şi numai dacă $\mathfrak{S}_i$ este adevărată doar în baza regulilor semantice ale sistemului, fără referire la fapte (extralingvistice) (cf. Carnap 1972, p. 53).

§ 4. L- şi F - conceptele

Definiţiile care urmează exprimă strădania lui Carnap de a delimita, într-un limbaj riguros construit cum este S_1 , adevărul logic şi cel factual, logicul şi factualul în ansamblu. Altfel spus, ele dau măsura cîştigurilor care pot

fi obişnuite prin angajarea instrumentarului semantic într-o problemă permanentă a filosofiei, la care lucrează succesiv Parmenide, Platon, Aristotel, Descartes, Hobbes, Leibniz, Hume, Kant, Hegel, Marx, Lenin , Frege şi atîţia alţii (vedeţi Pârvu 1973, p. 637).

"L-conceptele" sînt introduse de Carnap ca explicante pentru conceptele familiare vagi, ori insuficient de exacte.

L-adevărul este definit ca explicant pentru ceea ce s-a numit adevăr logic, necesar (Leibniz) sau analitic (Kant) :

Df. 9 : O propoziţie σ_i este L-adevărată (în S_1) dacă are loc în orice descriere de stare (din S_1) (cf. Carnap 1972, Df. 2-2, p. 54).

Df.1o : σ_i este L-falsă dacă $\sim\sigma_i$ este L-adevărată (idem, Df. 2-3a).

Obs.1 : Conform Df. 9-1o, σ_i este falsă dacă şi numai dacă nu are loc în nici o descriere de stare.

Obs.2 : L-falsitatea este propusă de Carnap ca explicant pentru falsitatea logică sau necesară (autocontradicţia).

Df.11 : σ_i L-implică σ_j dacă propoziţia $\sigma_i \supset \sigma_j$ este L-adevărată (idem, Df. 2-3b).

Obs. : L-implicaţia este introdusă cu titlul de explicant pentru implicaţia logică sau consecuţia logică ("entailment"). Drept pentru care (dar fără a rezulta din Df. 9 şi 11, cum ne spune Carnap la p. 55 a cărţii din care citäm mereu), σ_i L-implică σ_j dacă şi numai dacă σ_i are loc în

orice descriere de stare în care are loc σ_j .

Df. 12 : σ_i este L-echivalentă cu σ_j dacă $\sigma_i \equiv \sigma_j$ este L-adevărată (idem, Df.2-3c).

Obs. : Dată ca explicant pentru implicaţia sau deducţia logică reciprocă, L-echivalenţa revine la faptul că propoziţiile în cauză au loc în aceeaşi descriere de stare.

Df. 13 : σ_i este L-determinată dacă este sau L-adevărată sau L-falsă (Idem, Df. 2-3d).

Obs. : L-determinarea este un explicant pentru "analitic" sau "logic".

Urmează F-conceptele (conceptele factuale sau sintetice) :

Df. 14 : σ_i este L-indeterminat sau factual, dacă nu este L-determinat (idem, Df. 2-7, p. 55).

Obs. : L-indeterminarea este explicant pentru ceea ce Kant a numit caracter sintetic al judecăţilor.

Cf. Df. 13, o propoziţie este factuală dacă şi numai dacă există cel puţin o descriere de stare în care ea are loc şi cel puţin una în care nu are loc.

Df. 15 : σ_i este F-adevărat dacă este adevărată dar nu L-adevărată (idem, Df. 2-9a).

Obs. : F-adevărul este înţeles ca explicant pentru ceea ce uzual este numit adevăr factual sau sintetic (contingent), în opoziţie cu adevărul logic sau necesar.

Df. 16 : σ_i este F-fals dacă $\sim\sigma_i$ este F-adevărat (idem, Df. 2-9b).

Obs. : cf. Df.15, σ_i este F-fals dacă şi numai

dacă σ_i este fals dar nu L-fals.

Df.17 : σ_i F-implică σ_j (în S_1) dacă $\sigma_i \supset \sigma_j$ este F-adevărat (idem, Df. 2-9c).

Df.18 : σ_i este F-echivalent cu σ_j dacă $\sigma_i \equiv \sigma_j$ este F-adevărat (idem, Df.2-9d).

Obs. : Cf.Df.15, σ_i este F-echivalent cu σ_j dacă şi numai dacă σ_i este echivalent dar nu L-echivalent cu σ_j .

*

Aplicate pînă acum la propoziţii, echivalenţa şi L-echivalenţa sînt extinse de Carnap la designatori de orice gen : doi designatori sînt (L-) (F-) echivalenţi dacă "..≡ ≡ ... " - propoziţia care-i leagă este (L-) (F-) adevărată. Adică predicatorii "P" şi "Q" sînt echivalenţi dacă au loc pentru aceiaşi indivizi, iar expresiile individuale "a" şi "b" sînt echivalente dacă sînt expresii pentru unul şi acelaşi individ.

Astfel generalizată, (L-) echivalenţa este folosită în definirea identităţii de extensiune sau intensiune a designatorilor :

Df.19 : Doi designatori au aceeaşi extensiune dacă sînt echivalenţi (Carnap 1972, Df. 1-5, p. 68).

Df. 2o ; Doi designatori au aceeaşi intensiune dacă sînt L-echivalenţi (idem, Df. 5-2).

Obs. : S-au definit mai sus expresiile "au aceeaşi extensiune" şi "au aceeaşi intensiune", şi nu expresiile "extensiune" şi "intensiune" , presupuse ca atare din

primele definiţii.

§ 5. Intersubstituţia expresiilor

Am văzut dificultăţile la care se expunea metoda relaţiei de denumire cînd consimţea înlocuirea într-un context neextensional a unui nume cu alt nume aparţinînd aceleeaşi entităţi. Carnap va căuta să le prevină printr-o delimitare riguroasă a condiţiilor de intersubstituţie :

C. 8 : Dacă prin înlocuirea unei expresii (designator sau nu) care apare într-un designator cu altă expresie extensiunea designatorului nu se schimbă, cele două expresii sînt intersubstituibile în designator.

C. 9 : Dacă, printr-o astfel de substituţie, nu este afectată nici intensiunea designatorului, cele două expresii sînt I-intersubstituibile în designator (Cf. Carnap 1972, § 11, p. 92).

Df. 21 : O intrare (apariţie) a expresiei $\mathcal{U}_j$ în expresia $\mathcal{U}_i$ este (L-) intersubstituibilă cu $\mathcal{U}_j'$ dacă $\mathcal{U}_i$ este un designator (L-) echivalent cu expresia $\mathcal{U}_i'$ construită din $\mathcal{U}_i$ prin înlocuirea intrării considerate $\mathcal{U}_j$ cu $\mathcal{U}_j'$ (idem, Df. 11-1, p.93).

Df. 22 : $\mathcal{U}_j$ este (L-) intersubstituibilă cu $\mathcal{U}_j'$ în sistemul S dacă o intrare oarecare a lui $\mathcal{U}_j$ într-o propoziţie oarecare a lui S este (L-) intersubstituibilă cu $\mathcal{U}_j'$ (idem, Df. 11-1b).

Df. 23: Expresia $\mathcal{U}_i$ este extensională relativ la o enumită intrare a lui $\mathcal{U}_j$ în $\mathcal{U}_i$ (altfel spus $\mathcal{U}_j$ apare în $\mathcal{U}_i$ într-un context extensional) dacă $\mathcal{U}_i$ şi $\mathcal{U}_j$ sînt designatori

şi intrarea respectivă a lui $\mathcal{U}_j$ în $\mathcal{U}_i$ este intersubstituibilă cu o expresie echivalentă lui $\mathcal{U}_j$ (idem, Df.11-2a, p.94).

Df. 24: Expresia $\mathcal{U}_i$ este extensională dacă $\mathcal{U}_i$ este un designator şi e extensional relativ la o intrare oarecare a unui designator oarecare în $\mathcal{U}_i$ (idem, Df.11-2b).

Df. 25: Sistemul semantic S este extensional dacă orice propoziţie în S este extensională (idem, Df.11-2c).

Df.26 : Expresia $\mathcal{U}_i$ este intensională relativ la o anumită intrare a lui $\mathcal{U}_j$ în $\mathcal{U}_i$ (altfel spus $\mathcal{U}_j$ apare în $\mathcal{U}_i$ într-un context intensional) dacă $\mathcal{U}_i$ şi $\mathcal{U}_j$ sînt designatori, $\mathcal{U}_i$ nu este extensională cu privire la intrarea respectivă a lui $\mathcal{U}_j$ în $\mathcal{U}_i$ şi dacă această intrare a lui $\mathcal{U}_j$ în $\mathcal{U}_i$ este L-intersubstituibilă cu oricare expresie L-echivalentă lui $\mathcal{U}_j$. (idem, Df.11-3a, p. 94).

Df. 27: Expresia $\mathcal{U}_i$ este intensională dacă $\mathcal{U}_i$ este un designator, $\mathcal{U}_i$ este sau extensională sau intensională relativ la o intrare oarecare de designator şi dacă este intensională relativ la cel puţin o intrare a unui designator (idem, Df.11-3b).

Df. 28: Sistemul semantic S este intensional dacă orice propoziţie în S este sau extensională sau intensională şi cel puţin una este intensională (idem, Df.11-3c).

Din definiţiile enunţate rezultă, între altele, teoremele T_{1-8} , grupate în două principii de intersubstituţie (idem, § 12, pp.97-8).

Primul principiu de intersubstituţie

T 1 : Fie ...$\mathcal{U}_j$... o propoziţie extensională

relativ la o anumită intrare a designatorului $\mathcal{H}_j$ și ... $\mathcal{H}_k$ ... propoziția corespunzătoare cu o intrare a lui $\mathcal{H}_k$ în locul lui $\mathcal{H}_j$. Dacă $\mathcal{H}_j$ și $\mathcal{H}_k$ sînt echivalente, atunci $\mathcal{H}_j$ din ... $\mathcal{H}_j$ .... este <u>intersubstituibilă</u> cu $\mathcal{H}_k$.

<u>T 2</u> : În aceleași condiții (de la T_1), $(\mathcal{H}_j \equiv \mathcal{H}_k) \supset (.. \mathcal{H}_j ... \equiv .. \mathcal{H}_k ..)$ este adevărată.

<u>T 3</u> : Dacă S conține, variabile, să zicem "u" și "v", în locul cărora pot fi substituite $\mathcal{H}_j$ și $\mathcal{H}_k$, atunci "(u) (v) $(u \equiv v) \supset (... u ... \equiv ... v ...)$" este adevărată (în S).

Al doilea principiu de intersubstituție

<u>T 4</u> : Fie ... $\mathcal{H}_j$ ... o propoziție (în S) care este sau extensională sau intensională relativ la o anumită intrare a designatorului $\mathcal{H}_j$ și .. $\mathcal{H}_k$ ... o propoziție corespunzătoare lui $\mathcal{H}_k$. Dacă $\mathcal{H}_j$ și $\mathcal{H}_k$ sînt L-echivalente, atunci intrarea respectivă a lui $\mathcal{H}_j$ în ... $\mathcal{H}_j$ .... este L-intersubstituibilă și deci intersubstituibilă cu $\mathcal{H}_k$ (în S).

Introducînd în locul lui " ... $\equiv$ ... " semnul modal "... $\equiv\!\!\!|$ ... " (abreviere pentru N (... $\equiv$ ...)), vom obține formulări analoage lui T_{2-3} :

<u>T 5</u> : "$(\mathcal{H}_j \equiv \mathcal{H}_k) \supset (.. \mathcal{H}_j ... \equiv .. \mathcal{H}_k ...)$" este adevărat.

<u>T 6</u> : "(u) (v) $(u \equiv v) \supset (... u ... \equiv ... v ...)$" este adevărat.

<u>T 7</u> : Într-un sistem extensional expresiile (L-) echivalente sînt (L-) intersubstituibile.

T 8 : Într-un sistem intensional expresiile (L-) echivalente sînt (L-) intersubstituibile, cu excepţia cazului în care ele apar într-un context intensional.

§ 6. Izomorfism intensional

Conceptul de "structură intensională" este introdus de Carnap, în analogie cu conceptele de sinonimie discutate de Langford, Quine şi Lewis, pentru analiza propoziţiilor de opinie şi pentru rezolvarea paradoxului analizei".

C 1o : Dacă două propoziţii sînt construite în acelaşi mod din designatori (sau matrice-designatori) astfel că oricare doi designatori care-şi corespund sînt L-echivalenţi, atunci spunem că cele două propoziţii sînt intensional-izomorfe sau că au aceeaşi structură intensională (Carnap 1972, p. 1o2).

Ex. : expresiile "2+5" şi "II sum V";

Fie acum propoziţia de forma "John crede că D". Ea nu este nici extensională şi nici intensională relativ la propoziţia subordonată "D". Dacă înlocuim propoziţia subordonată "D" prin altă propoziţie "D'" L-echivalentă cu ea, s-ar putea ca propoziţia întreagă să-şi schimbe valoarea logică.

După Carnap, propoziţia considerată îşi va menţine valoarea logică atunci cînd propoziţiile "John crede D" şi "John crede D'" au aceeaşi structură intensională. Ea va fi interpretată (în S) prin următoarea propoziţie :

C 11 : "Există o propoziţie $\mathfrak{S}_i$ într-un sistem semantic S' astfel că :

a) $\mathfrak{S}_i$ în S' este intensional-izomorf cu "D" în S;

b) John este dispus să dea răspunsul afirmativ la σ_i ca o propoziţie a lui S'" (idem, 15-1, p. 108).

O interpretare analogă este propusă de Carnap, ca un prim pas spre soluţionarea completă, în cazul propoziţiilor care conţin termeni psihologici despre cunoaştere, îndoială, frică, speranţă, uimire etc. - propoziţiile despre "atitudini" (B.Russell) sau despre "atitudini epistemice" (C.I.Ducasse).

Desigur, cum recunoaşte însuşi Carnap, interpretarea propusă este doar aproximaţia unei soluţii ; s-o acceptăm ca un punct de referinţă în ceea ce se conturează astăzi ca "logică epistemică".

Cît priveşte paradoxul analizei, el a fost formulat de G. E.Moore şi discutat de C.H.Langfred, M.Block şi M.White. După Langford, el denunţă următoarea situaţie :

"Dacă expresia verbală care reprezintă ceea ce este analizat (analysandum) are acelaşi înţeles ca şi expresia verbală care reprezintă expresia care analizează (analysans), atunci analiza stabileşte o simplă identitate şi este trivială ; dar dacă cele două expresii verbale nu au acelaşi înţeles, analiza este incorectă" (The Notion of Analysis in Moore's Philosophy" , 1942, cit. după Carnap 1972, p. 109).

După Carnap, analiza nu este "pleonastică" în măsura în care cei doi termeni analysandum şi analysans au structuri intensionale neizomorfe. În exemplul "Conceptul Frate este identic cu conceptul Născut din Acelaşi Părinţi", cele două expresii diferă prin structura intensională, în ciuda identitităţii de intensiune. Şi aceasta în sensul în care ad-

mite Langford că analizantul este mai structurat decît analizatul.

§ 7. Reducerea entităţilor abstracte. Intensionalismul şi neutralismul.

Metoda extensiunii şi intensiunii este destinată, în concepţia lui Carnap, să rezolve orice fel de paradox semantic, prin evitarea dedublării entităţilor în nume pentru clasă şi nume pentru proprietate.

*

Reducerea intensiunii la extensiune, sau pur şi simplu neglijarea intensiunii, este, cum se ştie, "păcatul originar" al logicii formale moderne. E firesc, deci, ca R. Carnap să califice această alternativă de evitare a paralelismului clasă-proprietate ca dificilă, dacă nu inabordabilă. Totuşi admite, în principiu, definirea pe bază de clase a anumitor entităţi izomorfe proprietăţilor. Între clasele de L-echivalenţă ale designatorilor din S (definite drept clase ale tuturor designatorilor din S L-echivalenţi cu aceştia) şi intensiunile exprimabile în S există o corespondenţă biunivocă. Clasa de L-echivalenţă a unui designator în S poate fi luată, ca atare, drept intensiunea designatorului, sau, cel puţin, reprezentantul acesteia. Conceptul însuşi de L-echivalenţă apare ca analog al conceptului de echisemnificaţie (Russell) sau de sinonimie (Quine).

*

În reducerea extensiunii la intensiune Carnap

mite Langford că analizantul este mai structurat decît analiza_tul.

§ 7. Reducerea entităţilor abstracte. Intensionalismul şi neutralismul.

Metoda extensiunii şi intensiunii este destinată, în concepţia lui Carnap, să rezolve orice fel de paradox semantic, prin evitarea dedublării entităţilor în nume pentru clasă şi nume pentru proprietate.

*

Reducerea intensiunii la extensiune, sau pur şi simplu neglijarea intensiunii, este, cum se ştie, "păcatul originar" al logicii formale moderne. E firesc, deci, ca R. Carnap să califice această alternativă de evitare a paralelismului clasă-proprietate ca dificilă, dacă nu inabordabilă. Totuşi admite, în principiu, definirea pe bază de clase a anumitor entităţi izomorfe proprietăţilor. Între clasele de L-echivalenţă ale designatorilor din S (definite drept clase ale tuturor designatorilor din S L-echivalenţi cu aceştia) şi intensiunile exprimabile în S există o corespondenţă biunivocă. Clasa de L-echivalenţă a unui designator în S poate fi luată, ca atare, drept intensiunea designatorului, sau, cel puţin, reprezentantul acesteia. Conceptul însuşi de L-echivalenţă apare ca analog al conceptului de echisemnificaţie (Russell) sau de sinonimie (Quine).

*

În reducerea extensiunii la intensiune Carnap

recurge la conceptul de L-determinabilitate.

Df. 29 : Un designator este L-determinat în S dacă şi numai dacă extensiunea lui poate fi determinată numai pe baza regulilor semantice ale lui S, fără referire la fapte (Carnap 1972, 17-1, p. 117).

Obs. : Un designator este L-determinat în S dacă şi numai dacă este L-echivalent cu un designator ce nu conţine decît semne logice (idem, 21-8, p. 137).

T 9 : Dacă un designator este L-determinat, atunci designatorii L-echivalenţi cu acesta sînt de asemenea L-determinaţi (idem, 22-2, p. 138).

Df. 30 : Intensiunea comună a designatorilor L-echivalenţi cu un designator L-determinat se numeşte intensiune-L-determinată (p. 139).

Iată acum reducerea extensiunii la intensiune :

Df. 31 : Extensiunea unui designator este acea intensiune L-determinată care este echivalentă cu intensiunea designatorului (23-1, p. 141).

Într-un mod mai general :

Df. 32 : Extensiunea unei intensiuni date este acea intensiune L-determinată care este echivalentă cu intensiunea dată (23-2, p. 142).

Pentru cazul predicatorilor, definiţia va fi particularizată după cum urmează :

Df. 33 : "Clasa f" este "proprietatea L-determinată echivalentă cu proprietate f" (p. 199).

Carnap face aluzie şi la alte metode de reducere a extensiunii la intensiune, ca de pildă definirea contextuală a expresiilor de clasă pe baza expresiilor de proprietate, realizată de B.Russell în 1908 ("Mathematical Logic as Based on the Theory of Types") şi folosită în construcţia, împreună cu Whitehead, a sistemului din Principia Mathematica (ed. I-a, vol. I, 1910, p. 71 sq şi 187 sq).

Reducerea entităţilor prin definirea claselor în funcţie de proprietăţi este respinsă de Quine în principiu. Ca nominalist el nici nu mai pune problema reducerii, întrucît entităţile intensionale sînt eliminate din limbajul teoriei. Atît cît sînt admise, entităţile (abstracte) extensionale sînt considerate mai puţin obscure decît cele intensionale şi deci ireductibile la acestea.

*

O a treia alternativă adoptată de Carnap pentru reducerea entităţilor este introducerea metalimbajului "neutru" M.

Cum sistemele-obiect S_1 şi S_2 promovează un singur gen de expresii pentru proprietăţi şi pentru clase (ceea ce nu se întîmplă, de pildă, la Russell), introducerea metalimbajului M' elimină chiar şi dedublarea aparentă (din metalimbajul M) a entităţilor.

Se convine, în consecinţă, asupra următoarelor :

C. 12 : O propoziţie care afirmă identitatea extensiunilor în M se traduce în M' ca o propoziţie care afirmă echivalenţa unor entităţi neutre (Carnap 1972, 34-8, p. 209).

C. 13 : O propoziţie care afirmă identitatea intensiunilor în M se traduce în M' ca o propoziţie care afirmă L-echivalenţa unor entităţi neutre (idem, 34-9).

Ex. : "Om" este echivalent cu "Biped fără pene" şi L-echivalent cu "Animal Raţional".

Introducerea în M' a relaţiilor semantice de desemnare şi L-desemnare a expresiilor şi entităţilor neutre permite traducerea întregii semantici a unui sistem (S_1 de exemplu) din M în M' şi dă contur, totodată, la ceea ce Carnap înclină să numească "forma neutră a metodei extensiunii şi intensiunii" sau "metoda neutră a echivalenţei şi L-echivalenţei" sau, încă, "metoda (neutră) a desemnării şi L-desemnării" (Carnap 1972, p. 223).

§ 8. Metoda semantică a lui C.I.Lewis

Faţă de cuplul extensiune-intensiune (semnificaţie-sens), cu care operează Frege, Church şi Carnap, C.I.Lewis promovează un trio de concepte :

Denotaţia (extensiunea) unui termen va fi clasa lucrurilor actuale (existente) la care termenul este corect aplicat.

Comprehensiunea va fi clasa lucrurilor consistent inteligibile la care termenul ar putea fi aplicat corect.

Conotaţia (intensiunea) termenului va fi delimitată de către definiţiile corecte ale acestuia (C.I.Lewis, "The modes of meaning" , 1943-4 ; după Carnap 1972, p. 111).

Prin felul în care defineşte cele trei concepte, logicianul american pare să promoveze diviziunea lui A.von Meinong din Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psycho-

logie (1904) :

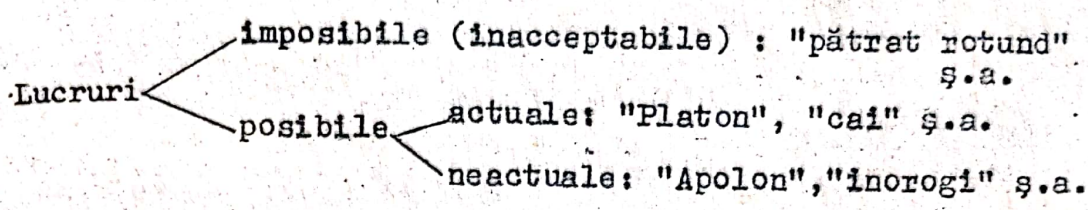

O dată cu realismul (platonismul) acestei concepţii, criticat încă de Russell, Carnap denunţă complicarea inutilă a limbajului şi a analizei sale semantice. Drept pentru care propune unificarea celor trei "moduri" ale semnificaţiei predicatorilor şi expresiilor individuale.

În loc de "(Unii) cai sînt obiecte actuale" Carnap afirmă "Predicatorul cal nu este vid" ; în loc de "Inorogii nu sînt obiecte posibile".-"Predicatorul inorog este F-vid, dar nu L-vid" ; în loc de "Pătratele rotunde sînt obiecte imposibile" - "Predicatorul pătrat rotund este L-vid".

Similar, în loc de "Calul lui Alexandru este obiect actual", Carnap formulează "Descripţia calul lui Alexandru nu este vidă" , în loc de "Inorogul lui Alexandru este un obiect neactual dar posibil" - "Descripţia inorogul lui Alexandru este F-vidă" ; iar în loc de "Pătratul rotund al lui Alexandru este un obiect imposibil" - "Descripţia patratul rotund al lui Alexandru este L-vidă" (Carnap 1972, p. 113).

§ 9. Concluzii asupra metodei de analiză semantică a lui R.Carnap.

Metoda semantică a intensiunii şi extensiunii este dezvoltată de Carnap cu intenţia prevenirii dificultăţilor din celelalte metode de analiză a semnificaţiei în limbaj.

logie (1904) :

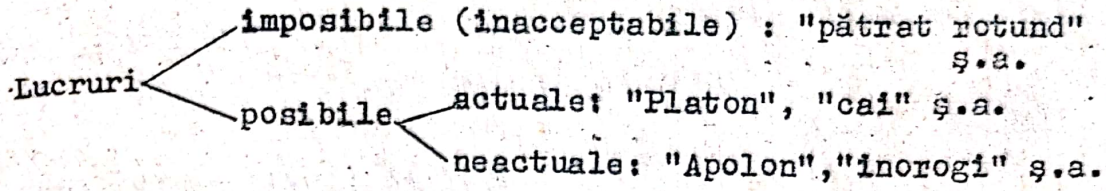

O dată cu realismul (platonismul) acestei concepţii, criticat încă de Russell, Carnap denunţă complicarea inutilă a limbajului şi a analizei sale semantice. Drept pentru care propune unificarea celor trei "moduri" ale semnificaţiei predicatorilor şi expresiilor individuale.

În loc de "(Unii) cai sînt obiecte actuale" Carnap afirmă "Predicatorul cal nu este vid" ; în loc de "Inorogii nu sînt obiecte posibile".-"Predicatorul inorog este F-vid, dar nu L-vid" ; în loc de "Pătratele rotunde sînt obiecte imposibile" - "Predicatorul pătrat rotund este L-vid".

Similar, în loc de "Calul lui Alexandru este obiect actual", Carnap formulează "Descripţia calul lui Alexandru nu este vidă" , în loc de "Inorogul lui Alexandru este un obiect neactual dar posibil" - "Descripţia inorogul lui Alexandru este F-vidă" ; iar în loc de "Pătratul rotund al lui Alexandru este un obiect imposibil" - "Descripţia patratul rotund al lui Alexandru este L-vidă" (Carnap 1972, p. 113).

§ 9. Concluzii asupra metodei de analiză semantică a lui R.Carnap.

Metoda semantică a intensiunii şi extensiunii este dezvoltată de Carnap cu intenţia prevenirii dificultăţilor din celelalte metode de analiză a semnificaţiei în limbaj.

În concluzii la "Semnificaţie şi necesitate" Carnap precizează astfel obiectivul metodei sale :

"Se pot distinge două operaţii în raport cu o propoziţie (declarativă) şi părţile acesteia.

Prima operaţie este analiza expresiei cu scopul de a o înţelege, de a sesiza semnificaţia ei. Această operaţie este logică sau semantică, în forma sa tehnică, ea se bazează pe regulile semantice privind expresia dată.

A doua operaţie constă în investigaţii privind situaţia factuală la care se referă expresia dată. Scopul ei este stabilirea adevărului factual. Această operaţie nu este de natură pur logică, ci empirică.

Putem distinge în expresia dată două laturi sau doi factori în raport cu aceste două operaţii.

Primul factor îl constituie acea latură a expresiei pe care o putem stabili doar pe baza primei operaţii, adică pe baza înţelegerii sale, fără să apelăm la o cunoaştere factuală. Aceasta este ceea ce numim de obicem înţelesul sau semnificaţia expresiei. În cadrul metodei noastre, semnificaţia este explicată prin conceptul tehnic de intensiune.

Al doilea factor este stabilit prin intermediul ambelor operaţii luate împreună. Cunoscînd semnificaţia expresiei, descoperim printr-o cercetare a faptelor unde se aplică ea, dacă în genere ea se aplică undeva - în starea actuală a lumii. Acest factor este explicat în cadrul metodei noastre prin conceptul tehnic de extensiune.

Prin urmare, pentru fiecare expresie pe care o putem înţelege, se pune problema semnificaţiei şi problema aplicării sale reale ; în consecinţă, expresia are în primul rînd o intensiune iar în cel de al doilea rînd o extensiune" (Carnap 1972, pp. 262-3 ; subl.ns., P.I.).

Din cele consemnate reiese că metoda lui Carnap trasează o distincţie fundamentală între semnificaţia (înţelesul) expresiei şi aplicarea acesteia la o entitate reală. Postulînd o asemenea "închidere la bază" (G.Enescu) a sistemului semantic, Carnap pune însă sub semnul întrebării carac-

terul semantic al analizei semnificaţiei independent de angajamentul ontologic al expresiei în cauză.

Distincţia este instituită de Carnap în intenţia de a nu mai considera expresia din limbaj ca nume al unuia şi numai al unuia din cei doi factori semantici puşi în joc de metoda relaţiei de denumire: sens şi semnificaţie, sau proprietate şi clasă, sau conotaţie şi denotaţie, sau înţeles şi referinţă, etc. Metoda extensiunii şi intensiunii n-ar mai presupune o dedublare a expresiilor corespunzător proprietăţii şi claselor, ci doar o dedublare convenabilă a modurilor de exprimare.

De fapt, în limbajul-obiect simbolic problema unificării expresiilor se rezolvă simplu. În S_1 şi S_2 Carnap introduce un singur gen de expresii pentru predicatori. Dualitatea se păstrează în planul limbajului cuvintelor luat ca metalimbaj al limbajului-obiect. Carnap face apel în acest caz la un metalimbaj neutru, în care, traducîndu-se distincţiile anterioare, se foloseşte totuşi o singură expresie, "Om" de pildă, în locul dubletului de expresii "clasa Om" şi "proprietatea Om".

Impresia unui regres al problemei este frapantă şi criticii lui Carnap nu au putut trece cu vederea acest artificiu.

Cu ce preţ unifică Carnap entităţile limbajului ?

1) În primul rînd intră în cauză "principiul intensionalităţii". Acest principiu este propus de Carnap ca substituent al principiului extensionalităţii. Două concepte sînt, după Carnap, identice dacă şi numai dacă obiectele care exemplifică pe primul exemplifică şi pe al doilea, în mod necesar,

terul semantic al analizei semnificaţiei independent de angajamentul ontologic al expresiei în cauză.

Distincţia este instituită de Carnap în intenţia de a nu mai considera expresia din limbaj ca nume al unuia şi numai al unuia din cei doi factori semantici puşi în joc de metoda relaţiei de denumire: sens şi semnificaţie, sau proprietate şi clasă, sau conotaţie şi denotaţie, sau înţeles şi referinţă, etc. Metoda extensiunii şi intensiunii n-ar mai presupune o dedublare a expresiilor corespunzător proprietăţii şi claselor, ci doar o dedublare convenabilă a modurilor de exprimare.

De fapt, în limbajul-obiect simbolic problema unificării expresiilor se rezolvă simplu. În S_1 şi S_2 Carnap introduce un singur gen de expresii pentru predicatori. Dualitatea se păstrează în planul limbajului cuvintelor luat ca metalimbaj al limbajului-obiect. Carnap face apel în acest caz la un metalimbaj neutru, în care, traducîndu-se distincţiile anterioare, se foloseşte totuşi o singură expresie, "Om" de pildă, în locul dubletului de expresii "clasa Om" şi "proprietatea Om".

Impresia unui regres al problemei este frapantă şi criticii lui Carnap nu au putut trece cu vederea acest artificiu.

Cu ce preţ unifică Carnap entităţile limbajului ?

1) In primul rînd intră în cauză "principiul intensionalităţii". Acest principiu este propus de Carnap ca substituent al principiului extensionalităţii. Două concepte sînt, după Carnap, identice dacă şi numai dacă obiectele care exemplifică pe primul exemplifică şi pe al doilea, în mod necesar,

Scanned with OKEN Scanner

şi reciproc :

$$(\phi = \psi) \equiv (x)(\phi x \prec\!\succ \psi x),$$

sau :

$$(\phi = \psi) \equiv \Box(x)(\phi x \equiv \psi x)$$

(W. van O.Quine, "Carnap's Views on Ontology" , 1951), sau :

$(\phi = \psi) \equiv$"$(x)(\phi x \equiv \psi x)$"este L-adevărat,

sau încă : $(\phi = \psi) \equiv$"$(x)(\phi x \equiv \psi x)$" este un enunţ analitic.

De exemplu : conceptul Celibatar şi conceptul Necăsătorit.

Două fraze vor exprima aceeaşi propoziţie atunci cînd sînt L-echivalente şi intensional-izomorfe.

Acest criteriu, propus în locul criteriului de identificare a propoziţiilor prin interdeductibilitate (Anderson) sau prin sinonimie (Russell), rezolvă în parte problema substituţiei în contextele enunţurilor de credinţă (epistemice). El face, însă, apel la noţiunea de L-echivalenţă care este confruntabilă cu aceleaşi dificultăţi ca şi sinonimia sau analiticitatea... Cu excepţia cazului în care este promovată într-un limbaj artificial, dar interesul unui astfel de limbaj pentru elucidarea structurii limbajului natural rămîne de demonstrat... (Gochet 1972, p. 177).

Drept pentru care Gochet revine la extensionalism în formularea criteriului de identitate propoziţională. Dar nu la principiul general al extensionalităţii :

$(A)(B)(f)\ [\ A \equiv B\ .\supset .\ f(A) \equiv f(B)\ ]$ (acceptabil doar în domeniul matematicii), şi nici la principiul verifuncţionalităţii :

$(p)(q)(f)\ [p \equiv q\ .\supset.\ f(p) \equiv f(q)\ ]$, (un caz

particularal primului), ci la principiul izomorfismului extensional.

Adoptarea clauzei de izomorfism este suficientă, după autorul belgian, pentru a împiedica reducerea coextensivităţii la echivalenţă materială, respectiv a extensionalităţii la verifuncţionalitate - un caz, doar, al acesteia (Gochet, op.cit., p. 177-8o).

Un asemenea criteriu de identitate propoziţională propune şi E.J.Lemmon ("Sentences, Statements and Propositions" , 1966) :

"Fie S(a) o frază conţinînd expresia a vizînd un referent unic şi T(b) o frază conţinînd expresia b vizînd un referent unic.

Pentru o expresie oarecare e,care vizează un referent unic,să desemnăm prin rc(e) referinţa lui e în contextul c.

Vom spune că S(a) în c_1 este utilizată pentru a formula acelaşi enunţ ca şi utilizarea lui T(b) în C_2 dacă şi numai dacă $rc_1(a) = rc_2(b)$ şi dacă pentru orice x, S(x) dacă şi numai dacă T(x)".

Criteriul este extins şi la enunţurile predicative n- are de forma $S(a_1,...,a_x)$.

În general, două fraze atomare exprimă acelaşi enunţ (sau, dacă vreţi, două enunţuri sînt identice) cînd expresiile lor referenţiale sînt coreferenţiale iar expresiile predicative sînt coextensive (Gochet 1972, p. 184).

O altă versiune a criteriului de izomorfism extensional este propus de M.Mleziva ("Problema fakt v logicke semantice" , 1969) în termenii echivalentei tari (cf. idem,

p. 188).

2) In al doilea rînd, intră în cauză "principiul neutralismului".

Deja desfăşurarea analizei semantice în cadrele unor limbaje - obiect construite evasisimbolic pare insidioasă în măsura în care ea ar trebui să se consume la "intrările" şi "ieşirile" acestuia, adică la introducerea variabilelor şi la interpretarea expresiilor.

Angajarea unui meta-metalimbaj (neutru) M' al metalimbajului M este provocatoare şi simptomatică, însă, pentru orice tenativă de închidere la bază a sistemului semantic. E ca şi cum întreaga grijă a semanticianului ar fi găsirea unei interpretări adecvate într-un domeniu de realitate pentru sistemul construit şi nu construirea adecvată a sistemului la un domeniu de realitate.

Aceasta ca obiecţie de principiu, căci altminteri întreaga construcţie se sprijină pe distincţia, greu de acceptat în maniera tranşantă în care o prezintă Carnap, dintre concepte şi L-concepte ("adevăr" şi "L-adevăr", "echivalenţă" şi "L-echivalenţă" , "determinare" şi "L-determinare", "desemnare" şi "L-desemnare" etc.). Fără a diminua prin nimic aportul considerabil al lui Carnap în semantica logică şi în epistemologia adiacentă acesteia, considerăm că, cel puţin într-o anumită măsură, dificultatea problemelor este transferată. Indiferent că obiecţia vine din perspectiva unei epistemologii holiste (cum apreciază S.Pârvu cazul criticii lui Quine la adresa lui Carnap - Pârvu 1973, p. 638) sau a unei epistemologii pe deplin dialective, rămîne, credem, un adevăr acceptat că, asemenea "materiei" şi "formei" în "substanţa" lui Aristotel,

"analiticul" şi "sinteticul", "logicul" şi "factualul" , "extensionalul" şi "intensionalul" sînt aspecte-limită ale faptului de cunoaştere şi că o separaţie absolută a acestora nu poate subzista nici măcar în limbajul formalizat, dacă acesta nu vrea să-şi suspende funcţiunea semantică.

*

Acceptînd că atît extensiunea cît şi intensiunea privesc aplicarea expresiei la realitate, se impune să luăm în discuţie o observaţie făcută la Df. 4. Care este semnificaţia (referinţa) enunţului (frazei) ?

In Introduction to Semantics (1942), Carnap o identifică cu propoziţia, pentru ca în Meaning and Necessity (1947), reformulînd întrebarea pentru propoziţie, Carnap să revină la poziţia lui Frege şi Church : semnificaţia propoziţiei este valoarea de adevăr a acesteia.

In "Are there Propositions ?" (193o-1), G.Ryle consideră că referinţa enunţului (frazei) este faptul căreia el corespunde cînd este adevărat. Ca atare, el asimilează enunţul fals unui fals enunţ (fără referinţă).

O a treia soluţie este propusă de E.Benveniste ("Structure et Analyse") şi mai recent de către F.Rivetti Barbo ("Sense, denotation in the Context of Sentences", 1965). Referinţa enunţurilor este dată de indivizii (sau clasele) de care vorbesc acestea şi în funcţie de care ele sînt adevărate sau false.

Dupa Gochet, toate soluţiile sînt parţiale. Dacă răspundem cu Ryle că referinţa enunţului este faptul, nu putem explica cum pot avea enunţurile false aceeaşi semnificaţie ca

şi enunţurile adevărate. Dacă reducem referinţa la valoarea de adevăr a enunţului, sîntem constrînşi să conferim o referinţă diferită enunţului adevărat şi corespunzătorului său fals. Spunînd că referinţa este acoperită de lucrurile pe care le denotă argumentele enunţului, înţelegem cum au aceeaşi semnificaţie enunţurile adevărate şi enunţurile false. Dar referinţa este o parte a semnificaţiei, alături de sens, care şi el pare a fi independent de valoarea de adevăr.

Punctul de vedere împărtăşit de Gochet este maximal. Semnificaţia enunţului trebuie înţeleasă multidimensional. Variabilele şi cuantificatorii sînt suportul referinţei. Sensul se concentrează asupra funcţiilor propoziţionale sau predicatelor. Diferenţa dintre enunţurile contradictorii este dată de functorul monar (afirmaţia sau negaţia) şi el este purtătorul adevărului enunţului. Corijîndu-l pe Quine, Gochet conchide că predicatele sînt sincategorematice doar prin referinţă ; ele sînt categorematice prin sens (op.cit., p. 159).

Discuţia rămîne deschisă în contextul analizei factorilor de ordin sintactic şi pragmatic care contribuie la semnificaţia enunţurilor.

În studiul introductiv pe care-l semnează la Carnap 1972, Gh.Enescu adoptă un punct de vedere apropiat, pe care-l propune ca modificare a metodei "relaţiei de denumire" a lui Frege (autorul român o numeşte metodă "naturală" , în speranţa că ea concordă cu modul de gîndire obişnuit) :

1) Semnificaţia propoziţiei (declarative = $_{df}$ entitatea (entităţile) despre care se asertează.

Ex. : "Craiova se află în Oltenia" asertează des-

pre oraşul Craiova, "2 × 2 = 4" asertează despre operaţia 2 × 2 etc.

2) Sensul propoziţiei (declarative) $=_{df}$ judecata ("aserţiunea") cuprinsă de propoziţie.

3) Dacă sensului propoziţiei îi corespunde semnificaţia pretinsă ("definită") , atunci propoziţia este adevărată.

Ex. : Entitatea numită "Craiova" despre care se asertează (sensul) că "se află în Oltenia" există.

4) Dacă sensului propoziţiei nu-i corespunde semnificaţia pretinsă, atunci propoziţia este falsă.

Ex. : Nu există entitatea 2 despre care să fie adevărată judecata "2 > 4".

5) Adevărul şi falsul sînt relaţii între sensul şi semnificaţia propoziţiilor (declarative).

Etc. (vedeţi Gh.Enescu : "Rudolf Carnap - filosof şi logician" în Carnap 1972, pp. 33 sq).

Punctul de vedere al profesorului Enescu este precizat de altfel încă în studiul din 1968, citat pe parcurs, unde semantica logică este legată de răspunsurile date primelor trei din cele cinci întrebări pe care le pune analiza unei expresii :

a) la ce se referă (desemnează ?) , care este semnificaţia ei ? - dimensiunea semantică ;

b) din ce punct de vedere desemnează obiectul ? (care este sensul ei ?) - dimensiunea semantică, de asemenea ;

c) ce vrea să spună despre obiect ? (care este in-

pre oraşul Craiova, "2 × 2 = 4" asertează despre operaţia 2 × 2 etc.

2) Sensul propoziţiei (declarative) $=_{df}$ judecata ("aserţiunea") cuprinsă de propoziţie.

3) Dacă sensului propoziţiei îi corespunde semnificaţia pretinsă ("definită") , atunci propoziţia este adevărată.

Ex. : Entitatea numită "Craiova" despre care se asertează (sensul) că "se află în Oltenia" există.

4) Dacă sensului propoziţiei nu-i corespunde semnificaţia pretinsă, atunci propoziţia este falsă.

Ex. : Nu există entitatea 2 despre care să fie adevărată judecata "2>4".

5) Adevărul şi falsul sînt relaţii între sensul şi ificaţia propoziţiilor (declarative).

Etc. (vedeţi Gh.Enescu : "Rudolf Carnap - filosof şi logician" în Carnap 1972, pp. 33 sq).

Punctul de vedere al profesorului Enescu este precizat de altfel încă în studiul din 1968, citat pe parcurs, unde semantica logică este legată de răspunsurile date primelor trei din cele cinci întrebări pe care le pune analiza unei expresii :

a) la ce se referă (desemnează ?) , care este semnificaţia ei ? - dimensiunea semantică ;

b) din ce punct de vedere desemnează obiectul ? (care este sensul ei ?) - dimensiunea semantică, de asemenea ;

c) ce vrea să spună despre obiect ? (care este in-

formaţia pe care o transmite ?) - dimensiunea logică ;

d) care este scopul ei ? - dimensiunea pragmatică ;

e) care este structura expresiei ? - dimensiunea sintactică (Enescu 1968, p. 163).

N-avem decît să punem "referinţă" în loc de "semnificaţie" şi să extindem pe acesta din urmă la toate dimensiunile semnalate şi vom avea pentru cele ce urmează un punct de referinţă în analiza factorilor semnificaţiei.

*

Metoda intensiunii şi extensiunii este încercată de Carnap la fundamentarea logicii modale. Sarcina pe care şi-o asumă aici este de a găsi în L-conceptele semantice explicanţi pentru conceptele "vagi" asupra modalităţilor din limbajul obişnuit şi din logica tradiţională.

Traducerea este dată în tabelul care urmează :

CELE ŞASE MODALITĂŢI

Proprietatea modală a unei judecăţi	Cu „N"	Cu „◇"	Proprietatea semantică a unei propoziţii
Necesar	Np	$\sim \Diamond \sim p$	L-adevărat
Imposibil	$N \sim p$	$\sim \Diamond p$	L-fals
Contingent	$\sim Np \cdot \sim N \sim p$	$\Diamond \sim p \cdot \Diamond p$	Factual
Non-necesar	$\sim Np$	$\Diamond \sim p$	Non-L-adevărat
Posibil	$\sim N \sim p$	$\Diamond p$	Non-L-fals
Non-contingent	$Np \vee N \sim p$	$\sim \Diamond \sim p \vee \sim \Diamond p$	L-determinat

Clasificarea modalităţilor (necesar-imposibil-contingent) este pusă în analogie cu clasificarea enunţurilor (propoziţiilor) în L-adevărate, L-false şi factuale. Atît doar că numărul propoziţiilor L-adevărate poate fi şi este în fapt

infinit, cîtă vreme, după Carnap, există o singură propoziţie necesară (în stil fregean-platonist, Carnap spune de fapt "judecată" invariantului propoziţiilor echivalente), toate propoziţiile L-adevărate fiind echivalente între ele şi avînd ca atare aceeaşi intensiune. La fel va exista o singură propoziţie imposibilă, deoarece toate propoziţiile L-false sînt L-echivalente.

Această concluzie paradoxală poate fi preîntîmpinată, după Carnap, prin alegerea unui criteriu de identitate propoziţională mai tare decît criteriul L-echivalenţei, izomorfismul intensional de pildă.

Acceptînd amendamentul propus, facem observaţia că traducerea alethologică (în termeni de adevăr) a modalităţilor nu exprimă o interpretare a acestora în sensul semantic al termenului. Se reformulează doar (dacă vreţi se formulează) sarcinile deciziei semantice a propoziţiei modale. Spunînd că "N(...)" este adevărată dacă şi numai dacă "(...)" este L-adevărată, precizez sarcina verificării lui "(...)" în orice descriere de stare. Tot aşa cum condiţionez în logica timpului adevărul aceluiaşi enunţ "N(...)" de "realizarea actuală" a lui "(...)" în orice timp (cf. Rescher-Urquhart 1971, p. 5).

Un continuator prestigios al lui Carnap în tranşarea semantică a modalităţilor este logicianul finlandez J.Hintikka, care în Models for Modalities (1969) elaborează aşa-numita semantică a lumilor posibile. Este o dezvoltare a semanticii descrierilor de stare elaborată de Carnap. Lumea posibilă, de sorginte leibniziană, este modelul unei propoziţii şi în funcţie de ea pot fi introduse modalităţile, în stilul în care opera în acest sens conceptul semantic de adevăr

(Carnap) sau de realizare temporală (Rescher) (cf. pentru aplicarea la modalităţi şi la contexte epistemice a acestei teorii semantice Hintikka 1969, şi Botezatu 1973 "Semantica în acţiune").

*

În legătură cu specificul şi valoarea metodei lui Carnap de analiză semantică poate că cea mai sugestivă apreciere este cea din concluziile autorului la Semnificaţie şi necesitate :

"Spre deosebire de enunţurile logice, metodele nu sînt niciodată definitive. Pentru orice metodă de analiză semantică pe care ar presupune-o cineva, se vor găsi îmbunătăţiri aduse de altcineva, adică modificări pe care acesta din urmă şi mulţi alţi autori le consideră preferabile. Lucrul acesta este valabil pentru metoda pe care am propus-o aici, în aceeaşi măsură ca şi pentru altele" (Carnap 1972, p. 264).

Dacă consimţim la redefinirea extensiunii şi intensiunii deopotrivă în legătură cu aplicarea expresiei la realitatea extralingvistică, atunci metoda lui Carnap ne va apare ca o continuare a metodei lui Frege, o extindere şi o elaborare tehnică a instrumentarului conceptual în funcţie de cele mai diverse aspecte ale analizei semantice.

Să înţelegem obiecţiile pe care le-am invocat în cursul expunerii, în consens cu luările de poziţie de dată recentă din literatura de specialitate, în perspectiva obiectivului general prea absolut sau prea tranşant formulat de către autor, şi să reţinem în schimb construcţia lui Carnap ca sistem de referinţă pentru semantica logică şi pentru aplicaţiile acesteia în logică şi ştiinţă. În sprijinul acestui îndemn vin aprecierile unuia din cei mai străluciţi creatori în

domeniu : "o mare parte din lucrările recente în semantică este, în ciuda aparenţelor, un rezultat al ideilor lui Carnap sau constă din încercări de a rezolva importantele probleme ridicate de Carnap în semantică. Lui Carnap i se datoreşte deci o mare parte din creditul acordat contribuţiilor succesorilor săi" (Hintikka 1972, p. 5).

§ 1o. Dezvoltarea semanticii carnapiene de către J.Hintikka.

În "Retrospectiva" din care am citat mai sus, logicianul finlandez Jaakko Hintikka argumentează următoarele idei apreciative relativ la semantica lui Carnap :

1) "dihotomia strictă între extensiune şi intensiune este un cadru mult prea restrîns pentru o semantică realistă" ;

2) în schimb,"propriile idei ale lui Carnap pot fi lesne extinse spre a lărgi în mod esenţial acest cadru" (loc. cit., p. 7).

Se consideră, în consecinţă, că Rudolf Carnap "nu a fost ultimul mohican al semanticii fregeene, bazată pe contrastul extensiune-intensiune, ci mai degrabă primul şi cel mai de frunte herald al unei noi epoci, a semanticii lumilor posibile" (ibidem).

La acest efort de generalizare a demersului carnapian şi pentru această nouă epocă a semantici,(aşa-numita semantică a lumilor posibile - possible-worlds semantics) se angajează J.Hintikka. Semantica sa este o dezvoltare firească a analizelor lui Carnap dar şi o reevaluare radicală a instrumentarului acestora, de natură 1) să deschidă calea abordării

unei clase mari de concepte filosofice interesante, răspunzînd astfel unui număr de întrebări carnapiene, 2) să arate insuficienţa unei semantici bazate numai pe distincţia intensiune-extensiune, 3) să indice o cale pentru îndepărtarea obiecţiilor aduse de Quine şi alţii împotriva conceptelor intensionale, pe motivul pretinsei lor neobservabilităţi, neinstanţieri empirice, lipsei de specificitate comportamentală şi altor defecte similare (Hintikka 1972, p. 13).

Sursele logice ale metodei semantice a lui Hintikka acoperă cercetările asupra teoriei demonstraţiei (G. Gentzen, J.Herbrand), asupra completitudinii calculului funcţional de ordinul întîi (L.Henkin), asupra decidabilităţii (K.Gödel, A.Church) şi asupra teoriei modelelor (A. Tarski, A.Mostowski, A.Robinson). Sinteza acestor ingredienţi şi precizarea funcţionalităţii metodei ca atare sînt inspirate şi călăuzite de metoda lui Carnap a descrierilor de stare (Bogdan 1972, p. 39).

Ca şi Carnap, Hintikka îşi propune să elaboreze un instrument formal (cadru lingvistic, descris de cele mai puternice expresii construibile cu termenii introduşi, un limbaj riguros care să îngăduie analiza şi interpretarea unitară a diferitelor domenii ale logicii.

Ca şi Carnap, Hintikka, lucrează, deci, la unificarea metodologică a logicii şi analizei logice, în beneficiul unor instrumente conceptuale întemeiate stric logic şi cu aplicaţii filosofice mai promiţătoare.

Inconvenientele metodei carnapiene vin de acolo că 1) pentru un domeniu(şi deci pentru un limbaj) infinit, descrierile de stare vor fi infinite şi puţin operante în

absența unor metode puternice și complicate de logică și teoria mulțimilor ; iar 2) pentru a specifica o descriere de stare trebuie să dispunem de un nume pentru fiecare individ din universul discursului, adică să cunoaștem (logic) întregul univers al discursului.

În raport cu defectele menționate, Hintikka desfășoară două strategii metodologice :

1) Renunță la descrieri exhaustive ale universului discursului și adoptă descrieri parțiale, suficient de complete, totuși, pentru a indica că starea de lucruri descrisă este logic posibilă. Intervine astfel "mulțimea-model", concept mai puțin tare decît carnapianul "descriere de stare".

Fie μ mulțimea tuturor enunțurilor care sînt adevărate într-o lume descrisă de o descriere de stare. Condițiile care caracterizează această mulțime definesc de fapt o mulțime-model.

(C.~) : dacă p este un enunț atomar sau o identitate și $p \in \mu$, atunci este fals că $\sim p \in \mu$ (altfel spus, este exclus ca și $p \in \mu$ și $\sim p \in \mu$).

(C. &) : dacă $(p \,\&\, q) \in \mu$, atunci $p \in \mu$ și $q \in \mu$.

(C. $\vee$) : dacă $(p \vee q) \in \mu$, atunci $p \in \mu$ sau $q \in \mu$.

(C. $\exists$) : dacă $(\exists x)p \in \mu$ și dacă $p(a/x)$ este rezultatul înlocuirii lui "x" prin "a" peste tot unde apare "x" în "p"), atunci $p(a/x) \in \mu$ pentru cel puțin un termen singular liber a.

(C. $\forall$) : dacă $(\forall x)p \in \mu$, atunci $p(b/x) \in \mu$ pentru fiecare termen singular liber b care apare în cel puțin un enunț din μ .

(C. self $\neq$) : μ nu conține nici un enunț de

absența unor metode puternice și complicate de logică și teoria mulțimilor ; iar 2) pentru a specifica o descriere de stare trebuie să dispunem de un nume pentru fiecare individ din universul discursului, adică să cunoaștem (logic) întegrul univers al discursului.

În raport cu defectele menționate, Hintikka desfășoară două strategii metodologice :

1) Renunță la descrieri exhaustive ale universului discursului și adoptă descrieri parțiale, suficient de complete, totuși, pentru a indica că starea de lucruri descrisă este logic posibilă. Intervine astfel "mulțimea-model", concept mai puțin tare decît carnapianul "descriere de stare".

Fie μ mulțimea tuturor enunțurilor care sînt adevărate într-o lume descrisă de o descriere de stare. Condițiile care caracterizează această mulțime definesc de fapt o mulțime-model.

(C. $\sim$) : dacă p este un enunț atomar sau o identitate și $p \in \mu$, atunci este fals că $\sim p \in \mu$ (altfel spus, este exclus ca și $p \in \mu$ și $\sim p \in \mu$).

(C. &) : dacă $(p \,\&\, q) \in \mu$, atunci $p \in \mu$ și $q \in \mu$.

(C. $\vee$) : dacă $(p \vee q) \in \mu$, atunci $p \in \mu$ sau $q \in \mu$.

(C. $\exists$) : dacă $(\exists x)p \in \mu$ și dacă $p(a/x)$ este rezultatul înlocuirii lui "x" prin "a" peste tot unde apare "x" în "p"), atunci $p(a/x) \in \mu$ pentru cel puțin un termen singular liber a.

(C. $\forall$) : dacă $(\forall x)p \in \mu$, atunci $p(b/x) \in \mu$ pentru fiecare termen singular liber b care apare în cel puțin un enunț din μ .

(C. self $\neq$) : μ nu conține nici un enunț de

forma $(a \neq a)$.

(C. =) : dacă p este un enunţ atomar sau o identitate şi $p \in \mu$, dacă $(a = b) \in \mu$ şi dacă q este la fel cu p cu excepţia înlocuirii reciproce a variabilelor individuale a şi b în unul sau mai multe (sau în toate) locuri din p şi q, atunci $q \in \mu$.

Analog cu definirea de către Carnap a enunţului adevărat (realizabil) într-o lume posibilă ca enunţ adevărat în lumea descrisă de o descriere de stare, Hintikka consideră că enunţul este realizabil dacă el apare ca membru al unei mulţimi-model (adică dacă el poate fi scufundat într-o mulţime model). Similar sînt introduse conceptele metalogice de inconsistenţă, adevăr logic etc. În general, mulţimea λ de enunţuri este realizabilă dacă există o mulţime μ în care să poată fi scufundată : $\mu \supseteq \lambda$ (adică dacă există o lume posibilă în care toate enunţurile componente ale lui λ să fie adevărate).

Fiind numai descrieri parţiale ale stărilor posibile de lucrări, mulţimile-model nu sînt mutual exclusive. Or, dacă nu deranjează în logica epistemică sau în cea modală, acest aspect devine un impediment în logica inductivă sau în teoria semantică a informaţiei, acolo unde importă considerarea numărului alternativelor mutual exclusive, adică a numărului diferitelor lumi posibile). Neajunsul în cauză inspiră lui Hintikka o a doua strategie metodologică, centrală pe noţiunea de constituent.

2) Metoda constituenţilor, la care ne referim, îşi propune să prezerve caracterul exhaustiv al descrierilor diferitelor lumi posibile fără a mai presupune o listă completă a numelor indivizilor din universul discursului (do-

meniul) considerat. Constituenţii sînt descrieri cuprinzînd numai cuantificatori şi variabile legate, fără nici un nume(de individ) în afara celor care apar explicit în enunţurile particulare supuse analizei. De la descrierea lumilor posibile se păşeşte, prin urmare, la descrierea tipurilor posibile de lumi.

*

Metoda mulţimilor-model şi metoda constituenţilor - sînt încercate de autorul finlandez, în condiţiile unor adecvări şi dezvoltări de rigoare, la analiza modalităţilor şi a analiticităţii enunţurilor, în logica inductivă şi în teoria semantică a informaţiei, în logica ştiinţei şi în studiul unor probleme de istoria filosofiei şi logicii (vedeţi Hintikka 1969 şi recenzia corespunzătoare în Stoianovici 1972 ; de asemenea Bogdan 1972).

Deşi rezultatele dobîndite sînt remarcabile prin extensia şi varietatea lor, ca şi prin profunzimea soluţiilor, sîntem, fără îndoială, în faţa unui instrument de analiză semantică în plină expansiune şi autoperfecţionare. L-am evocat cu intenţia de a marca un efort convingător pe linia dezvoltării şi reînnodării reperelor metodologice din semantica logică devenită astăzi clasică.

Scanned with OKEN Scanner

Partea a III-a

SEMNIFICAŢIA ÎN PERSPECTIVĂ SEMIOTICĂ

Capitolul VII :

SEMNIFICAŢIE ŞI SEMIOSIS

Rămînînd la dimensiunea designativă a expresiilor, teoriile (logico-) semantice consemnate în capitolele anterior care au vizat doar funcţia-de-comunicare-cognitivă a limbii.

Eludarea factorului sociologic şi a celui psihologic limitează, însă, forţa explicativă a teoriilor şi metodelor în cauză chiar şi în cazul limbajului ştiinţei, care îşi află originea şi replica metalingvistică în limbajul na-

tural, şi-şi finalizează misiunea prin limbajul natural..

În conjunctura favorizată de apariţia teoriei generale a semnelor ("semiotica") , de conversiunea "literară" a analiştilor britanici (şcoala de la Oxford), ca şi de critica lingviştilor la adresa analizelor formalizante, anistorice şi asociale ale semanticii logice şi lingvisticii matematice, analiza semnificaţiei reconsideră limba în funcţiunea-comunicării-sociale.

Sînt reperate în procesul comunicării şi înţelegerii semnificative atît actele de cunoaştere (ceea ce W. M.Urban numeşte "intelligible communication" - comunicarea lingvistică prin excelenţă), cît şi actele de comportament ("behavioural communication") , forţa performativă şi expresivă a limbajului.

Raportarea analizei semnului şi a semnificaţiei pe care o vehiculează acesta la procesul de comunicare ca activitate socială este esenţială, firește, şi pentru tratarea marxistă a problemei. Ea constituie axul valoric al analizelor behavioriste, pragmatiste şi operaţionaliste, ilustrate de un Ch.S.Peirce, de un G.Mead sau de un Ch.Morris, ca şi al reconsiderărilor lui Wittgenstein şi altor analişti.

Este caracteristică deschiderii psiho-sociologice în analiza limbajului restituirea unităţii organice dintre semn şi semnificaţie ; dereificarea semnului şi definirea acestuia ca relaţie a obiectului - vehicul al-semnificaţiei cu oamenii care-l folosesc în scopul semnificării, cu realitatea pe care o semnifică, respectiv cu celelalte semne, împreună cu care configurează sistemul limbii în care semnifică (cf. Schaff 1966, p. 191) ; însăşi circumscrierea demer-

tural, şi-şi finalizează misiunea prin limbajul natural..

În conjunctura favorizată de apariţia teoriei generale a semnelor ("semiotica") , de conversiunea "literară" a analiştilor britanici (şcoala de la Oxford), ca şi de critica lingviştilor la adresa analizelor formalizante, anistorice şi asociale ale semanticii logice şi lingvisticii matematice, analiza semnificaţiei reconsideră limba în funcţiunea-comunicării-sociale.

Sînt reperate în procesul comunicării şi înţelegerii semnificative atît actele de cunoaştere (ceea ce W. M.Urban numeşte "intelligible communication" - comunicarea lingvistică prin excelenţă), cît şi actele de comportament ("behavioural communication") , forţa performativă şi expresivă a limbajului.

Raportarea analizei semnului şi a semnificaţiei pe care o vehiculează acesta la procesul de comunicare ca activitate socială este esenţială, firește, şi pentru tratarea marxistă a problemei. Ea constituie axul valoric al analizelor behavioriste, pragmatiste şi operaţionaliste, ilustrate de un Ch.S.Peirce, de un G.Mead sau de un Ch.Morris, ca şi al reconsiderărilor lui Wittgenstein şi altor analişti.

Este caracteristică deschiderii psiho-sociologice în analiza limbajului restituirea unităţii organice dintre semn şi semnificaţie ; dereificarea semnului şi definirea acestuia ca relaţie a obiectului - vehicul al-semnificaţiei cu oamenii care-l folosesc în scopul semnificării, cu realitatea pe care o semnifică, respectiv cu celelalte semne, împreună cu care configurează sistemul limbii în care semnifică (cf. Schaff 1966, p. 191) ; însăşi circumscrierea demer-

sului inițial al semanticii la analiza actului semnificator sau a situației semiotice ("sign-situation").

§ 1. Tipologia semnului

Admisă fiind înțelegerea semnului ca întreg care încorporează în procesul comunicării intersubiective purtătorul - material - al - semnificației (sunet, imagine, desen etc.) și semnificația - propriu-zisă, elementul datorită căruia obiectul material, o calitate a acestuia, un eveniment etc. devin ca atare semne, să schițăm tipurile semnului și funcțiile corespunzătoare acestora.

Nu considerăm oportună retrospectiva istorică a încercărilor de tipologie. Subliniem, doar, că fiecare teorie a semnului a angajat de regulă și o nouă tipologie, printre contribuțiile importante aflîndu-se cele ale lui Ch.S.Peirce, E.Husserl, R.M. Martinak, K.Bühler, Ch.Morris, E.Cassirer, R.Carnap, S.Langer, S.Stebbing ș.a.

Punctul de vedere "sistematic" pe care vi-l prezentăm se inspiră din Guiraud 1969, cap. I, ii, (vedeți și schema, pe care o reproducem de la p. 16)și din Schaff 1966, II, cap.ii, 4):

1. Orice semn este un stimul asociat.

După specificul stimulului, asociația semnificativă se poate realiza prin semne naturale sau prin semne artificiale.

1.1. Încă Peirce a insistat asupra faptului că stimulul funcționează ca semn numai atunci cînd este interpretat ca semn.

Cînd spunem "semne naturale" avem în vedere ca-

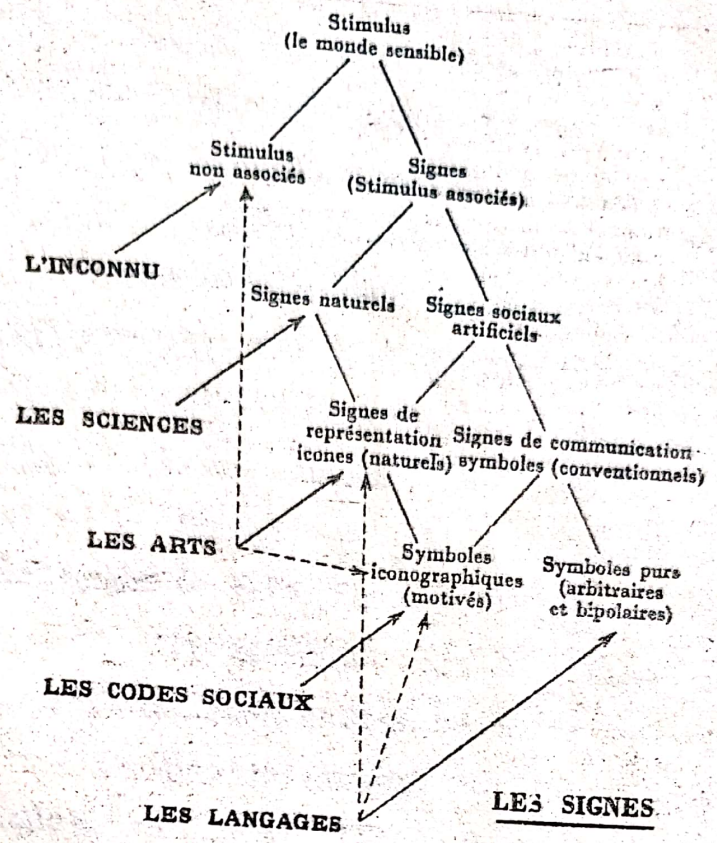

racterul natural al relaţiilor dintre obiectele şi fenomenele reale, relaţii care, independente fiind de activitatea teleologică a omului, sînt reproduse totuşi în conştiinţa acestuia şi interpretate, ex post, ca semne.

Procesele şi fenomenele lumii materiale se exprimă în procese şi fenomene materiale. Priza la conştiinţa noastră a reflectării din natură este o "reflectare a reflectării", realizabilă, desigur, tot prin gîndirea verbală. Spunem că norul este un "semn natural" al ploii, că îngheţarea apei este un "semn" al scăderii temperaturii, că bubuitul pietrelor şi al stîncilor rostogolite este un "indiciu" al avalanşei, că îmbujorarea este un "simptom" al timidităţii etc. în condiţiile în care aceste corelaţii sînt însuşite de oameni în procesul

cunoaşterii şi al comunicării cunoştinţelor.

Instituirea în semne - pentru-noi a "semnelor naturale" , adică reflectarea (citiţi în - semnarea) lor în conştiinţă cu ajutorul semnelor-cuvînt dă măsura ştiinţei şi a puterii de acţiune a omului asupra naturii.

1.2. Sînt <u>artificiale</u> sau <u>convenţionale</u> (propriu-zise) semnele ai căror stimuli sînt produsul creaţiei socializate a omului şi sînt investite de acesta, <u>ad placitum</u>, să funcţioneze ca semne, să <u>reprezinte</u> realul şi să faciliteze <u>comunicarea cu ceilalţi</u>, într-un cuvînt să semnifice nemijlocit (cum spune Husserl să fie "expresii").

Pentru prima funcţiune putem invoca cazul desenelor, al fotografiilor, al planurilor etc. -

Pentru a doua, cazul limbajului articulat, al semnelor de politeţe, al convenţiilor sociale etc.

Spunem că un monument poate fi un semn al unui eveniment istoric, că un cuvînt este un semn sonor, că o frază este un semn grafic, că negrul este un semn de doliu, că lansarea unei rachete roşii poate fi un semnal de atac, că tricolorul roş, galben şi albastru este simbolul României,etc.

Limita între cele două funcţii este relativă, deoarece semnele efective sînt toate artificiale şi, în principiu, convenţionale. Semnale reprezentative comunică şi ele, simbolizează şi semnalizează, după cum semnele de comunicaţie pot avea virtute "caracteristică" , întreţinînd un grad de izomorfism de natură cu realul semnificat (cazul hărţilor, al hieroglifelor etc.). În mare, însă, primele sînt <u>imagini</u> sau <u>icoane</u> (Peirce introduce termenul de semn iconografic sau iconic), secundele sînt semne convenţionale, <u>simboluri</u> în sensul

larg al cuvîntului.

1.2.1. Toate modurile reprezentării directe a realului sînt semne de reprezentare sau imagini : fotografiile, fonografiile şi alte forme de înregistrări, artele însele, în măsura în care, cum înţelesesră deja anticii, katharsisul este condiţionat de mimesis.

1.2.2. Semnele de comunicare semnifică prin acordul celor ce le introduc şi le întrebuinţează.

Prin stimul, ele pot evoca caractere şi situaţii naturale (în accepţia extinsă a termenului, acoperind "natura" umană şi socială) corelative semnificaţiilor - cazul simbolurilor (motivate) iconografice, după cum pot fi pur convenţionale, atunci cînd asociaţia de natură între stimul şi semnificaţie lipseşte de la început sau se şterge pe parcurs.

1.2.2.1. Sînt simboluri motivate codurile de politeţe, modele, riturile, convenţiile sociale, semnele care păstrează o legătură între vehicul şi sens, fără ca aceasta să fie necesară pentru evocarea sensului.

1.2.2.2. Limbajul articulat păstrează el însuşi o doză de motivaţie pentru asociaţiile dintre stimul şi sens. Onomatopeele sînt semne iconografice. Poezia, la rîndu-i, exploatează valenţele reprezentative ale limbajului. Caracterul mixt al oricărui sistem de semne este marcat aici de diferenţa dintre limbajul sonor şi cel scris, dintre scrierea "naturală" şi cea simbolică etc.

Dacă avem în vedere rolul determinant al limbajului articulat pentru gîndire şi comunicare, ca şi faptul că toate semnele servesc comunicării întrucît sînt "saturate" de

limba cuvintelor (Schaff), putem porni de la clasificarea semnelor în verbale (inclusiv substitutele lor scrise), "transparente la semnificaţie" , şi complementarele acestora - semnele (artificiale) cu expresivitate derivată.

Adoptînd acest criteriu, Schaff argumentează în "Introducere în semantică" următoarea clasificare :

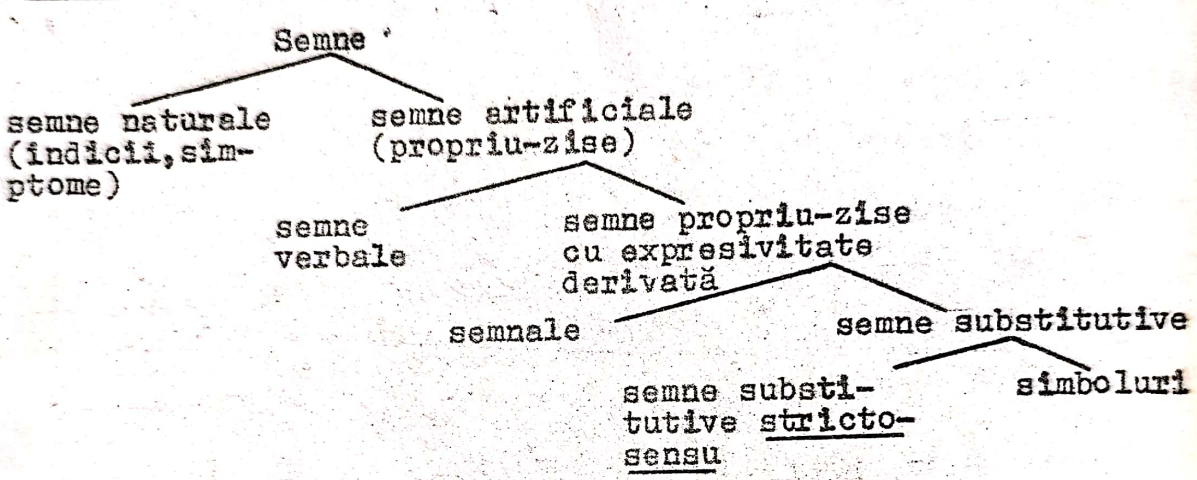

*

Cele două scheme de tipologie, sugestive pentru fluctuaţia terminologică, acoperă în esenţă aceleaşi categorii de semne : 1) semnele naturale (indiciile şi simptomele); 2) semnele de reprezentare sau imaginile (integrate de Schaff în clasa ceva mai largă a semnelor substitutive strico sensu); 3) semnele (verbale sau scrise ale) limbajului articulat ; 4) semnele (comunicării) icono-simbolice (la Schaff semnalele şi simbolurile).

În contextul modalităţilor variate în care coexistă semnificaţia şi semnificantul, să vedem condiţiile realizării ca semn a stimulului material.

§ 2. Situaţia semiotică (semiosis)

În lucrarea citată a lui A.Schaff (p. 237) sînt luate în consideraţie trei concepţii despre "situaţia semiotică" complementare în privinţa contribuţiilor aduse la o soluţie pozitivă a problemei şi unitare în privinţa opoziţiei pe care o fac tendinţelor de fetişizare a semnelor.

*

Pe linia unor idei ale lui Russell, C.K.Ogden şi I.A. Richards, autorii lucrării faimoase despre semnificaţia "semnificaţiei" (The Meaning of Meaning, 1923), identifică situaţia semiotică cu circuitul "simbol" (Symbol - semnul care simbolizează - semnifică ceva) - ("gîndul sau referinţa") (Thought or Reference - ideea intermediară între simbol şi referent) - "referentul" (Referent - obiectul simbolizat) :

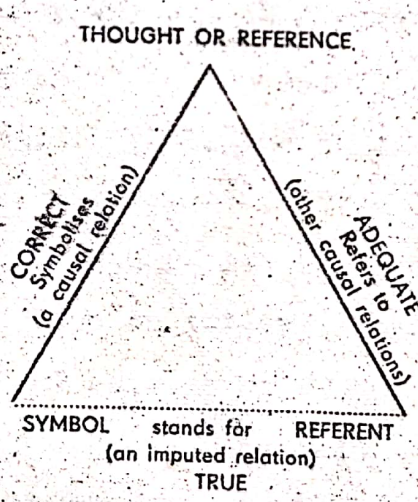

(fig. 1)

(după Ogden & Richards 1936, p. 11).

Gîndul şi simbolul, respectiv gîndul şi referentul sînt în relaţie cauzală :

"Cînd vorbim, simbolismul pe care-l utilizăm este

cauzat parţial de referinţa pe care o facem şi parţial de factorii sociali şi psihologici- scopul pentru care facem referinţa, efectul propus al simbolurilor noastre asupra altor persoane şi propria noastră atitudine. Cînd auzim ce se spune, simbolurile ne fac atît să efectuăm (realizăm) un act de referinţă, cît şi să ne asumăm o atitudine care, potrivit împrejurării, va fi mai mult sau mai puţin similară cu actul şi atitudinea vorbitorului" (loc.cit., pp.10-11).

"Între gînd şi referent există de asemenea o relaţie mai mult sau mai puţin directă (ca atunci cînd gîndim despre sau ne referim la o suprafaţă, colorată pe care o vedem), sau indirectă (ca atunci cînd 'gîndim despre' sau ne 'referim la 'Napoleon), în care caz poate fi un lung lanţ de situaţii semiotice (sign-situations) care intervin între act şi referentul său : cuvînt-istoric- dovadă contemporană - martor ocular - referent (Napoleon)" (ibidem, p. 11).

Simbolul şi referentul stau împreună (stands for), se află în relaţie de atribuire. Numai în cazul simbolurilor iconografice relaţia acestora este directă, adică de asemănare. Legătura dintre simbol şi realitate este îndeobşte indirectă, presupusă, de unde imposibilitatea unei cunoaşteri adecvate a realităţii : "Deşi cunoaţterea în genere se dezvoltă, totuşi noi sîntem astăzi cu mult mai puţin convinşi decît predecesorii noştri cu privire la ceea ce reprezintă masa şi scaunele... Fiecare este de acord că masa şi scaunele sînt lucruri bune : ele se află undeva şi se pot pipăi ; dar oricine, care este competent să formuleze o părere, este de acord în mod diferit cu faptul că ceea ce nu am fi văzut, desigur, nici nu ar fi existat" (op.cit., ed. 1953, p. 77, după Boboc 1968, p. 227).

Autorii califică solipsist punctul de vedere al unui J.M. Baldwin, de pildă, pentru că reduce situaţia semiotică la relaţia binară dintre semn şi gîndire, Lor li se

poate reproşa în schimb, pe lîngă reducerea pozitivistă a gîndirii la interpretarea semnelor (A.Neubert numeşte "psihologică" semantica lor - vedeţi Al.Boboc, loc.cit., p. 228) , neglijarea, în cadrul diagramei, a subiecţilor actului comunicării (Schaff 1966, p. 238).

În intenţia configurării unei "ştiinţe a simbolismului" , Ogden şi Richards propun cîteva canoane (postulate) ale comunicării, care să determine folosirea corectă a cuvintelor, în ştiinţă ca şi în literatură (proză) :

1. Canonul singularităţii (the Canon of Singularity). Un simbol stă pentru un singur referent (loc.cit., p. 88).

2. Canonul definiţiei (the Canon of Definition) : Simbolurile care pot fi substituite unul în locul celuilalt simbolizează acelaşi referinţă (loc.cit., p. 92) ;

3. Canonul expansiunii (the Canon of Expansion) : Referentul unui simbol contras este acelaşi cu referentul simbolului extins (p. 93) ;

4. Canonul Actualităţii (the Canon of Actuality): Un simbol se referă la ceea ce este folosit actual pentru a se referi ; nu în mod necesar la ceea ce trebuie să se refere în buna utilizare, sau la ceea ce se intenţionează - de către interpret, sau la ceea ce se intenţionează de către utilizator (op.cit., p. 103) ;

5. Canonul Compatibilităţii (the Canon of Compatibility) : Nici un simbol complex nu poate să conţină simboluri constituente care să aibă acelaşi "loc" (ibidem, p. 105) ;

6. Canonul individualităţii (the Canon of Individuality) : Toţi referenţii posibili, luaţi împreună, formează un ordin, astfel încît fiecare referent are numai un singur loc în acel ordin (ibidem, p. 106).

*

Modelul semiotic al lui Ogden şi Richards este modificat între alţii de către St. Ullmann (Semantics , 1962):

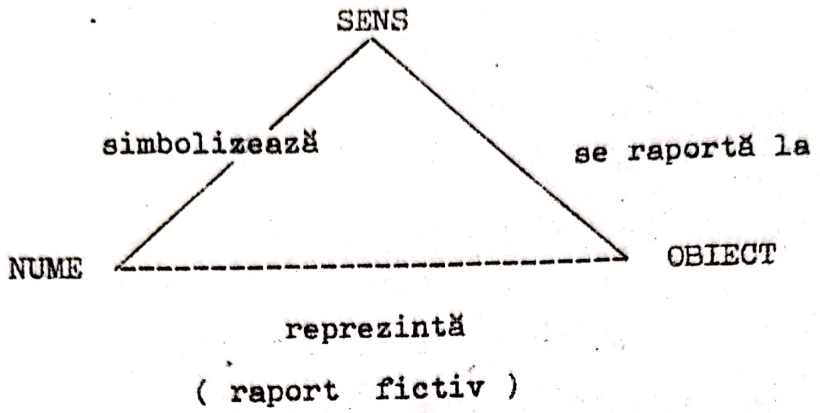

(fig. 2)

Referința lasă locul sensului iar referentul este schimbat cu lucrul.

Pentru Ullmann raportul de evocare reciprocă dintre nume și sens este faptul fundamental al oricărei semantici și la el revine semnificația (vedeți și St.Ullmann, Précis de sémantique française , III ed, 1965, p. 25 ; Tuțescu 1973, p. 34).

*

O reformulare a "triunghiului relațiilor" (propus de C.K.Ogden și J.A.Richards) este realizată recent, de pe terenul dialecticii materialiste, de către Al.Boboc. În locul termenului tehnic "referent" apare, ca și la Ullmann, termenul "obiect". Situația semiotică (prin care semnul semnifică și capătă sens"), concepută în sistemul de relații simbol (semn) - gîndire - obiect, se precizează în următoarele relații : a) de adevăr (între gîndire și obiect) ; b) de exprimare (între limbaj și gîndire) ; c) de desemnare sau denotare sau denumire (între limbaj și obiect).

Autorul român restabilește regula lui Frege că

semnul exprimă sensul său şi semnifică sau desemnează semnificaţia sa. Se precizează de asemenea că "semnificaţia poate fi un lucru real, un obiect abstract sau ideal de la care se pleacă în constituirea conţinutului (informaţiei) pe care semnul îl exprimă ca un sens pentru gîndirea unui anumit subiect".

Justificarea obiectivităţii sensului şi explicarea obiectualităţii semnificaţiei în strînsă legătură cu fenomenul reflectării complexe a realităţii, evitînd convenţionalismul, dau măsura, după autorul citat, veritabilei orientări către obiect, la care au aspirat cîndva, fără a ajunge însă la împlinire, un Husserl, un Cassirer şi alţi filosofi de seamă (Boboc 1973, pp. 811-2).

*

Axiomele menţionate sînt relevante pentru semantica logică, fregeană, de pildă. (v. p. 169)

*

Relaţia "vorbitor-ascultător" (dintre oamenii care comunică prin intermediul sistemului de semne) este introdusă în diagrama lui E.S.Johnson (Theory and Practice of the Social Studies, 1956) :

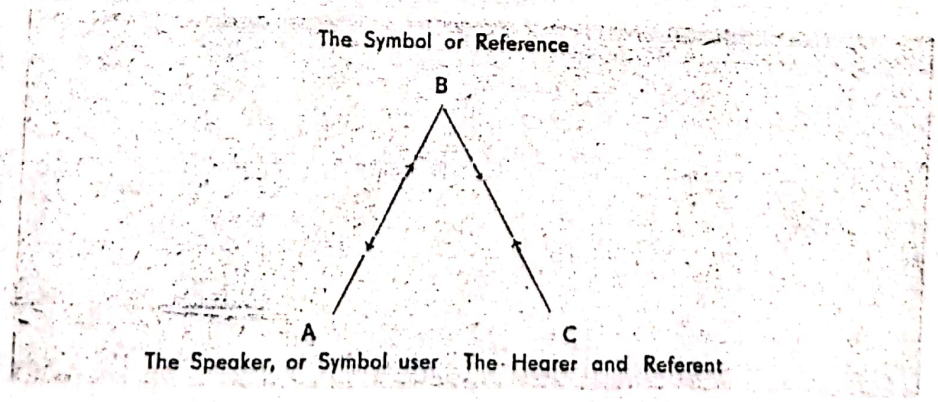

(fig.3)

În "triunghiul de referinţă" (the triangle of reference), pe care-l reproducem după Schaff (op.cit., p. 239), apare "simbolul sau referinţa" (adică sistemul de referire, frame of reference), "vorbitorul sau minuitorul simbolului" (emiţătorul), respectiv "ascultătorul şi referentul" (receptorul simbolului, cel căruia i se vorbeşte).

De data aceasta este trecut sub tăcere obiectul simbolizat (semnificat).

*

O replică la adresa interpretărilor idealiste ale procesului de semnificare este dată de lingvistul A.Gardiner. În The Theory of Speach and Language (1951) - vedeţi Schaff 1966, p. 239 - el ia în consideraţie patru factori ai comunicării normale prin limbaj : vorbitorul (care vorbeşte), ascultătorul (căruia i se vorbeşte), obiectul (despre care se vorbeşte) şi cuvintele (prin care se vorbeşte).

În eventualitatea considerării separate a semnului şi a ideii (semnificaţiei) vehiculate de acesta, am avea cinci factori şi zece relaţii posibile în procesul de semnificare :

v(a)-r, v(a)-s, v(a)-i, v-a, s-i(r), i-r.

Solidarizîndu-se cu punctul de vedere al lui Gardiner, Schaff (p. 243) consideră că "situaţia semiotică are loc atunci cînd cel puţin doi oameni comunică prin semne, pentru a-şi transmite unul altuia propriile gînduri, expresia sentimentelor, a voinţei etc., legate de un anumit obiect ("univers du discours") la care se referă comunicarea", semnul

trebuind să se refere, direct sau indirect, la un anumit obiect, iar la procesul de comunicare cu ajutorul semnului trebuind să participe cel puţin doi parteneri, cel care foloseşte semnul pentru a-şi transmite ideea şi cel care îl recepţionează şi îl interpretează (înţelege).

Precizarea este de natură să accentueze unitatea dintre semn şi semnificaţie şi să prevină ca atare admiterea semnelor fără semnificaţie şi a semnificaţiilor fără semne.

*

Este de mirare că autorul polonez nu citează deloc pe Morris în analiza semiosis-ului.

Redimensionînd concepţia din 1938, protagonistul semioticii discută (în Signification and Significance (1964), cf. Popa 1970, p. 169) procesul comunicării în perspectiva a cinci factori : semnul v , interpretul w , interpretantul x , semnificaţia y şi contextul z. În condiţiile z, semnul v, recepţionat de interpretul w, determină la acesta tendinţa de a acţiona într-un anumit fel (interpretantul x) asupra obiectului vizat de semn (semnificaţia acestuia, y).

Admiţînd existenţa semnificaţiilor cu designat dar fără denotat (în cazul semnelor care se raportă la altceva decît evenimentele şi proprietăţile perceptibile), Morris previne reificarea în spirit platonist a semnificaţiilor şi nu mai introduce ca factor distinct semnul. Semnificaţia nu poate fi considerată decît în raport cu obiectul ce funcţionează ca semn pentru un interpret determinat (semnificant) şi în cadrul unui proces de semnificare.

Această înţelegere realistă a procesului de comu-

nicare este afectată de perspectiva îngustă a behaviorismului. Pentru Morris sensul este redus întrucîtva la stimulul sau excitantul care determină într-un interpret o tendinţă de reacţiune adaptativă, neglijîndu-se convenţiile şi mediaţiile sociale care fixează prin semne experienţa unei clase de subiecţi sau interpreţi, ca şi mediaţia tendinţei însăşi de a acţiuna prin informaţia pe care o transmite evenimentul-semn în contextul unui sistem autoregulator de semne şi informaţii (C.Popa, loc. cit., p. 17o).

De fapt, cele spuse trimit mai ales la concepţia lui Morris din lucrările anterioare. În Signification and Significance sînt risipite parţial motivele obiecţiilor de mai sus, restituindu-se drepturile "înţelesului" (Meaning) în demersul semiotic. În acest concept sînt subsumate acum semnificaţia semnului şi interpretul acestuia, adică adresa designativă şi cea performativă. Cum am mai propus şi în alte ocazii, vom comuta funcţia termenilor lui Morris pentru a regăsi înţelegerea largă a semnificaţiei ca loc al denotaţiei şi sensului (înţelesului), inclusiv dimensiunea subiectivă - expresivă - şi performativă a acestuia.

*

Schema care ar putea descrie relaţia de semnificaţie la Morris :

$$\Sigma = [R ; w,v,y,x,z]$$

este detaliată de C.Popa (loc.cit., p. 171) mai întîi pentru cazul "procesului comunicativ unilateral" :

$$\Sigma_1 = [R ; s_1, s_2, a, a^x, a', a'^x].$$

În loc de w (interpret) apar s_2 şi s_1 ; în loc de y

(semnificaţie) a, în loc de v (semn) a'. În plus, se distinge între imaginea prin reflectare a^x, obţinută nemijlocit de s_1, şi imaginea prin semn a'^x, obţinută mediat de s_2.

În cazul "procesului comunicativ bilateral", autorul român propune structura :

$$\Sigma_2 = [R;\ s_1,\ s_2,\ a,\ a^x,\ a',\ a'^x,\ a'',\ a''^x],$$

unde mai apar a'' -semn constituit de s_2 pentru a descrie imaginea prin reflectare a'^x, şi a''^x, imaginea prin semn în s_1.

§ 3. Semnificaţia "semnificaţiei"

În lucrarea evocată The Meaning of Meaning, Ogden şi Richards intenţionau să pună capăt confuziei care domneşte în literatura "semnificaţiei", prin degajarea întrebuinţărilor efective ale cuvîntului în cauză. Ei au inventariat cu acest titlu 23 de semnificaţii ale "semnificaţiei" :

A.I. : o proprietate intrinsecă. (1);

A.II.: O relaţie unică neanalizabilă cu alte lucruri (2) ;

B.III.: Celelalte cuvinte anexate unui cuvînt într-un dicţionar (3) ;

B.IV.: Conotaţia unui cuvînt (4) ;

B.V. : O esenţă (5) ;

B.VI.: O activitate prpiectată într-un obiect (6);

B.VII.(a) : Un eveniment intenţionat (7) ;

B.VII.(b) : O voinţă (8) ;

B.VIII.: Locul a ceva într-un sistem (9) ;

B.IX. : Consecinţele practice ale unui lucru pen-

tru experienţa noastră viitoare (1o) ;

B.X. : Consecinţele teoretice implicate în sau implicate de o propoziţie (11) ;

B.XI.: Emoţia produsă de ceva (12) ;

C.XII.: Ceea ce este relat actualmente unui semn într-o relaţie aleasă (13) ;

C.XII.(a) Efectele mnemice ale stimulilor. Asociaţiile dobîndite (14) ;

C.XIII.(b) : Alte apariţii pentru care efectele mnemice ale unei apariţii date sînt adecvate (15) ;

C.XIII.(c) : Ceva pentru care un semn este interpretat ca fiind al (său) (16) ;

C.XIII.(d) : Ceea ce ceva sugerează (17) ;

În cazul simbolurilor : ceva la care referă actualmente utilizatorul simbolului (18) ;

C.XIV. : Ceva la care utilizatorul simbolului ar trebui să se refere (19) ;

C.XV. : Ceva la care utilizatorul simbolului crede că se referă (20) ;

C.XVI.: Ceva la care interpretul unui simbol

(a) se referă (21) ;

(b) crede că se referă (22) ;

(c) crede că cel care-l foloseşte se referă (23). (Ogden & Richards 1936, pp. 186-7).

O aplicaţie a analizei semnificaţiei semnificaţiei este realizată de autori pentru cuvînt frumuseţe (vedeţi op.cit., pp.142-3).

Date fiind utilizările multiple ale cuvîntului

semnificaţiei în limbile naturale, ca şi formarea permanentă a unor cuvinte concurente sau solidare cu el, o asemenea listă nu poate fi , subliniază cu îndreptăţire A.Schaff, nici exhaustivă, nici stabilă.

Pentru ordonarea şi confruntarea critică a diverselor concepţii, paralel cu prezentarea pozitivă a unui punct de vedere, autorul polonez propune următoarea clasificare tipologică (op.cit., p. 244) :

1) semnificaţia ca obiect (lucru) , pentru care semnul este nume ;

2) semnificaţia ca proprietate a lucrului denumit ;

3) semnificaţia ca obiect ideal sau proprietate lăuntrică a gîndirii ;

4) semnificaţia ca relaţie : a) între semne ; b) între semn şi obiect ; c) între semn şi ideea despre obiect ; d) între semn şi activitatea oamenilor ; e) între oamenii care comunică cu ajutorul semnelor.

*

Semnificaţia ca obiect desemnat am urmărit-o pe parcursul expunerii în cadrul teoriei relaţiei de denumire (a denotării sau referirii) şi o putem preciza prin termenii "desemnaţie" , "denotaţie" , "referinţă" sau "extensiune".

*

Înţelegerea semnificaţiei ca proprietate a obiectului la care se referă semnul descinde din concepţia lui Mill asupra dualităţii denotaţie-conotaţie.

Indiferent de contextul în care am evocat în cursul expunerii termenii "sens" şi "intensiune", convenim să precizăm prin ei această dimensiune a semnificaţiei expresiilor (denotative, referenţiale), prin care răspundem la întrebarea : "din ce punct de vedere de-semnează expresia obiectul ?" (G.Enescu), adică, "din ce punct de vedere este considerată denotaţia expresiei ?"

*

Semnificaţia ca obiect al gîndirii pure a fost argumentată, sub auspiciile conceptului de intenţionalitate, de către Husserl în Logische Untersuchungen. O regăsim, însă, la toţi gînditorii care, de la Platon încoace, recunosc, în stiluri şi sub jurisdicţii diferite, ca existenţă autonomă, "lumea a treia" (K.Popper) a entităţilor ideale.

Poziţia fenomenologică este ilustrată de următorul fragment husserlian :

"Nu există (...) în sine o conexiune necesară între unităţile ideale, care figurează efectiv ca semnificaţie, şi semnele de care ele sînt legate, adică prin a căror mediere se realizează în viaţa spirituală a omului.

:

La fel cum numerele - în sensul ideal, pe care-l presupune aritmetica - , nu apar şi nu dispar în actul numărării, şi după cum şirul infinit al numerelor reprezintă, ca atare, conţinutul fixat, net delimitat, de o regularitate ideală, al unor obiecte reale, pe care nimeni nu o poate mări sau diminua, la fel se prezintă lucrurile şi în cazul unităţilor ideale, pur logice : noţiunile, propoziţiile, adevărurile, pe scurt semnificaţiile logice. Ele formează o mulţime ideal închisă de obiecte generale (generice), pentru care a fi gîndite sau exprimate reprezintă ceva accidental.

Există deci nenumărate semnificaţii care, în sensul comun şi relativ al cuvîntului, sînt doar semnificaţii virtuale, întrucît nu au fost niciodată exprimate, iar din cauza capacităţii limitate a cunoaşterii umane nu pot fi niciodată exprinate" (Logische Untersuchungen, vol.II, part.I, Halle, 1913, pp.1o4-5, citat de A.Schaff, op.cit., p. 252).

Nu e cazul să insistăm asupra concepţiei lui Husserl pe care o discutaţi în detaliu la cursul special de istoria filosofiei. Notăm, doar, ca puncte de sprijin în urmărirea demersului fenomenologic, definirea semnificaţiei ca "unitate în multiplicitate" , respectiv ca entitate ideală , accesibilă observaţiei directe şi discernabilă pe calea evidenţei.

Teoria semnificaţiilor "pentru sine" - identice cu sine însele; indiferent dacă sînt gîndite sau nu, şi raportabile la actele semnificării "precum roşeaţa în specie la benzile de hîrtie pe care le em în faţa ochilor şi care "au" toate aceeaşi roşeaţă" - este polarizată, după A.Schaff (op.cit., pp.259-6o), de concepţia idealist-obiectivă asupra entităţilor ideale şi de concepţia idealist-subiectivă a actelor intenţionale.

*

Semnificaţia ca relaţie între semne este definiensul unei definiţii nominale. Convenim s-o reţinem ca dimensiune a semnificaţiei, care mijloceşte analiza referinţei sau (şi) a sensului.

*

Concepţiile clasate la 4b nu se deosebesc principial de cele indicate la 1). Este vorba de inserţia explicită

a semnificaţiei în semiosis. Iată ce scrie în acest sens lingvistul R.Wells ("Meaning and Use", 1954) :

"Maniera cea mai evidentă de a înţelege semnificaţia este de a o înţelege ca relaţie diadică între un semn şi un obiect (...). O analiză rivală (...) i-ar recunoaşte trei factori : semnul, obiectul şi utilizatorul". Wells admite şi posibilitatea unei analize tetradice, care ar accepta timpul semnificaţiei : A este un semn al lui B pentru C în timpul D (după Gochet 1972, pp.113-4).

*

La 4c) am regăsi concepţiile de la 3), în particular concepţia husserliană, sub rezerva considerării doar a semnificaţiilor intenţionale care-şi găsesc expresii în limbaj.

Tot aici şi-ar afla locul teoriile care recunosc "jungla lui Meinong".

Împotriva absolutizării platoniste a concepţiei despre semnificaţie ca relaţie diadică între expresiile limbajului şi entităţile extralingvistice (reale sau ideale) s-a ridicat G.Ryle ("The Theory of Meaning", 1957), pe motivul , îndreptăţit, că se reduce orice semnificaţie la de-nominaţie (denotaţie, referinţă, de-signaţie). Am notat şi cu altă prilej numele sub care incrimina Ryle această concepţie : "Fido"-fido theory. El o respinge radical în favoarea unei versiuni a concepţiei wittgensteiniene despre semnificaţie ca întrebuinţare a expresiei în limbaj. Este o alternativă la fel de extremistă, căci se neglijează existenţa în limbaj a unor semne pentru care teoria denotaţională este valabilă (în limba-

jul i.rmal e cazul variabilelor legate şi al numelor proprii, acestea din urmă fiind, la limită, tot variabile, legate prin ι - operator).

x

x x

La rubricile 4d-e) A.Schaff are prilejul să asocieze teoria pavlovistă a reflexelor (astăzi putem vorbi în teoria semnificaţiei despre concepţii reflectologice elaborate), pragmatismul, de care se leagă teoria behavioristă a semnificaţiei, apoi operaţionalismul, concepţia semiotică a lui Morris, atomismul logic şi neo-pozitivismul.

x

După cum ştiţi, Pavlov elimină categoria semnificaţiei şi reduce situaţia semiotică la stimuli şi reacţii corespunzătoare.

Un model reflexologic al semnificaţiei este propus, pe urmele lui Morris, de către A.J.Ayer. În "Meaning and Intentionality" (1958), acesta reduce semnificaţia la dispoziţia de a consimţi unei fraze, implicit de a reacţiona în consensul acesteia :

"Fiind dat că S este o frază, p o propoziţie şi A o persoană, S semnifică D pentru A numai dacă faptul pentru A de a-şi da consimţământul frazei S este constitutiv credinţei sale în p" (cit. după Gochet 1972, p. 117).

x

Concepţiile behavioriste se originează din prag-

matismul lui Ch.S.Peirce, care din 1878,încă, cînd publică articolul "How to Make our Ideas Clear" , asimilează semnificaţia cu rezultatele practice ale gîndirii.

Este cunoscut de la cursul general de istoria filosofiei că sub numele de pragmatism sînt reunite tendinţe din cele mai eterogene ; această situaţie se confirmă în teoria semnificaţiei. În continuitatea ideilor lui Peirce, F.C.S.Schiller dezvoltă în "Meaning is essentially personal" o concepţie voluntaristă şi individualistă a semnificaţiei , iar G.H. Mead (Mind, Self and Society , 1955) dă o traducere sociologică ideilor pavloviene, instalînd semnificaţia în actul social pe care-l indică (declanşează) gestul unui individ, ca răspuns la gestul altui individ, cu alte cuvinte identificînd-o cu reflexul adaptativ al unui individ la gestul altui individ (cf. Schaff 1966, p. 269).

*

Concordante cu tezele lui Peirce ca şi cu neopozitivismul sînt ideile lui P.W.Bridgman privind criteriile semnificaţiei : noţiunea este suma operaţiilor care îi corespund; semnificaţia unui termen se verifică "prin observarea a ceea ce face omul cu el şi nu pe baza a ceea ce spune despre el" ; întrebarea este semnificativă cînd pot fi indicate operaţiile ce conduc la răspuns, etc. (cf. P.W.Bridgman : The Logic of Modern Physics, 1927, şi Schaff 1966, p. 271).

*

Semiotica lui Morris, evocată în §2,debutează printr-o teorie raţionalistă asupra semnificaţiei ("Foundations of the Theory of Signs"). Făcînd opoziţie interpretări-

lor platoniste, Morris plasează semnificaţia ca termen în sfera procesului social de semioză (situaţie semiotică, după terminologia adoptată în paragrafele anterioare), termen inteligibil doar în contextul acestui proces :

"Semnificaţiile, în calitate de entităţi, nu pot fi plasate în nici un punct al procesului de semioză, dar ele trebuie definite prin categorii ale acestui proces, considerat ca întreg" (apud Schaff, op.cit., p. 278).

La joncţiunea dintre neopozitivism şi pragmatism, lucrarea Signs, Language and Behavior (1946) renunţă la categoria semnificaţiei :

"'Semnificaţia' înseamnă oricare dintre fazele proceselor semiotice (status-ul existenţei semnelor, interpretarea semnelor de către cineva, faptul denotării şi significatum) şi toate la un loc, iar adesea suscită, de asemenea, procese de gîndire şi de apreciere ; de aceea, este de dorit ca semiotica să se lipsească de acest termen şi să introducă termeni speciali pentru diverşii factori care nu pot fi puşi în evidenţă în 'semnificaţie'".

Efectiv, Morris substituie pe "Meaning" cu "Significatum" , ca echivalent al condiţiilor în care semnul denotă ceva, urmărind diversele variante ale aceluiaşi significatum în funcţie de predispoziţia organismului de a reacţiona într-un mod determinat la stimulii pregătitori.

În Signification and significance (1964) am văzut că Morris revine la un punct de vedere constructiv în teoria semnificaţie, integrînd semnificaţia şi interpretantul în "meaning" (înţeles). Intervertind aceşti termeni, am avea pentru tabloul sistematic al "semnificaţiei" : semnificaţie = înţeles (referinţă + sens) + performanţă (tendinţa de a acţiona).

O interpretare relaţionistă a semnificaţiei, de influenţă mărturisit pragmatistă şi behavioristă, dezvoltă Russell în "On Propositions - What They Are and How They Mean" (1919), în concurenţă cu utilizarea "demonstrativă" a limbii. Semnificaţia semnelor se dobîndeşte prin observarea utilizării acestora :

"... putem descoperi semnificaţia unui cuvînt numai pe baza observării utilizării cuvîntului ; utilizarea este primară, iar semnificaţia derivă din ea. Relaţia dintre cuvînt şi semnificaţia lui are, în esenţă, un caracter cauzal şi, de aceea, există motive ca înţelegerea semnificaţiei unui cuvînt de către omul care foloseşte corect cuvîntul respectiv să nu fie mai conştientă decît cunoaşterea legilor lui Kepler de către o planetă în mişcare" (cit. după Schaff 1966, p.273).

A doua interpretare relaţionistă pe care o împărtăşeşte Russell reduce semnificaţia cuvintelor la reprezentările reproductive sau creatoare ale obiectelor.

Ambele concepţii consimt o conexiune cauzală între semn şi semnificaţie şi identifică semnificaţia în activitate, recte în activitatea lingvistică, adică în întrebuinţarea efectivă a expresiilor lingvistice.

Să mai notăm şi prezenţa în Tractatus-ul lui Wittgenstein a convingerii că există o conexiune între semnificaţie şi activitate; este un punct de legătură între cele doua etape ale gînditorului. Această convingere indică o posibilă influenţă a lui Russell asupra concepţiei din Cercetări. Ne referim la aforismul 3.262 din Tractatus, unde Wittgenstein afirmă :

"Ceea ce nu-şi găseşte o expresie în semne, se ma-

nifestă în aplicarea acestora. Ceea ce închid semnele o desţăinuieşte, de asemenea, aplicarea lor".

Cum am precizat mai amănunţit în cap.I, această teză este pusă în valoare de către Wittgenstein în Cercetări filosofice. Reluăm pentru relevanţa atestării poziţiei wittgensteiniene fragmentul din § 4 al lucrării respective :

"Referitor la o clasă mare de cazuri ale utilizării cuvîntului "semnificaţie"-chiar dacă nu pentru toate cazurile utilizării lui - putem explica acest cuvînt astfel : semnificaţia unui cuvînt este uzajul lui în limbă".

*

Pentru cazul neopozitivismului am insistat suficient în cap. II asupra identificării semnificaţiei (sensului) unui enunţ cu metoda verificării acestuia.

Un citat din Schlick ("Meaning and Verification", 1936, Schaff, op.cit., p. 279) ne va convinge inclusiv de influenţa operaţionalismului şi, posibil, a lui Wittgenstein :

"De fiecare dată cînd întrebăm "ce înseamnă" o anumită propoziţie, aşteptăm o indicaţie în legătură cu împrejurările în care urmează să aplicăm această propoziţie. Stabilirea semnificaţiei unei propoziţii se reduce la stabilirea regulilor de utilizare a ei, ceea ce este echivalent cu stabilirea modului în care putem determina adevărul sau falsitatea respectivei propoziţii. Semnificaţia unei expresii este metoda de verificare a ei".

Spre deosebire de mentorul Cercului, Carnap identifică nu semnificaţia ci sensul propoziţiilor cu verificabilitatea acestora, criteriu atenuat, în cursul evoluţiei vederilor lui Carnap, prin solicitarea confirmării treptate şi a testării enunţurilor în locul verificării totale a acestora.

Evocam puţin înainte o afirmaţie din Tractatus

care ar putea asigura un punct de relativă continuitate a gîndirii lui Wittgenstein şi de aderenţă a acesteia, încă în prima etapă, la concepţia pragmatistă. Este cazul să subliniem acum conexiunea şi influenţa reciprocă a tendinţelor subsumate soluţionării comportamentist-praxiste a problemei semnificaţiei. A.Schaff discerne, în reţeaua acestor concepţii aparţinînd unor curente de gîndire adesea considerabil deosebite şi chiar contraveniente cu tezele filosofiilor care le inspiră, cel puţin două tentative meritorii : 1) opoziţia faţă de teoriile semantice psihologiste sau platoniste, de felul celei husserliene ; înţelegerea semnificaţiei ca relaţie sui generis ; 2) transferul acestui concept în clasa categoriilor obiective ale reacţiilor subiectului sau ale activităţii conştiente a acestuia.

În revers, teoriile în cauză fetişizează ele însele semnificaţia, punctul de vedere behaviorist care le călăuzeşte eşuînd în cazul comunicării abstracte sau chiar în cazul comunicării estetice.

Modelul reflexologic, exploatat în neopozitivism de către Ayer, neglijează caracterul de regulă sau instituţie socială pe care îl are limbajul, caracter în virtutea căruia semnificaţia supravieţuieşte minciunii şi falsităţii aşa cum regula de joc supravieţuieşte infracţiunii trişorului (vedeţi Cochet, op.cit., p. 118).

Teoria sensului - întrebuinţare, inspirată de modelul saussurean al jocului de şah şi împlinită de Wittgenstein, tinde, la rîndu-i, să pună în umbră dimensiunea referenţială a limbajului, aceea care îl deosebeşte de alte "jocuri" (ibidem).

Ea nici nu este relevantă decît pentru analiza cuvîntului. G. Ryle consideră că în privinţa frazelor (enunţurilor), teoria sensului întrebuinţare este la fel de vulnerabilă ca şi teoria relaţionistă care reduce semnificaţia la denotaţie ; ambelor le scapă caracterul sui-generis al frazei în raport cu numele. Pentru a marca diferenţa de natură dintre frază şi cuvînt, Ryle invocă distincţia saussureană dintre limbă şi vorbire : "Cuvintele, construcţiile etc... sînt atomii unui limbaj ; frazele sînt unităţile discursului" (citat după Gochet 1972, p. 122). Distincţia este reluată de E. Benveniste ("Les niveaux de l'analyse linguistique", 1962) : "Cu fraza părăsim domeniul limbii ca sistem de semne şi intrăm în cel al limbii ca instrument al comunicării, a cărui expresie este discursul" (ibidem, p. 122).

În afara evitării unui fals punct de plecare în analiza semnificaţiei frazei (enunţului), această distincţie lasă, din păcate, nesoluţionată problema însăşi a semnificaţiei frazei.

Din punct de vedere constructiv este operant, totuşi, avertismentul lui Ryle. De vreme ce fraza diferă de cuvînt prin structura sintactică , urmează că tocmai prin studiul construcţiei sintaxei va fi dezvăluit aspectul creator al utilizării limbajului şi ineditul frazei în raport cu numele. Se cunoaşte în acest sens aportul gramaticii generative şi transformaţionale pe care o inaugurează N. Chomsky în Syntactic Structures (1957). E cazul să mai adăugăm că ideea productivităţii limbajului uman, respectiv explicarea acestuia prin contribuţia factorilor sintactici la conturarea semnificaţiei au fost formulate cu claritate de către M. Schlick, protagonistul

Ea nici nu este relevantă decît pentru analiza cuvîntului. G. Ryle consideră că în privinţe frazelor (enunţurilor), teoria sensului întrebuinţare este la fel de vulnerabilă ca şi teoria relaţionistă care reduce semnificaţie la denotaţie ; ambelor le scapă caracterul sui-generis al frazei în raport cu numele. Pentru a marca diferenţa de natură dintre frază şi cuvînt, Ryle invocă distincţia saussureană dintre limbă şi vorbire : "Cuvintele, construcţiile etc... sînt atomii unui limbaj ; frazele sînt unităţile discursului" (citat după Gochet 1972, p. 122). Distincţia este reluată de E. Benvenista ("Les niveaux de l'analyse linguistique", 1962) : "Cu fraza părăsim domeniul limbii ca sistem de semne şi intrăm în cel al limbii ca instrument al comunicării, a cărui expresie este discursul" (ibidem, p. 122).

În afara evitării unui fals punct de plecare în analiza semnificaţiei frazei (enunţului), această distincţie lasă, din păcate, nesoluţionată problema însăşi a semnificaţiei frazei.

Din punct de vedere constructiv este operant, totuşi, avertismentul lui Ryle. De vreme ce fraza diferă de cuvînt prin structura sintactică , urmează că tocmai prin studiul construcţiei sintaxei va fi dezvăluit aspectul creator al utilizării limbajului şi ineditul frazei în raport cu numele. Se cunoaşte în acest sens aportul gramaticii generative şi transformaţionale pe care o inaugurează N. Chomsky în Syntactic Structures (1957). E cazul să mai adăugăm că ideea productivităţii limbajului uman, respectiv explicarea acestuia prin contribuţia factorilor sintactici la conturarea semnificaţiei au fost formulate cu claritate de către M. Schlick, protagonistul

cercului vienez.

Concluzia pozitivă pe care o inspiră acest breviar este multidimensionalitatea semnificaţiei, relativ la aceeaşi categorie de expresii ca şi la expresiile limbii luate în ansamblu.

x

x x

Configurînd, în perspectiva analizei critice a concepţiilor consemnate, un punct de vedere marxist în interpretarea "semnificaţiei" ca relaţie socială între oamenii care comunică şi acţionează, A.Schaff formulează următoarele presupoziţii (op.cit., p. 282) :

1) semnificaţia este o relaţie între oamenii care comunică şi pune în joc toate elementele procesului social complex pe care l-am analizat sub numele de "situaţie semiotică" : existenţa persoanelor care comunică, a obiectelor despre care se comunică şi a semnelor cu ajutorul cărora aceştia comunică ;

2) semnele înseşi sînt considerate ca atare atunci cînd obiectele sau fenomenele materiale respective intră în relaţie cu oamenii care le folosesc ca semne - adică atunci cînd ele întrunesc o dimensiune pragmatică - , cu realitatea la care sînt referite ca nume, imagini, simboluri etc.- dimensiunea semantică propriu-zisă,- ca şi cu sistemul de semne (limba) în cadrul căruia funcţionează acestea - dimensiunea sintactică ;

3) între diversele relaţii, specifice situaţiei semiotice, relaţiile între oamenii care comunică, între oameni

şi realitate, între oameni şi semne, între semne şi realităţi, între semnele care asigură comunicarea într-o situaţie semiotică determinată şi celelalte semne ce întregesc sistemul limbii, prima - comunicarea între oameni - este hotărîtoare şi degenerarea situaţiei semiotice la una sau alta din celelalte relaţii exprimă "fetişismul" semnului şi semnificaţiei, la care am făcut aluzie în cursul expunerii ;

d) semnificaţie aparţine atît sferei acţiunii şi comportamentului cît şi a gîndirii şi conştiinţei în genere; asumarea acestei dualităţi funcţionale a semnificaţiei este de natură să prevină atît deconştientizarea (desubiectivarea) semnificaţiei - cazul reducţionismului behaviorist - , cît şi cealaltă extremă, a fetişizării semnificaţiei - mentalismul, în varianta obiectivistă a semnificaţiilor - entităţi ideale, sau cea psihologistă , a semnificaţiei - proprietate subiectivă a proceselor de gîndire.

Aceste premise nu vor, fără îndoială, să unifice semnificaţiile "semnificaţiei". Ele conturează mai curînd un fundament teoretic al polisemiei (citeşte multidimensionalităţii) semnificaţiei.

Dacă nu pierdem din vedere că numai în perspectiva unor raporturi interumane determinate lucrurile şi fenomenele lumii materiale devin semne, şi că asemenea lucruri şi fenomene sînt semne atît timp cît sînt mediatori în comunicarea dintre oameni şi în comunicarea oamenilor cu ei înşişi, putem, fără riscul fetişizării, să asimilăm semnificaţia cu anumite relaţii din procesul semiotic (relaţia dintre semn şi obiect, sau dintre semn şi ideea despre obiect, dintre semn şi sistemul de semne care alcătuieşte limba, dintre semnul unei limbi

şi semnele altei limbi etc.) sau cu una din relatele acestora (semnificatul, adică denotatul, desemnatul, referentul sau obiectul comunicării).

Faţă de exagerările urmărite (absolutizarea legăturii semnului cu obiectul, absolutizarea participării subiectului la realizarea situaţiei semiotice, etc.), semiotica de inspiraţie materialist-dialectică credem că trebuie să pornească de la principiul primordialităţii dimensiunii pragmatice faţă de dimensiunea sintactică şi cea semantică (Apostol 1966, p. 707), pentru a ne oferi, însă, un tablou integrator la coordonatelor semnificaţiei şi al funcţiilor limbajului relevate de acestea.

Capitolul VIII :

COORDONATELE SEMNIFICAȚIEI ÎN PERSPECTIVA FUNCȚIONALITĂȚII MULTIPLE A LIMBAJULUI.

Am urmărit în I-a parte a cursului evoluția filosofiei și logicii limbajului de la problema sensului și a criteriilor verificabilității enunțurilor la cea a regulilor de utilizare a acestora, a "jocurilor" de limbaj în ansamblu.

Expunerea noastră a evidențiat, pe de altă parte, varietatea deconcertantă sub care circulă termenii "sens" și "semnificație" , intervertirea comprehensiunii acestora, subsumarea înțelesului unuia la înțelesul celuilalt.

Avem prilejul, urmărind două concepții din școala analitică engleză, inspirate de Philosophische Untersuchungen ale lui Wittgenstein, să precizăm înțelesul natural al celor doi termeni în perspectiva funcțiilor multiple ale limbajului.

De la K.Bühler (Sprachtheorie, 1934) datează departajarea tranșantă a funcțiilor "inferioare" ale limbajului, cele comune cu funcțiile limbajului animal (funcția autoexpresivă sau simptomatică, respectiv funcția comunicativă, semnalizatoare sau emițătoare) de funcțiile "superioare", specifi-

ce limbajului uman. Bühler avea în vedere funcţia descriptivă. K.Popper (Conjenctures and Refutations, 1963, şi Clouds and Clocks, 1966, vezi Popper 1973, p. 16o, n.) adaugă acesteia din urmă funcţia argumentativă sau critică a limbajului. Acestea ca funcţii principale, pe lîngă alte funcţii, precum cea consultativă (advisory function), cea de îndemn (horatative function), cea imaginativă (fictional function) ş.a.

Păstrînd distincţiile de mai sus şi renunţînd la valorizarea cu care le însoţeşte K.Popper, în măsura în care funcţia expresivă pe care o împlineşte limbajul artistic este cel puţin la fel de evoluată şi de specific umană ca şi funcţia argumentativă, să spunem, vom constata că teoriile semantice expuse pînă acum au vizat mai ales funcţia designativă (descriptivă, denotativă) a limbajului, iar atunci cînd, dintr-o perspectivă mai largă asupra semnificaţiei, au analizat şi alte dimensiuni, au făcut-o în cadrele înguste şi simplificatoare ale behaviorismului şi pragmatismului, nereuşind să pună în evidenţă complexitatea şi specificul funcţiunii comunicativ-expresive a limbajului uman.

§ 1. Concepţia lui J.L.Austin despre uzajul "performativ al limbajului [1].

Punctul de plecare al teoriei lui Austin (din "How to do Things with Words", 1962) îl constituie enunţurile care, deşi formulate la modul indicativ, şi asemănătoare prin formă enunţurilor de fapt - constatărilor -, nu sînt totuşi

1) Consideraţiile care urmează în legătură cu concepţiile lui J.L.Austin şi D.D.Evans sînt extrase din Ladrière 197o, cap.IV.

susceptibile de a fi adevărate sau false. Este cazul enunţurilor de felul :

"Promit să vă fac o vizită în viitor",

"Mă angajez să vă restitui datoria în 5 luni",

"Vă rog să păstraţi cea mai deplină discreţie în legătură cu întîmplarea x",

"Vă adresez cele mai sincere felicitări pentru avansarea în funcţie",

"Aprob întrutotul judecata voastră",

"Apreciez foarte mult conduita lui y",

etc. Asemenea enunţuri nu descriu un fapt sau o acţiune, ci împlinesc o acţiune, sînt constitutive unei operaţii. Avînd un sens bine definit, aparţinînd unui limbaj bine organizat şi supunîndu-se unor reguli de uzaj bine determinate, asemenea enunţuri - "performative" - îşi merită o logică proprie.

Cel mai adesea, dacă nu întotdeauna, logica a luat în consideraţie doar aspectul constativ al enunţurilor. E cazul să se cerceteze acum şi alte coordonate ale semnificaţiei enunţurilor, între care performanta, de care vorbeşte Austin.

Forţa semnificativă pe care o relevă exemplele date este numită de Austin "ilocuţionară" (illocutionary force) şi integrată semnificaţiei enunţurilor alături de dimensiunile, frecvent invocate, ale "sensului" şi "referinţei".

Am ajuns, astfel, la o constatare cu virtuţi sistematice pentru analiza semnificaţiei limbajului. În loc să întreţinem dualitatea asimetrică dintre sens şi semnificaţie, în discordanţă cu întrebuinţarea curentă a limbii ca şi

cu analiza efectivă a expresiilor acesteia, să plecăm de la conceptul unitar de semnificaţie, şi să-i precizăm acesteia coordonatele în funcţie de tipul expresiei lingvistice şi de uzajul pe care-l împlineşte aceasta în cadrul limbajului. În cazul enunţurilor am notat altădată, ca dimensiuni ale semnificaţiei, sensul, denotaţia (referinţa, designaţia etc.) şi valoarea de adevăr. Acum putem adăuga a patra dimensiune : forţa ilocuţionară.

O asemenea analiză este în consens cu § 3 din cap. VII, unde am urmărit semnificaţia "semnificaţiei", şi nu semnificaţia "sensului"...

Pentru Austin ilocuţiunea este ceea ce fac atunci cînd pronunţ (întrebuinţez) un enunţ.

Expresia lingvistică în actu, "în vorbire" , comportă un aspect "locuţionar" , un aspect "ilocuţionar" şi un aspect "perlocuţionar". Pronunţînd o expresie îndeplinesc, ca atare, trei acte :

1) un act locuţionar : indic un sens şi o referinţă ;

2) un act ilocuţionar : transmit o forţă caracteristică, care face ca expresia să fie enunţ (constatare), promisiune, ordin, verdict etc. ;

3) un act perlocuţionar : prilejuiesc un efect psihologic la auditor : aprobare, satisfacţie, teamă etc.

În varianta ultimă a teoriei sale, Austin vorbeşte de enunţuri expozitive în loc de constatative, şi extinde, corespunzător, forţa ilocuţionară la enunţurile expozitive, vorbind de forţa expozitivă a enunţurilor.

Sintetizînd cele discutate asupra concepţiei lui

Austin, obţinem următoarea schemă a întrebuinţărilor limbajului :

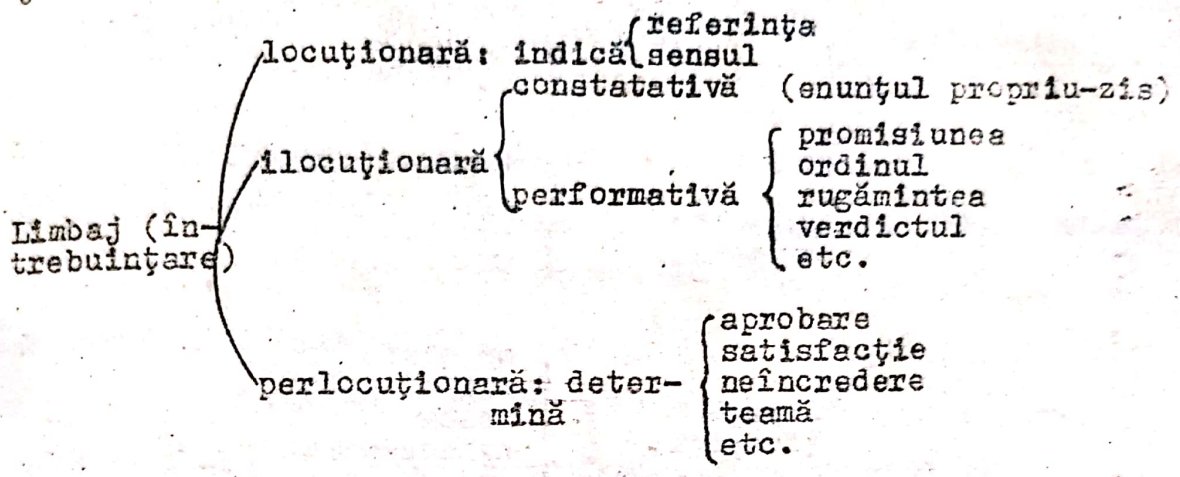

§ 2. Analiza limbajului performativ de către D.D.Evans

În The Logic of Self-Involvement-A Philosophical Study of every day Language with Special Reference to the Cristian Use of Language about God as Creator (1963), D.D. Evans extinde termenul "performativ" la "actul lingvistic cu forţa sa ilocuţionară" (suprapunînd "forţa ilocuţionară" şi "forţa performativă" a enunţurilor). El continuă să vorbească de "enunţuri constatative" în loc de "expozitive" (ca în ultima remaniere terminologică a lui Austin), iar în locul forţei "perlocuţionare" introduce termenul de "forţă cauzală" (causal force).

Uzajelor performativ-cauzale, distinse de Austin, Evans le asociază uzajul expresiv.

Iată schema pe care o vom dezvolta relativ la analiza limbajului de către Evans :

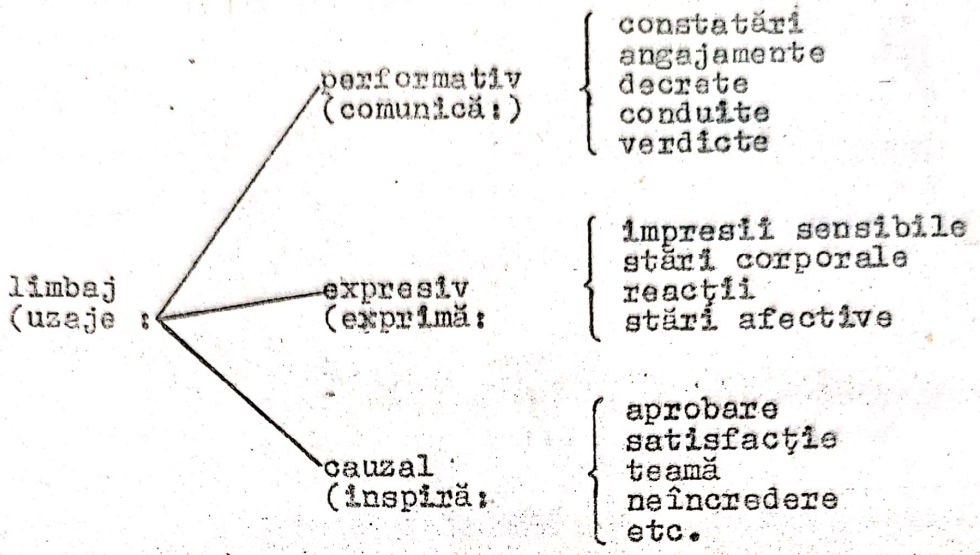

Să urmărim acum clasificarea propusă de Evans pentru enunţurile performative.

"Constatări" (constatives) sînt enunţurile al căror tip este exemplificat de : "Afirm că eram la Londra la 5 august 1959", "Presupun că aceasta vă va costa 5o.ooo £", "Conchid din aceste premise că Socrate este muritor" etc. Sînt enunţurile prin care apreciem, afirmăm, conchidem.

"Angajamente" (commissives) sînt enunţuri de felul celor care urmează : "Vă promit că vă dau mîine această carte" , "Voi interveni în favoarea dv." etc.

"Decrete" (exercitives) sînt enunţurile de tipul "Vă numesc director la Uzina x" , "Botez acest vapor Ivernia", "Vă dau procură să acţionaţi în numele meu" etc.

"Conduite" (behabitives) sînt enunţurile care stabilesc un raport între locutor şi o altă persoană în contextul unui comportament uman : "Vă mulţumesc, "Vă mărturisesc că nu am avut dreptate" , "Te laud pentru prezenţa la examen" etc.

"Verdicte" (verdictives) sînt enunţurile de felul:

"Îl consider pe John mai abil decît Smith", "Evaluez inelul tău la 2oo £" , "Consider ipoteza dv. ca cea mai plauzibilă" etc.

Enunţurile a căror forţă performativă se concretizează în angajamente (au commissive force) sau în conduite (au behabitive force) sînt numite de Evans "autoimplicative" (Selfinvolving utterance).

Uzajul performativ al unei expresii este integrat sensului acesteia. Noi preferăm, în contextul efortului de structurare a "semnificaţiei" , să vorbim de "sensul performativ" sau de "dimensiunea performativă a semnificaţiei" enunţului.

§ 3. Uzajul cauzal al limbajului

Apare atunci cînd realitatea discursului este vizată în mod intenţional. Spre deosebire de uzajul performativ, el nu poate fi circumscris semnificaţiei enunţului în cauză.

Studiul limbajului în funcţiunea sa cauzală (la Austin "perlocuţionară") poate face corp comun cu neoretorica, în măsura în care aceasta deplasează interesul tradiţional pentru persuasiune ca act raţional în direcţia emotivităţii.

În sinteza asupra genezei şi evoluţiei retoricii, V.Florescu citează cursul din 1936 al lui I.A.Richards, The Philosophy of Rhetoric, în care retorica este concepută ca "studiu al neînţelegerii şi al remediilor sale" , al "expuneriі" în vederea trezirii de stări sufleteşti, studiu, în general, al "legilor fundamentale de folosire a limbii" (Florescu 1973, pp. 182-3).

Orientarea retoricii de către Richards şi Ogden în direcţia unei teorii a comunicării este inspirată, de altfel, de George Campbell, care în The Philosophy of Rhetoric - lucrarea ce cumulase până în 1823 şapte ediţii - definea elocvenţa drept "marea artă a comunicării nu numai a ideilor, dar şi a sentimentelor, pasiunilor, dispoziţiilor şi ţelurilor".

De această finalitate a uzajului limbii ţine şi studiul tehnicilor persuasive folosite în propaganda politică şi comercială - domeniu de cercetări recuperat mai ales în cadrul neoretoricii germane şi americane.

§ 4. D.D.Evans despre uzajul expresiv al limbajului.

Se admite, în general, că ţine de funcţia expresivă a limbajului "exprimarea" unui afect, a unei opinii sau a unei intenţii.

În contextul distincţiilor lui Evans, expresia unei opinii sau a unei intenţii relevă uzajul performativ al limbajului. Expresia unei opinii poate fi un verdict sau o constatare, cea a intenţiei, un angajament.

Limbajul expresiv revelează un afect (feeling). Exemplificînd speciile de afecte consemnate în schema de la paragraful 2, vom nota ca impresii sensibile (sensations): impresiile de durere, de presiune, de căldură etc. ; ca stări corporale (bodily states) : oboseala, bună dispoziţia corporală etc. ; ca reacţii (responses) : surpriza, oroarea etc. ; ca stări afective (moods) : bucuria, speranţa, teama, anxietatea etc.

Limbajul expresiv în toate manifestările sale este autoimplicativ, ca şi limbajul conduitelor sau cel al angajamentelor. Studiul său revine la studiul formelor prin care se revelează afectele.

Ca specii ale comportamentului revelator de afecte (FRB : feeling revealing behaviour) Evans distinge : "simptomele" (symptoms) : faţa lui x devine albă ; "manifestările" (manifestations) : X este obosit şi îşi tîrîie picioarele ; "expresiile" (expressions) : X surîde ; "informaţiile" (reports) ; X enunţă fraza "mă simt trist".

Evans discută de asemenea categoriile de "termeni expresivi", care pot avea utilizări într-un context expresiv, fără să aibă totuşi un uzaj distinct şi exclusiv expresiv, aşa cum au unii termeni cu uzaj performativ. Se iau în consideraţie : "termenii de afect" (feeling words), desemnînd afecte; "termenii de capacitate" (aptness words), desemnînd acţiunile sau evenimentele capabile să producă afecte ; "termenii de conduită" (behabitive words), exprimînd o atitudine care presupune un afect ; "termenii exclamativi" (exclamatory words).

§ 5. Limbaj afin şi limbaj atitudinal

Pînă acum s-au avut în vedere, prin cele trei unaje ale limbajului, performativ-cauzal - expresiv, maniera în care sînt utilizate expresiile. După felul în care expresia limbajului este înţeleasă, receptată deci, ea poate fi sau nu afină :

"Cînd un enunţ care se raportează la acţiunea unui agent nu poate fi înţeleasă decît dacă el are o afinitate cu acest agent, spunem că acest enunţ este afin (rapporti-

ve language)" (Ladrière 1971, p. 112).

Limbajul performativ ca și cel expresiv implică în multe cazuri atitudini, fie că le presupune la interlocutor, fie că le manifestă locutorul. Evans distinge patru tipuri de atitudini : "atitudini-afect" (feeling attitudes), care presupun afecte, ca simpatia, indignarea, recunoștința etc. ; "atitudinile-conduită" (behaviour-attidudes), care se acompaniază cu un comportament (de a se arăta respectuos, serviabil, disprețuitor etc.) ; "atitudinile-opinii" (opinion-attitudes) care se revelează într-o propoziție a cărei forță performativă se exprimă într-o opinie : "gîndesc că Y merită toată încrederea noastră" ; "atitudinile-intenții" (intention-attitudes), revelate într-o propoziție care are forța performativă a expresiei unei intenții : "Mă supun pe deplin înțelepciunii dv.".

§ 6. Recapitularea distincțiilor lui Evans

1) Din punct de vedere al uzajului, limbajul are trei moduri : performativ, cauzal și expresiv. Din punct de vedere al condițiilor înțelegerii, el poate avea o formă afină sau nonafină.

2) Orice limbaj este performativ (în terminologia lui Austin, posedă o forță ilocuționară), dar nu este în mod necesar și expresiv sau afin.

3) Orice propoziție poate avea o putere cauzală (după Austin, posedă o forță perlocuționară), oricare ar fi forța performativă și indiferent dacă expresia este sau nu afină.

4) O propoziție expresivă poate fi performativă

numai cînd exprimă o oponie sau o intenţie.

5) O propoziţie expresivă este adesea afină, dar nu în mod necesar.

6) Limbajul auto-implicativ acoperă o parte din uzajul performativ - conduitele şi angajamentele - şi totalitatea uzajului expresiv al limbajului.

7) O propoziţie afină poate fi autoimplicativă, dar nu în mod necesar.

§ 7. Concluzii asupra semnificaţiei

În perspectiva celor expuse, anterior şi în capitolul de faţă, semnificaţia ne apare în următoarea structură:

1) Dimensiunea sintactică : semnificaţia lexicografică.

2) Dimensiunea semantică : referinţa, sensul, adecvarea la realitate (adevărul) :

3) Dimensiunea pragmatică : semnificaţia performativă şi cea expresivă.

Se înţelege că această structură se concretizează diferit la categoria numelor şi la cea a enunţurilor. În primul caz nu se pune problema adevărului şi nu poate fi vorba nici de dimensiune pragmatică (decît prin intermediul enunţurilor care conţin numele respective). Semnificaţia lexicografică, pe de altă parte, este "semnificaţie" în măsura în care definiţia (nominală) mijloceşte realizarea dimensiunii semantice şi eventual a celei pragmatice (a expresiei în cauză).

Scanned with OKEN Scanner

inv. 183016

Capitolul IX :

T I P O L O G I A L I M B A J U L U I

Am convenit în capitolul anterior asupra multidimensionalităţii semnificaţiei expresiilor limbii. Concepţia sincretică la care am ajuns în privinţa semnificaţiei "semnificaţiei" ne-a permis să evităm absolutizarea uneia sau alteia din coordonatele acestui concept, prezervînd totodată specificul de structură al semnificaţiei celor două tipuri principale de expresii - numele şi enunţurile.

În funcţie de numărul şi ponderea coordonatelor semnificaţiei, e cazul să distingem acum nu numai tipurile de expresii din cadrul limbajului (curent), ci şi tipurile de limbaj ca atare, adică să analizăm structura limbajelor ştiinţific, poetic şi muzical, acceptînd odată cu S.Marcus că limbajul curent (uzual) poate fi considerat un aliaj al primelor trei.

Ierarhizarea celor patru limbaje se realizează (Marcus 1970, p. 24) după proporţia dintre expresie şi conţinut :

"în limbajul muzical expresia este totul, în limbajul poetic ea este aproape totul, iar în cel uzual raportul dintre expresie şi conţinut se echilibrează, în timp ce

limbajul ştiinţific manifestă o relativă independenţă faţă de expresie, fapt care explică uşurinţa cu care se trece de la expresiile din limbile naturale la cele formalizate ale logicii matematice".

§ 1. Structura limbajului ştiinţific

În capitolul VIII am făcut aluzie la concepţia lui K.Popper despre funcţiile "superioare" ale limbajului - funcţia descriptivă (denotativă) şi funcţia argumentativă.

Formalizarea contemporană a ştiinţei şi dedublarea sintactico-semantică a limbajului acesteia pare să antreneze o demarcaţie între cele două funcţii. Putem spune, într-o anumită măsură, că sintaxa ştiinţei se concentrează asupra funcţiei argumentative (demonstrative) a limbajului, în timp ce semantica îi restabileşte acesteia funcţiunea denotativă. Aceasta relativ la formalismul pur.

În constituirea efectivă a teoriilor ştiinţifice, funcţiunea descriptivă (denotativă) a limbajului este dublă : se realizează atît la intrarea în teorie cît şi la ieşirea din aceasta. Structura limbajului ştiinţific relativ la acest demers constitutiv al teoriei este - schematizînd consideraţiile lui Ladrière (op.cit., p. 144) - următoarea :

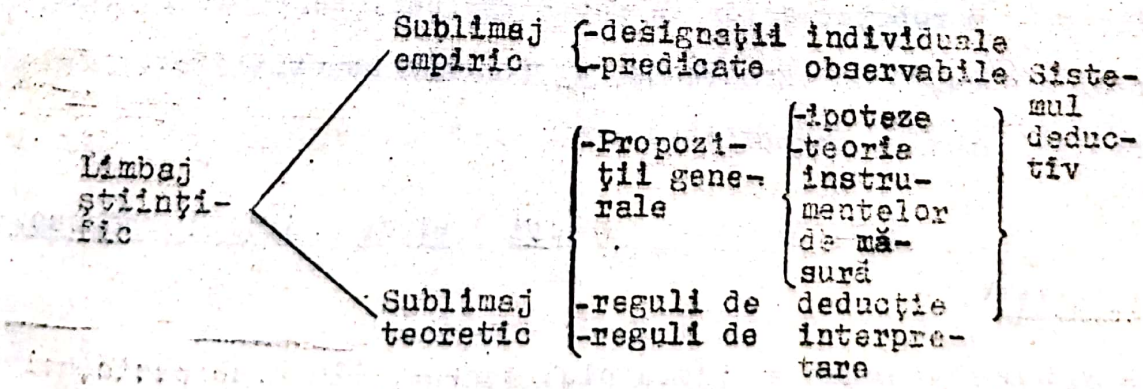

Partea empirică însumează mijloacelor prin care descriem realitatea perceptibilă, direct sau indirect, prin intermediul instrumentelor prelungitoare ale organelor de simţ.

Partea teoretică se exprimă în sistemul deductiv şi în regulile de interpretare prin care acesta se pune în contact cu partea empirică.

Sistemul (partea) deductiv(ă) conţine în primul rînd corpul de ipoteze referitoare la obiectul studiat, apoi teoria instrumentelor de măsură utilizate în investigarea acestui obiect.

După Ladrière, limbajul ştiinţific se desfăşoară în perspectiva următoarelor faze :

1) invenţia ipotezelor, care se află în succesiunea unei faze exploratorii ;

2) derivarea din ipoteze, cu ajutorul regulilor de deducţie, a unor propoziţii cu nivel mai redus de generalitate, dar susceptibile de testare empirică ;

3) traducerea acestor propoziţii, cu ajutorul regulilor de interpretare, în propoziţii conţinînd termeni empirici; testarea propriu-zisă se face, fie prin confirmare, fie prin coroborarea lor la fapte (acordul cu faptele, întărind pretenţia de veracitate, diminuează eventualitatea falsificării acestor propoziţii).

§ 2. Limbajul (practic) al deciziei şi responsabilităţii.

Parte a limbajului curent, limbajul practic, al acţiunii, îşi revelează specificul în raport cu decizia şi

responsabilitatea.

O distincţie se impune între limbajul subiectiv al deciziei şi limbajul teoretic, care explică decizia.

Primul echivalează cu explicaţia pe care (şi-)o dă cel care decide, înainte de a lua ca atare decizia. Acest limbaj antrenează cel puţin 11 categorii de propoziţii (Ladrière, op.cit., cap.V) :

1) propoziţii constatative, care descriu situaţia;

2) propoziţii care enunţă strategiile posibile, din care, ca şi în cazul ipotezelor limbajului ştiinţific, se pot deduce alte propoziţii, cu un statut inferior de generalitate, astfel ca să poată fi confruntate cu propoziţiile de tip 1) ;

3) propoziţii deduse din propoziţiile de tip 2) , cu ajutorul propoziţiilor de tip 1) , al regulilor logicii şi al teoriilor diverse - propoziţiile, eventual conjecturale, care exprimă consecinţele scontate ale strategiilor propuse ;

4) propoziţii evaluative rezultate din propoziţiile de tip 3) prin aplicarea unui criteriu de apreciere, destinat să indice măsura în care stările de lucru considerate în cadrul deducţiilor respective sînt recomandabile sau condamnabile ;

5) propoziţiile normative cu ajutorul cărora sînt formulate propoziţiile evaluative de tip 4) ;

6) o propoziţie (evaluativă) exprimînd preferinţa pentru una din propoziţiile normative de tip 5) (o evaluare de al doilea grad, într-un fel);

7) o propoziţie meta-normativă, exprimînd o normă cu ajutorul căreia se formulează propoziţia preferenţială 6) ;

8) maxima acţiunii (căreia i se poate recunoaşte statutul unei propoziţii performative condiţionale) revenind la

formula "voi alege strategia care va asigura starea de lucruri cea mai conformă normei mele preferenţiale" ;

9) o propoziţie - obţinută deductiv din maxima generală 8) şi din toate propoziţiile tipurilor precedente - , care exprimă alegerea strategiei acţiunii ;

1o) o propoziţie prin care autoconstrîngerea maximei generale 8) se propagă la strategia convenabilă S : "îmi propun să aplic strategia S" , adică "mă raliez la strategia S" ;

11) o propoziţie performativă condiţională în care intervine responsabilitatea (Ladrière o numeşte "propoziţie de responsabilitate") : "legîndu-mă de strategia S, eu accept dinainte toate consecinţele, previzibile sau nu, care vor decurge din actul meu de alegere ; recunosc dinainte că aceste consecinţe vor fi imputabile alegerii mele şi dau dinainte oricăruia dreptul de a mă desemna ca sorginte a acestor consecinţe" (op.cit., p. 149).

Propoziţiile 1)-11) configurează, cum am mai spus, motivaţia deciziei, preliminariile acesteia.

Decizia efectivă poate fi şi un act interior, iar dacă se exprimă, totuşi, se formulează într-o propoziţie performativă : "mă decid să adopt o astfel de strategie".

Chiar dacă decizia poate fi exprimată şi prin alte mijloace - semnătură, gest, ridicarea mîinii etc.- , putem explica asemenea simboluri în propoziţii performative de decizie.

Recapitulînd, constatăm că limbajul acţiunii angajează, pe lîngă propoziţiile aparţinînd şi limbajului ştiinţei, propoziţii evaluative exprimînd prefereinţe, propoziţii norma-

tive exprimînd criterii, şi propoziţii performative exprimînd acţiuni.

Cel care analizează decizia ca atare, adică posibilitatea şi natura acesteia în general, va folosi un limbaj teoretic, "care - notează Ladrière în loc.cit., p. 151 - se străduie să reconstituie o raţionalitate, să dobîndească o inteligenţă presupusă a fi încorporată în decizie".

În privinţa unei decizii ne putem plasa în postura istoricului, explicînd o decizie particulară sau alta, în postura psihologului, reconstituind succesiunea demersurilor care intervin într-un act de decizie, sau în postura logicianului, încercînd, cum s-a făcut mai sus, o tipologie a propoziţiilor care intervin în procesul decizional.

3. Specificul limbajului poetic

Limbajul poetic a fost considerat în viziunea clasică ca o abatere de la norma limbajului cotidian.

Concepţia modernă a lingviştilor matematicieni îl defineşte în raport cu limbajul ştiinţific : "deoarece numai acesta din urmă există ca un concept riguros elaborat şi deoarece limbajul uzual este (...) de o complexitate mai mare decît limbajul poetic sau decît cel ştiinţific, împrumutînd elemente de la fiecare dintre ele" (Marcus 197o, p. 31).

În Poetica matematică S.Marcus formulează mai multe opoziţii între limbajul ştiinţific şi cel poetic, avînd darul să definească ambele limbaje ca şi dualitatea limbajului natural ca atare, din care ambele descind şi prin care îşi împlinesc amîndouă "adresa umană".

1) Raţional - afectiv :

"Limbajul ştiinţific reprezintă în mod optim ipostaza raţională iar limbajul poetic reprezintă în mod optim ipostaza emoţională, datorită conciziei maxime a expresiei pe care ele o folosesc" (Marcus 197o, p. 32).

2) Densitate logică - densitate de sugestie :

"... În timp ce concizia limbajului ştiinţific (mai cu seamă în forma sa supremă,aceea a limbajului matematic) este dată de densitatea sa silogistică deosebit de mare, de reducerea la minimum a tot ceea ce e străin de operatorii logici strict necesari în enunţuri şi demonstraţii, concizia limbajului poetic (mai cu seamă în forma sa supremă, aceea a limbajului liric) este dată de densitatea sa sugestivă deosebită, de evitarea exprimării nemijlocite, de reducerea la minimum a elementelor de rutină" (ibidem, p. 52).

3) Sinonimie infinită - sinonimie absentă :

"Prin opoziţie cu limbajul ştiinţific - care, pentru a putea exprima definiţii şi demonstraţii, trebuie să posede o sinonomie infinită, adică să existe în el pentru fiecare frază o infimitate de fraze echivalente, (n.n. P.I.) - , limbajul poetic nu cunoaşte sinonimia" (ibidem, p. 33).

4) Omonimie absentă (închidere) - omonimie infinită (deschidere) :

"Expresia poetică se caracterizează prin deschidere, prin devenirea ei semantică în funcţie de cel care o recepţionează (...) ... , expresia ştiinţifică este lipsită de deschidere, semnificaţia ei este independentă de cel care o recepţionează" (ibidem, p. 34).

5) Artificial - natural :

"... în contrast cu limbajul ştiinţific, care utilizează în mod esenţial anumite limbaje artificiale, limbajul poetic nu părăseşte teritoriul limbilor naturale" ; (chiar luînd în considerare manifestările de poezie concretă şi spaţială (...) ... , vom opune caracterului convenţional general acceptat al expresiilor nenaturale din limbajul matematic, ca-

racterul convenţional şi strict individual al expresiilor nenaturale din limbajul poetic" (p. 39).

6) General - singular :

"In contrast cu semnificaţia ştiinţifică - cu caracter obiectiv, general şi universal, n.n., P.I.,-semnificaţia poetică este subiectivă, singulară, individuală" (p. 4o).

7) Traductibil - netraductibil :

"În contrast cu limbajul ştiinţific - a cărui semnificaţie fiind universală, obiectivă, se poate exprima cu mijloacele oricărei limbi naturale, suplimentate, bineînţeles, de anumite simboluri şi formule, n.n., P.I. - , limbajul poetic nu este traductibil, deoarece nici o semnificaţie poetică nu admite două expresii distincte" (p. 4o).

8) Prezenţa - absenţa problemelor de stil :

"... limbajul ştiinţific constituie cadrul natural al problemelor de stil, în sensul că aici se pune problema alegerii unei fraze dintr-o infinitate de fraze care exprimă aceeaşi semnificaţie(...) Prin contrast, limbajul poetic nu pune probleme de stil, deoarece o semnificaţie poetică nu poate fi exprimată decît într-un singur fel, deci o alegere este, din acest punct de vedere, exclusă".

9) Fixitate în spaţiu, constantă în timp - variabilitate în spaţiu şi timp :

"... semnificaţia poetică este nu numai diferită de la un loc la altul, de la un individ la altul, dar şi de la un moment la altul. (...). În schimb, semnificaţia ştiinţifică este fixată în spaţiu şi constantă de-a lungul timpului" (p. 41).

1o) Numărabil - nenumărabil :

"... Mulţimea semnificaţiilor ştiinţifice este infinită, dar obligatoriu numărabilă (...). În schimb, mulţimea semnificaţiilor poetice este nenumărabilă" (p. 41).

11) Concordanţă - neconcordanţă între numărul

cardinal al mulţimii de fraze şi numărul cardinal al mulţimii de semnificaţii :

"... în limbajul ştiinţific există concordanţe între caracterul discret şi infinit numărabil al expresiei şi caracterul - tot discret şi infinit numărabil - al semnificaţiei, în timp ce în limbajul poetic există o contradicţie permanentă - în care se află altfel sursa inefabilului poetic, n.n., P.I.,- între caracterul discret, numărabil, al expresiei şi caracterul continuu, nenumărabil, al semnificaţiei" (p. 42).

12) Transparent - opac :

"Expresia ştiinţifică nu prezintă un interes în sine, ea poate fi oricînd înlocuită cu o alta, echivalentă, ea este un simplu vehicul al unei semnificaţii, ea are doar rolul de a media sesizarea unei semnificaţii, ea este, cum se spune, transparenţă, e ca un geam prin care putem "vedea" o anumită semnificaţie. În schimb, expresia poetică are o valoare în sine, ea nu este doar vehiculul unei semnificaţii care, la rigoare, ar putea fi sesizată şi altfel, ci e pur şi simplu impregnată de această semnificaţie, ea nu este transparentă, ci opacă, ea opreşte atenţia noastră" (p. 42).

13) Tranzitiv - reflexiv :

"Semnificaţia ştiinţifică se pretează prin excelenţă a fi comunicată de către o persoană către alte persoane; expresia ştiinţifică lasă să treacă această semnificaţie, o transmite intactă, datorită naturii obiective a semnificaţiei pe care o exprimă şi faptului că fiecare persoană îşi poate echivala, în limba pe care o cunoaşte, expresia iniţială a semnificaţiei în cauză. În schimb, expresia poetică este reflexivă, involutivă, ea are tendinţa de a exprima prea mult ca să mai poată comunica ceva, ca să mai lase să treacă mai departe ceva" (. 43).

14) Independenţă - dependenţă de expresie :

"... semnificaţia ştiinţifică este relativ independentă de expresie (...). În schimb, semnificaţia poetică este organic legată de expresie..." (p. 44).

15) Independenţă - dependenţă de structura muzicală :

"... semnificaţia ştiinţifică este relativ independentă de expresie ; ea este deci relativ independentă şi de structura muzicală, în sensul că nici o structură muzicală nu i se impune cu necesitate (...). În schimb, semnificaţia poetică este inseparabil legată de o anumită structură muzicală, aceasta din urmă impunîndu-i-se deci cu unicitate" (p. 44).

16) Paradigmatic - sintagmatic :

"... expresia poetică aderă în mod organic la semnificaţiile ei, formînd cu ele un tot indiscernabil, în timp ce o expresie ştiinţifică este doar un mijlocitor (dintr-o infinitate de alţi mijlocitori) al semnificaţiei ştiinţifice" (p. 45).

17) Concordanţă - neconcordanţă între distanţa paradigmatică şi cea sintagmatică :

"În limbajul ştiinţific... două elemente relativ sintagmatic provin din paradigme relativ apropiate sau contigue (...). În schimb, în limbajul poetic apare tendinţa de încălcare a acestei concordanţe, fie în sensul măririi distanţei sintagmatice a unor elemente paradigmatic apropiate (...), fie, mai ales, în sensul micşorării distanţei sintagmatice a unor elemente paradigmatic depărtate" (pp. 45-46).

18) Contexte scurte - contexte lungi :

În limbajul ştiinţific semnificaţia unui element poate fi detectată pe baza luării în consideraţie a unui context relativ mic , şi de multe ori nu este necesar nici măcar acest context restrîns. (...). În schimb, în limbajul poetic, dimpotrivă, sînt necesare contexte relativ lungi pentru a putea sesiza cu o aproximaţie cît mai bună valoarea poetică a unui element" (p. 46).

19) Logic - alogic :

"Caracterul cuantificat, discret al semnificaţiei ştiinţifice, faptul că această semnificaţie este confruntată în permanenţă cu cei doi poli ai gîndirii logice, adevărul şi

falsul, fac ca limbajul ştiinţific să stea sub semnul opoziţiei dintre adevăr şi fals (...) (ce îi) imprimă (...) un caracter predicativ şi logic (...). Limbajul poetic este în afara opoziţiei dintre adevăr şi fals, tot aşa cum el este (cel puţin într-o anumită măsură) în afara opoziţiei dintre gramatical şi negramatical".

2o) Denotaţie - conotaţie :

(S.Marcus are în vedere concepţia lui Tzvetan Todorov, apropiată de unele idei ale lui Hjelmslev, după care denotaţia unui obiect sau cuvînt este dată de funcţia iniţială, fundamentală a obiectului (respectiv a cuvîntului), în timp ce orice altă funcţie pe care un obiect sau un termen o cumulează are un caracter conotativ).

21) Rutină - creaţie :

"Limbajul poetic stă sub semnul inovaţiei, al ineditului, al creaţiei, nu numai din punctul de vedere al conotaţiilor, dar şi din celelalte puncte de vedere. În opoziţie cu acesta, limbajul ştiinţific stă sub semnul rutinei , al standardizării, al stereotipiei, deci modul de exprimare se supune convenţiilor stabilite prin anumite consideraţii preliminare, sau printr-o anumită terminologie şi notaţie adoptate prin convenţii anterioare" (p. 49).

22) Stereotipii generale - stereotipii personale:

"...în timp ce fenomenele recurente - iterative, adică şabloane şi stereotipii, n.n., P.I.,- din limbajul ştiinţific sînt convenţionale şi generale, cu alte cuvinte stabilite printr-o reglementare anterioară şi respectate de quasiunanimitatea celor ce folosesc acest limbaj, fenomenele recurente din limbajul poetic nu sînt convenţionalte, ci naturale, nu sînt generale, ci singulare, aparţinînd exclusiv unui anumit creator" ; "în timp ce stereotipiile limbajului ştiinţific sînt aceleaşi pentru toţi cei ce-l folosesc, stereotipiile limbajului poetic sînt altele pentru fiecare alt creator" (p. 5o).

23) Explicabil - inefabil :

"Limbajul ştiinţific este dominat de elemente explicabile, în timp ce limbajul poetic este dominat de elemente inefabile" (p. 51.).

24) Luciditate - vrajă :

"... datorită incapacităţii de a-şi explicita şi diferenţia semnificaţiile cu care este încărcat, de a evita elementul inefabil, limbajul poetic îl domină pe om, îl menţine pe acesta în starea religioasă a vrajei. Prin contrast, limbajul ştiinţific, dominat de artificialitate şi convenţionalism, este dominat de om, reclamînd din partea acestuia o stare de luciditate" (p. 52).

25) Previzibil - imprevizibil :

"Folosirea conotaţiilor, natura alogică şi incapacitatea de a stăpîni ansamblul de sensuri cu care este dotată expresia poetică conferă limbajului poetic un grad înalt de neterminare la nivelul îmbinărilor de cuvinte şi morfeme. Această situaţie se opune acelei existente în limbajul ştiinţific, unde structura logică, riguros silogistă, univocitatea semnificaţiilor şi caracterul convenţional al modului de exprimare micşorează mult nedeterminarea textului" (p. 52).

*

Cîteva precizări se impun în consens cu propriile consideraţii ale autorului urmărit.

Mai întîi, caracterul deschis al opoziţiilor dintre cele două limbaje.

Apoi, caracterul idealizant al conceptelor cu care se operează. Confruntate cu textele ştiinţifice şi poetice concrete, unele opoziţii vor suscita ca atare atenuări şi relativităţi de rigoare. Referitor la opoziţia 4), de pildă, deschiderea limbajului poetic nu este în toate cazurile ambiguitate, adică omonimie infinită, iar închiderea limbajului

ştiinţific nu merge întotdeauna pînă la anularea omonimiei. Sau, în legătură cu opoziţia 19), să reţinem că limbajului poetic îi sînt proprii unele nivele de semigramaticalitate şi că este interpretabil într-o logică polivalentă ("alogicitatea" fiindu-i apreciată în legătură cu limbajul ştiinţific, ideal, şi nu cu limbajul uzual).

În al treilea rînd, caracterul paradoxal al formulării unor opoziţii în raport cu asocierea obişnuită a termenilor angajaţi de acestea. E cazul opoziţiei 3) - "Limbajul poetic nu cunoaşte sinonimia" - , sau al opoziţiei 8) - "Limbajul poetic nu pune probleme de stil". După S.Marcus, limbajul poetic "nu cunoaşte sinonimia" nu în sensul că poetul n-ar avea de efectuat o alegere în căutarea expresiilor adecvate, ci că alegerea se efectuează între expresii cu semnificaţie apropiată la nivelul limbajului uzual, sau între expresii care corespund unor stări diferite între care oscilează poetul, şi nu între expresii emoţional-echivalente. Obişnuinţa de a pune problemele de stil în cadrul limbajului poetic şi de a le minimaliza, sau chiar de a le ignora, în cadrul limbajului ştiinţific, decurge, pe de altă parte, după autorul nostru, din atribuirea unei sinonimii infinite limbajului poetic - confuzie clarificată în fraza de mai sus - sau din echivocitatea termenului "stil".

Ultima remarcă priveşte opoziţia 23), explicabil-inefabil. Ea pare să pună sub semnul îndoielii posibilitatea analizei logice a limbajului poetic. Descrierea profesorului Marcus ne convinge, însă, de un fenomen interesant al metodologiei ştiinţifice : o entitate cu nivel inferior de structurare şi formalizare poate contracta opoziţii riguros formalizate cu

alte entităţi. Limbajul poetic, prin definiţie "inexplicabil", şi-a revelat organizarea internă prin raportarea sa la limbajele vecine - limbajul ştiinţific şi cel poetic.

Cele 25 de opoziţii formulate de S.Marcus conturează o definiţie recursivă a limbajului poetic. O definiţie care rezistă în mare măsură viciilor unei definiţii negative prin extremitatea aleasă între definiendum şi definiens, relativ la limbaj ca univers al discursului.

În locul formulei clasice "limbaj poetic = limbaj uzual + unele abateri" , autorul român a exploatat metodologic formula "limbaj uzual = component logic (cultivat în limbajul ştiinţific) + component afectiv (cultivat în limbajul poetic").

- - -

Scanned with OKEN Scanner

P e r s p e c t i v ă

Cele nouă capitole dezvoltate în curs şi-au propus să dea o imagine măcar şi sumară a căutărilor şi a izbînzilor actuale din analiza logică a limbajului.Selecţia temelor şi ponderea rezervată tratării acestora ţin,desigur,de posibilităţile autorului de a se informa în literatura de specialitate şi de a domina materialul abordat,ca şi de timpul care i-a stat acestuia la dispoziţie.

Analiza logică a limbajului a dobîndit în ultima vreme progrese importante,ridicîndu-se substanţial de la nivelul empirismului la un nivel teoretic avansat,care a antrenat aplicaţii din cele mai promiţătoare.Conceptele din domeniu se înmulţesc cu repeziciune,poziţiile interpretative suportă nuanţări şi interferenţe.Practica analizei limbajului şi teoria limbajului se condiţionează şi stimulează reciproc.În această situaţie,noi am căutat să depăşim expunerea de tip formalist şi să îmbinăm,pe cît ne-a fost cu putinţă,examenul tehnic al problemelor cu deschiderile de orizont filosofic ale acestora.

Sîntem conştienţi că sarcina metodologică şi formativă este expresă în cazul unui curs care examinează vehiculul ştiin-

ţei,a cunoaşterii în genere şi al comunicării dintre oameni.Vom avea în vedere că sporul în exemplificare va ugura însuşirea cunoştinţelor expuse şi va accentua valoarea instrumentală a acestora.În fond,metodele semantice operează astăzi mai în toate domeniile logicii,penetrînd chiar şi în cîmpul problematic al filosofiei.Cursul nostru va trebui să promoveze,cu titlu ilustrativ,analizele semantice întreprinse de Carnap,Quine,Hintikka ş.a. în logica inductivă şi în logica modalităţilor,în logica filosofică, în teoria informaţiei şi în logica epistemică,în logica ştiinţei, în istoriografia logico-filosofică.

Conexarea cursului la problemele activităţii de propagandă culturală şi politică,înscrise în imperativele documentelor de partid,va reliefa odată în plus virtuţile aplicative ale disciplinei noastre,servind dezideratul general al utilităţii şi importanţei practice a prelegerilor.

Cursul va cîştiga în orizont prin avansul mai stăruitor în domeniile semanticii limbajelor naturale,semanticii lingvistice şi traducerii automate.Gîndim de asemenea că analiza limbajului practic va fi avantajată de corelaţia cu studiul praxiologiei.

O datorie avem şi în privinţa cercetărilor lui G.Klaus,filosoful şi logicianul care a realizat o traducere în limbajul marxist a cuceririlor din semiotica contemporană.

Încheind notaţiile pe marginea programului de perspectivă al cursului,cerem îngăduinţa cititorului pentru despărţirile incorecte ale unor nume străine,ca şi pentru celelalte greşeli în dactilografiere care vor fi scăpat atenţiei noastre.

- // -

Bibliografie

1.Apostol , Pavel : "Puterea cuvîntului" , Revista de Filosofie , nr.5 , 13 (1966)

2.Apostel , Léo : "Syntaxe,sémantique et pragmatique" , în Logique et connaissance scientifique (sous la direction de J.Piaget) , Gallimard , Paris 1967 , pp.290-4

3.Berka , Karel ; Kreiser , Lothar : Kommentierte Auswahl zur Geschichte der modernen Logik , Akad.-Verlag , Berlin 1971

4.Bîrliba , Dan M. : "Probleme ale filosofiei limbajului în Tratatul logico-filosofic al lui Wittgenstein" , Analele Universităţii Bucureşti , Filosofie , nr.2 , 18 (1969)

5.Blanché , Robert : La logique et son histoire d'Aristote à Russell , A.Colin , Paris 1970

6.Idem : La science actuelle et le rationalisme , P.U.F. , Paris 1967

7.Boboc , Alexandru : "Probleme filosofice ale limbajului", în Limbaj,logică,filosofie , Ed.ş.. , Bucureşti 1968 , pp.213-61

8.Idem : "În jurul problemelor actuale ale teoriei semnificaţiei" , Revista de Filosofie , nr.7 , 20 (1973)

9.Bocheński , J.M. : The Methods of contemporary thought (trad. din germ.) , D.Reidel , Dordrecht 1965

10.Bogdan , Radu J. : "Profil - Jaakko Hintikka" , în Profiluri şi sinteze , logicieni şi filosofi contemporani , C.I.D.S.P. Bucureşti , 1 (1972), pp.37-53

11.Botezatu , Petre : "Nivele de construcţie a logicii" , Forum , ştiinţe sociale , nr.1 , 3 (1971)

12.Idem : Semiotică şi negaţie,orientare critică în logica contemporană , Ed.Junimea , Iaşi 1973

13.Carnap , Rudolf : L'ancienne et la nouvelle logique (trad. din germ.) , Paris 1933

14.Idem : La science et la métaphysique devant l'analyse logique du langage (trad.din germ.) , Paris 1934

15.Idem : Semnificaţie şi necesitate,un studiu de semantică şi logică modală (trad.din engl.) , Ed.Dacia , Cluj 1972 (volu-

mul conţine ca Supliment cinci articole publicate de autor înainte de 1947 şi anexate la a doua ed.engl.)

16.Church , Alonzo : Introducere în logica matematică , §. 01 - "Nume" (trad.din engl.) , în Materialismul dialectic şi ştiinţele moderne , vol.XI : Logică şi filosofie,orientări în logica modernă şi fundamentele matematicii , Ed.pol. , Bucureşti 1966 , pp.146-55

17.Dufrenne , Mikel : "Wittgenstein et la philosophie" , Les études philosophiques" , nr.3 , 1965

18.Enescu , Gheorghe : Logică şi adevăr , Ed.pol. , Bucureşti 1967

19.Idem : "Semantica logică" , în loc.cit. la 7.,pp.158-212

20.Idem : "Rudolf Carnap - filosof şi logician" , studiu introductiv la 15.,pp.7-35

21.Idem : Curs de teoria sistemelor logice,capitolul Semiotica logică (litogr.) , Universitatea Bucureşti (f.a.)

22.Enriquès , F. : "Phylosophie scientifique" , Actes du Congrès International de Philosophie Scientiphique (1935) , I , Hermann & Cie , Paris 1936 , pp.23-7

23.Florescu , Vasile : Retorica şi neoretorica:geneză,evoluţie,perspective , Ed.Acad. , Bucureşti 1973

24.Frege , Gottlob : "Sens şi semnificaţie" (trad.din germ.) în loc.cit. la 16. , pp.54-79

25.Idem : Écrits logiques et philosophiques (trad.din germ) Ed.du Seuil , Paris 1971

26.Idem : Begriffsschrift und Andere Aufsätze , G.Olms , Hildesheim 1964

27.Gochet , Paul : Esquisse d'une théorie nominaliste de la proposition,essai sur la philosophie de la Logique , A Colin , Paris 1972

28.Idem : "Sur la sémantique de la logique épistémique (Frege,Quine,Hintikka)" , International Logic Review , 5 (1972)

29.Guiraud , Pierre : La sémantique , P.U.F. , Paris 1969

30.Hintikka , Jaakko : Models for modalities , D.Reidel , Dordrecht 1969

31.Idem : "Meaning as multiple reference" , Proceedings of the XIV-th International Congress of Philosophy , Vienna 1968 ,I, Herder & Co , Wien 1968 , pp.340-5

32.Idem : "Semantica lui Carnap în retrospectivă" (art.publ. în exclusivitate de C.I.D.S.P.) , în loc.cit. la 10. , pp.5-36

33.Husserl , Edmund : Rescherches logiques (trad. din germ.) P.U.F. , Paris , I-III (1959-1963)

34.Imbert , Claude : Introducere la 25.

35.Ladrière , Jean : L'articulation du sens,discours scientifique et parole de la fois , Ed.du C.E.R.F. , Aubier - Montaigne 1970

36.Largeault , Jean : Enquête sur le nominalisme , Ed.Nauwelaerts , Paris 1971

37.Malmberg , Bertil : Les nouvelles tendances de la linguistique (trad.din sued.) , P.U.F. , Paris 1966

38.Marcus , Solomon : Poetica matematică , Ed.Acad., Bucureşti 1970

39.Mauro , Tullio de : Une introduction à la sémantique (trad.din ital.) , Payot , Paris 1969

40.Morris , Charles W. : "Semiotic and scientific empiricism" , în loc cit. la 22. , pp.42-56

41.Mouloud , Noël : Langage et structures , essais de logique et de sémiologie , Payot , Paris 1969

42.Mounin , Georges : Introduction à la sémiologie , Paris , Les Ed. de Minuits , 1970

43.Ogden , C.K. ; Richards , I.A. : The Meaning of Meaning, A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism , 1923 , 4th ed.,London 1936

44.Pârvu , Ilie : "Carnap despre adevăr şi semnificaţie , consideraţii logico-epistemologice asupra teoriei adevărului analitic" , în Existenţă,cunoaştere, acţiune - dialog şi confruntări în filosofia contemporană , Ed.şt. , Bucureşti 1971 , pp.219-41

44'.Idem : "Construcţia semantică a logicii inductive" , Revista de Filosofie , nr.10-11 , 18 (1971)

45.Idem : "Filosofia ştiinţei în concepţia lui W.V.Quine" (

recenzie la Words and Objections - Essays on the work of W.V. Quine , ed.by D.Davidson and J.Hintikka , D,Reidel , Dordrecht 1969) , în Logică,metodologie,filosofia ştiinţei , C.I.D.S.P. , Bucureşti 1972

46.Pârvu , Ilie ; Tonoiu , Vasile : "Teoria adevărului" , în Materialismul dialectic , Ed.pol. , Bucureşti 1973 , pp. 630-60

47.Popa , Cornel : "Analiza limbajului la Leibniz,Boole şi Frege" , în loc.cit. la 7., pp.86-157

48.Idem : "Semn,acţiune,valoare" , în Existenţă,cunoaştere valoare , Ed.did. şi ped., Bucureşti 1970 , pp.165-76

49.Idem : "Trei concepţii ontologice contemporane" , în loc cit. la 44.,pp.35-109

50.Idem : Teoria definiţiei , Ed.şt. , Bucureşti 1972

51.Idem : Teoria cunoaşterii , Ed.şt. , Bucureşti 1972

52.Idem : "Actul înţelegerii şi operaţiile logico-semantice în limbile naturale" , Revista de Filosofie , nr.9 , 19 (1972)

53.Idem : "Limbă şi cunoaştere" , în loc cit. la 46.,pp. 576-614

54.Popper , Karl R. : Objective Knowledge , An Evolutionary Approach , Clarendon Press , Oxford 1972

55.Quine , Willard van Orman : Selected Logic Papers , Random House, New York 1966

56.Reichenbach , Hans : "L'empirisme logique et la désagrégation de l'a priori" , în loc cit. la 22.,pp.28-35

57.Russell , Bertrand : Introduction à la philosophie mathématique (trad.din engl.) , Payot , Paris 1970

58.Schaff , Adam : Introducere în semantică (trad.din pol.) Ed.şt. , Bucureşti 1966

59.Sebeok , Thomas A. : "'Semiotics' şi termenii înrudiţi", (trad.din engl.) , în Studii şi cercetări lingvistice , nr.3 , 23 (1972)

60.Slama-Cazacu , Tatiana (sub red.) : Cercetări asupra comunicării , Ed.Acad. , Bucureşti 1973

61.Stati , Sorin : "Probleme actuale ale semanticii lingvis-

tice" , în loc cit. la 7. , pp.5-47
61. Idem : Interferenţe lingvistice - din istoria relaţiilor lingvisticii cu alte ştiinţe , Ed.şt. , Bucureşti 1971
62. Idem : Douăzeci de scrisori despre limbaj , Ed.şt. , Bucureşti 1973
63. Stegmüller , Wolfgang : Das Wahrheitsproblem und die Idee der Semantik , eine Einführung in die Theorien von A.Tarski und R.Carnap , 2 ed., Springer-Verlag , Wien - New York 1972
64. Stoianovici , Drăgan : "Descripţiile hotărîte şi numele proprii la Bertrand Russell" , Revista de Filosofie , nr.6 , 17 (1970)
65. Idem , "Modele pentru modalităţi" (recenzie la 30.) , în loc cit. la 45., pp.171-84
66. Stoichiţă , Radu : "Limbajul formalizat , raportul dintre semantic şi sintactic" , în Probleme de Logică , II , Ed.Acad., Bucureşti 1970 , pp.153-80
67. Surdu , Al. : "Despre înţelesul şi semnificaţia cuvintelor", în loc.cit. la 66., IV , pp.129-76
68. Tarski , Alfred : Logic , Semantics , Metamathematics - Papers from 1923 to 1938 , Clarendon Press , Oxford 1956 (cf. şi Alfred Tarski , Logique,sémantique,métamathématique: 1923-1944 , tome 1 , Armand Colin , Paris 1972)
69. Tonciu , Vasile : "Pertinenţă şi abuz în solicitarea unei discipline" , Revista de Filosofie , nr.10 , 19 (1972)
70. Ţurlea , Marin : "Limbajul ştiinţei" , în loc cit. la 48., pp.185-92
71. Tuţescu , Mariana : Cours de sémantique , Centrul de multiplicare al Universităţii Bucureşti , 1973
72. Vasiliu , Emanuel : Elemente de teoria semantică a limbilor naturale , Ed.Acad. , Bucureşti 1970
73. Vax , Louis : L'empirisme logique , de B.Russell à Nelson Goodman , P.U.F. , Paris 1970
74. Vieru , S. :"Începuturi de semantică logică la comentatorii antici ai Categoriilor" , în loc cit. la 67.,pp.109-28
75. Wittgenstein , Ludwig : Tractatus logico-philosophicus su-

ivi de Investigations philosophiques (trad. din germ.) , Gallimard , Paris 1961

N o t ă

Studiile menţionate nu vor să circumscrie bibliografia românească din domeniul analizei limbajului ; cu atît mai mult,ele nu pot configura bibliografia lucrărilor recente din străinătate.Am indicat în exclusivitate studiile consultate,inclusiv pe cele care n-au fost recuperate în desfăşurarea expunerii noastre, cu convingerea că ele vor orienta cititorul în aprofundarea problematicii cursului.

- // -

C u p r i n s

pag.

Introducere: Logica ca teorie a limbajului 1

Partea I-a: Empirismul logic ca filosofie a limbajului şi a analizei acestuia 9

Cap.I: A t o m i s m u l l o g i c 11
§1. Russell: Descripţii singulare 13
§2. Wittgenstein şi "aristotelismul lingvistic" 23
§3. Divergenţe şi alternative în curentul atomist. Cel de al doilea Wittgenstein 29

Cap.II: C r i t e r i i d e s e m n i f i c a ţ i e e m p i r i c ă î n p o z i t i v i s m u l l o g i c 37

Cap.III: M o t i v e c r i t i c e a n t i e m p i r i s t e î n f i l o s o f i a a n a l i t i c ă a m e r i c a n ă 57
§1. "Individualismul" lui N. Goodman 57
§2. Respingerea entităţilor intensionale 59
§3. Refuzul distincţiei tranşante dintre analitic şi sintetic 63
§4. Critica "lingvomorfismului" 66

Concluzii 67

Partea a II-a: Dimensiuni teoretice şi metodologice ale analizei semantice 76

Cap.IV: D o m e n i i l e s e m a n t i c i i 76

§1. Problema titulaturii 76
§2. Trinitatea semanticii 81
§3. Semantica lingvistică 83
§4. Semantica logico-filosofică 87
§5. "Semantica generală" - o psiho-socio-logică a limbajului 92

Cap.V: A n a l i z a s e m a n t i c ă a r e l a ţ i e i d e d e n u m i r e 99
§1. Sens şi semnificaţie la G. Frege 101
§2. Realismul semantic în versiunea lui Church 108
§3. Varianta nominalistă în teoria semantică a relaţiei de denumire: W. van O. Quine 111
§4. Critica lui Carnap la adresa analizei semantice după metoda relaţiei de denumire 117

Cap.VI: V e r s i u n e a c a r n a p i a n ă a a n a l i z e i s e m a n t i c e - m e t o d a e x t e n s i u n i i ş i i n t e n s i u n i i 120
§1. Sisteme semantice 121
§2. Extensiunea şi intensiunea designatorilor 122
§3. Reguli de construcţie a limbajului semantic 124
§4. L- şi F-conceptele 130
§5. Intersubstituţia expresiilor 134
§6. Izomorfism intensional 137
§7. Reducerea entităţilor abstracte. Intensionalismul şi neutralismul 139

§8.Metoda semantică a lui C.I.Lewis.....142
§9.Concluzii asupra metodei de analiză semantică a lui R.Carnap.....143
§10.Dezvoltarea semanticii carnapiene de către J.Hintikka.....155

Partea a III-a:Semnificaţia în perspectivă semiotică160

Cap.VII: S e m n i f i c a ţ i e ş i s e m i o s i s...160
§1.Tipologia semnului.....162
§2.Situaţia semiotică (semiosis).....166
§3.Semnificaţia "semnificaţiei".....175

Cap.VIII: C o o r d o n a t e l e s e m n i f i c a ţ i e i î n p e r s p e c t i v a f u n c ţ i o n a l i t ă ţ i i m u l t i p l e a l i m b a j u l u i.....191
§1.Concepţia lui J.L.Austin despre uzajul "performativ" al limbajului.....192
§2.Analiza limbajului performativ de către D.D.Evans.....195
§3.Uzajul cauzal al limbajului.....197
§4.D.D.Evans despre uzajul expresiv al limbajului.....198
§5.Limbaj afin şi limbaj atitudinal.....199
§6.Recapitularea distincţiilor lui Evans.....200
§7.Concluzii asupra semnificaţiei.....201

Cap.IX: T i p o l o g i a l i m b a j u l u i.....202
§1.Structura limbajului ştiinţific.....203
§2.Limbajul (practic) al deciziei şi responsabilităţii.....204
§3.Specificul limbajului poetic.....207

Perspectivă.....215

Bibliografie.....217

Cuprins.....223